

**АРХИВ
ЗА
ПРАВНЕ
И
ДРУШТВЕНЕ
НАУКЕ**

1
БЕОГРАД
2025.

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Основан 1906.

ИЗДАЈЕ

Институт за политичке студије
Удружење правника Србије
Адреса: Добрињска 11, Београд; Крунска 74, Београд
Телефони: 011/3349-204; 011/2446-910
E-mail Редакције: arhiv@ips.ac.rs

ISSN 0004-1270 УДК 34 Број 1/2025 Година 120

Главни и одговорни уредник

проф. др Владан ПЕТРОВ

Редакција

проф. др Владан ПЕТРОВ, проф. др Милош СТАНКОВИЋ,
проф. др Урош НОВАКОВИЋ, проф. др Валентина ЦВЕТКОВИЋ ЂОРЂЕВИЋ,
доц. др Ивана МИЉУШ, др Бојана ТОДОРОВИЋ, др Ђорђе МАРКОВИЋ,
др Мирослав ЂОРЂЕВИЋ, проф. др Јелена ВУЧКОВИЋ,
проф. др Вељко ТУРАЊАНИН, др Сања ШУЉАГИЋ,
Бојислав БАЧАНИН, Алекса ШКУНДРИЋ

Секретари часописа

Александар ЦВЕТКОВИЋ, Мина КУЗМИНАЦ,
Душан ЧОРБИЋ, Никола ПЕРИШИЋ

Савет

проф. др Миодраг ОРЛИЋ, академик АНУ РС Мирко ВАСИЉЕВИЋ,
проф. др Небојша ШАРКИЋ, проф. др Милан ЈОВАНОВИЋ, проф. др Драгор ХИБЕР,
проф. др Зоран ТОМИЋ, проф. др Милан ШКУЛИЋ, проф. др Рената ТРЕНЕСКА
ДЕСКОСКА, проф. др Саша БОВАН, проф. др Добросав МИЛОВАНОВИЋ,
проф. др Бранко РАКИЋ, проф. др Владимир ЧОЛОВИЋ,
проф. др Бојан МИЛИСАВЉЕВИЋ, проф. др Ненад ТЕШИЋ,
проф. др Драгутин АВРАМОВИЋ, проф. др Маријана ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ,
проф. др Горан МАРКОВИЋ, проф. др Драгана КОЛАРИЋ, проф. др Александар
ГАЈИЋ, проф. др Маја ЛУКИЋ РАДОВИЋ, проф. др Сретен ЈУГОВИЋ,
др Јелена ЋЕРАНИЋ ПЕРИШИЋ, проф. др Дарко СИМОВИЋ, проф. др Балинт
ПАСТОР, проф. др Вања БАЈОВИЋ, проф. др Ана ПЕТРОВ, проф. др Димитрије
ЋЕРАНИЋ проф. др Сенад ГАНИЋ, проф. др Емир ЋОРОВИЋ, проф. др Гжегорж
ПАСТУШКО, др Милош СТАНИЋ, др Ђуро БОДРОЖИЋ, др Боса НЕНАДИЋ,
Катарина МАНОЈЛОВИЋ АНДРИЋ, Јелена ИВАНОВИЋ

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Прелом и штампа – Донат Граф, Гроцка

Тираж: 50

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Established 1906.

PUBLISHERS

Institute for Political Studies
Lawyers Association of Serbia
Address: Dobrinjska 11, Belgrade; Krunska 74, Belgrade
Phones: 011/3349-204; 011/2446-910
E-mail: arhiv@ips.ac.rs

ISSN 0004-1270 UDK 34 No 1/2025 Year 120

Editor in chief

prof. dr Vladan PETROV

Editorial board

prof. dr Vladan PETROV, prof. dr Miloš STANKOVIĆ,
prof. dr Uroš NOVAKOVIĆ, prof. dr Valentina CVETKOVIĆ ĐORĐEVIĆ,
doc. dr Ivana MILJUŠ, dr Bojana TODOROVIĆ, dr Đorđe MARKOVIĆ,
dr Miroslav ĐORĐEVIĆ, prof. dr Jelena VUČKOVIĆ,
prof. dr Veljko TURANJANIN, dr Sanja ŠULJAGIĆ,
Vojislav BAČANIN, Aleksa ŠKUNDRIĆ

Secretary of editorial board

Aleksandar CVETKOVIĆ, Mina KUZMINAC,
Dušan ČORBIĆ, Nikola PERIŠIĆ

Council

prof. dr Miodrag ORLIĆ, akademik ANU RS Mirko VASILJEVIĆ,
prof. dr Nebojša ŠARKIĆ, prof. dr Milan JOVANOVIĆ, prof. dr Dragor HIBER,
prof. dr Zoran TOMIĆ, prof. dr Milan ŠKULIĆ, prof. dr Renata TRENESKA
DESKOSKA, prof. dr Saša BOVAN, prof. dr Dobrosav MILOVANOVIĆ,
prof. dr Branko RAKIĆ, prof. dr Vladimir ČOLOVIĆ, prof. dr Bojan MILISAVLJEVIĆ,
prof. dr Nenad TEŠIĆ, prof. dr Dragutin AVRAMOVIĆ, prof. dr Marijana DUKIĆ
MIJATOVIĆ, prof. dr Goran MARKOVIĆ, prof. dr Dragana KOLARIĆ,
prof. dr Aleksandar GAJIĆ, prof. dr Maja LUKIĆ RADOVIĆ, prof. dr Sreten JUGOVIĆ,
dr Jelena ČERANIĆ PERIŠIĆ, prof. dr Darko SIMOVIĆ, prof. dr Balint PASTOR,
prof. dr Vanja BAJOVIĆ, prof. dr Ana PETROV, prof. dr Dimitrije ČERANIĆ,
prof. dr Senad GANIĆ, prof. dr Emir ČOROVIĆ, prof. dr Gžegorž PASTUŠKO,
dr Miloš STANIĆ, dr Đuro BODROŽIĆ, dr Bosa NENADIĆ,
Katarina MANOJLOVIĆ ANDRIĆ, Jelena IVANOVIĆ

THE JOURNAL IS PUBLISHED QUARTERLY

Print – Donat Graf, Grocka
Circulation: 50

Papers published in this journal may not be printed, either in whole or in parts, without the consent of the publisher. The observations given in the articles are the personal views of their writers and do not express the opinion of the editorial board or the institutions where the authors are employed.

АРХИВ
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

БРОЈ 1

ЈАНУАР – МАРТ 2025.

ГОД. 120 СТР. 1–136

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

1. Никола МИЛОСАВЉЕВИЋ – НАКНАДА НЕМАТЕРИЈАЛНЕ ШТЕТЕ У ПРАВУ ЖИГА: ОБЛИК РЕСТИТУТИВНЕ ИЛИ КАЗНЕНЕ НАКНАДЕ ШТЕТЕ?.....9
2. Милош СТАНИЋ – САВЕТОДАВНИ РЕФЕРЕНДУМ И ПРЕСТАНАК ФУНКЦИЈЕ ПРЕДСЕДНИКА – ДА ИЛИ НЕ?.....29
3. Милица ПАВЛОВИЋ ТУРКАЉ – ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И СУДСКИ ПОСТУПЦИ СА АКЦЕНТОМ НА КРИВИЧНИ ПОСТУПАК.....43
4. Yuanzheng YE – ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА, СТРАТЕШКА АУТОНОМИЈА И ОДНОС ИЗМЕЂУ КИНЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ.....61

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

1. Егор Вячеславович КРАМАРЕНКО – АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ УСТАВНОГ СУДСТВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....81
2. Реља ЈАРКОВАЧКИ, Милан РАДИВОЈЕВИЋ – COMPARATIVE ANALYSIS OF TERRITORIAL AUTONOMY - EXAMPLES OF SERBIA AND ITALY (VOJVODINA, SOUTH TYROL).....93

ИЗ НАШЕ БАШТИНЕ

1. Лазо М. КОСТИЋ – НЕГАТИВНИ (ОДРЕЧНИ) УПРАВНИ АКТ.....117

ARCHIVE
FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

№ 1

JANUARY – MARCH 2025.

YEAR 120 PAGE 1-136

CONTENTS

ARTICLES

1. Nikola MILOSAVLJEVIĆ – THE NON-MATERIAL DAMAGES FOR TRADEMARK INFRINGEMENT: COMPENSATORY OR PUNITIVE DAMAGES?.....9
2. Miloš STANIĆ – ADVISORY REFERENDUM AND TERMINATION OF THE FUNCTION OF THE PRESIDENT - YES OR NO?.....29
3. Milica PAVLOVIĆ TURKALJ – ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JUDICIAL PROCEDURES WITH AN EMPHASIS ON CRIMINAL PROCEDURE.....43
4. Yuanzheng YE – EUROPEAN INTEGRATION, STRATEGIC AUTONOMY AND THE RELATIONSHIP BETWEEN CHINA AND EUROPEAN UNION.....61

FROM OUR HERITAGE

1. Egor Kramarenko – CURRENT PROBLEMS OF THE CONSTITUTIONAL JUDICIARY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA..... 81
2. Relja JARKOVAČKI, Milan RADIVOJEVIĆ – COMPARATIVE ANALYSIS OF TERRITORIAL AUTONOMY - EXAMPLES OF SERBIA AND ITALY (VOJVODINA, SOUTH TYROL).....93

FROM OUR HERITAGE

1. Lazo M. KOSTIĆ – NEGATIVE ADMINISTRATIVE ACTS.....117

Никола МИЛОСАВЉЕВИЋ*

Правни факултет
Универзитет у Крагујевцу

УДК 347.772(497.11)

DOI: 10.5937/adpn2501009M

Оригинални научни рад

НАКНАДА НЕМАТЕРИЈАЛНЕ ШТЕТЕ У ПРАВУ ЖИГА: ОБЛИК РЕСТИТУТИВНЕ ИЛИ КАЗНЕНЕ НАКНАДЕ ШТЕТЕ?*

Сажетак

Скупштина Републике Србије је 2020. године усвојила нови Закон о жиговима. Једна од највећих промена до које је том приликом дошло је увођење накнаде нематеријалне штете због повреде жига. Још од усвајања Закона о жиговима из 1996. године постоји спор између правних теоретичара, који се залажу за традиционалну реститутивну природу накнаде штете због повреде жига и законодавства Републике Србије, које под притиском мултинационалних компанија настоји да у право Републике Србије уведе казнену накнаду штете. Аутор настоји да овој расправи допринесе анализирајући новоуведену накнаду нематеријалне штете због повреде жига, покушавајући да провери да ли се кроз њено предвиђање заправо уводи накнада казнене штете. Аутор у раду истражује аргументе за и против накнаде нематеријалне штете због повреде жига, користећи се историјским и компаративним методом. Након тога покушава да продре у предмет заштите жига, како би утврдио да ли је он заиста нематеријалан-неимовински у својој природи. Резултати овог испитивања треба да објасне

* Аутор је доцент Правног факултета Универзитета у Крагујевцу. Електронска адреса аутора: nmilosavljevic@jura.kg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0208-2807>.

** Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2024. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

да ли је оправдано досуђивати накнаду нематеријалне штете због повреде жига, као и да ли природа новоуведене накнаде нематеријалне штете због повреде жига представља још један вид казнене штете.

Кључне речи: повреда жига, накнада нематеријалне штете, нематеријална штета, реститутивна накнада штете, казнена накнада штете.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Закон о жиговима (ЗЖ), донет 2020. године, увео је значајне измене у право жига Републике Србије. Према нашем мишљењу највећу пажњу међу њима заслужују измене које се односе на накнаду штете због повреде жига. Ово пре свега због тога што је законодавац у овом домену у протеклих четврт века често мењао решења. Уочљиво је најпре то да у чл. 92. ЗЖ којим се регулишу тужбени захтеви због повреде жига више није предвиђена тзв. трострука накнада, односно накнада штете до троструког износа стварне штете и измакле користи, по решењу из 1995. године (Закон о жиговима 1995), или до троструког износа лиценцне накнаде, по решењу из 2004. године (Закон о жиговима 2004). Овим би се право Републике Србије вратило у оквиру континентално-европских тековина према којим штета искључиво може имати реститутивни карактер.

Ипак, са закључцима треба бити обазрив, јер је у право Републике Србије са последњим изменама унета и могућност накнаде нематеријалне штете² због повреде жига (ЗЖ, чл. 92. ст. 3.) која је нешто раније уведена у право непоштене тржишне утакмице (ЗТ, чл. 41. ст. 5.). Овако велика измена захтева да се њеном природом позабавимо, посебно имајући у виду да жигом није обухваћено ниједно личноправно овлашћење. Отуда се поставља питање откуд потреба да законодавац пропише накнаду нематеријалне штете, као и да ли она одговара карактеру заштитног објекта жига и који се правнополитички циљеви желе постићи прописивањем ове накнаде у праву жига? У редовима који следе покушаћемо да анализирамо и дамо одговор на ова питања.

² У раду ће на појединим местима као синоним бити коришћен и термин неимовинска штета уколико је то неопходно да би се појам нематеријални у смислу неимовински разликовао од нематеријални у смислу духовни, бестелесни.

2. ТЕОРИЈСКО-ПРАКТИЧНЕ И ИСТОРИЈСКО-ПРАВНЕ ОСНОВЕ УВОЂЕЊА НАКНАДЕ НЕМАТЕРИЈАЛНЕ ШТЕТЕ У ПРАВО ЖИГА

2.1. Теоријско-практични аспект

Иако је у ЗЖ тек последњим изменама уведена накнада нематеријалне штете због повреде жига, ова идеја, као и уопште идеја накнаде нематеријалне штете правним лицима, већ дуже време је присутна у теорији и судској пракси. Притом су мишљења у теорији на ову тему била подељена у две групе (Миладиновић 2008, 276). На једној страни, део теорије је сматрао да накнада нематеријалне штете због повреде права жига не треба да буде дозвољена. Разлози за ово леже првенствено у томе што Закон о облигационим односима (ЗОО) не предвиђа могућност накнаде нематеријалне штете правном лицу, које ће готово редовно бити титулар права жига, а и физичком лицу ће то једино изузетно бити дозвољено уколико су испуњени општи услови (Марковић 2007, 270). Законом о облигационим односима се таксативно предвиђа у којим ситуацијама ће накнада нематеријалне штете бити дозвољена и који су критеријуми за њу, а сама повреда жига или пословног угледа није наведена. Истиче се и да правна лица која су редовно носиоци жига, не могу осећати психички и физички бол и страх те да нису испуњени услови за накнаду нематеријалне штете (Миладиновић 2017, 220).

На другој страни су мишљења аутора који сматрају да је могуће признати накнаду нематеријалне штете за повреду права интелектуалне својине правном лицу, будући да се њиме оштећује пословни углед привредног друштва. Према овом схватању правна лица као и физичка уживају пословни углед који може бити повређен, те је потребно признати накнаду нематеријалне штете у тој ситуацији. Истиче се и да на тај начин не долази до додатне накнаде будући да накнада нематеријалне штете има улогу сатисфакције, а не реституције. Притом могућност да се објавом пресуде изврши повратак угледа не утиче на реституцију (Миладиновић 2017, 227). Указује се и да утврђивање висине накнаде не би представљало проблем имајући у виду да су чл. 200. ЗОО дати јасни критеријуми који се могу применити и код накнаде штете правном лицу, где би се уважиле и разлике које постоје између чувених и обичних знакова (Миладиновић 2008, 278). У прилог овог схватања говори и чињеница да је у ЗТ као основ за накнаду

нематеријалне штете због непоштене тржишне утакмице, управо наведена повреда пословног угледа (ЗТ, чл. 41. ст. 5).¹ У теорији постоје и схватања да се накнада нематеријалне штете првенствено дугује због повреде овлашћења на закључење уговора о лиценци. Наиме, како се у случају накнаде материјалне штете редовно досуђује накнада у висини уобичајене лицендне накнаде, то је титулар права интелектуалне својине практично принуђен да са штетником закључи „уговор“ о лиценци, те му стога следује накнада због повреде права избора уговорне стране (Тијанић 1995, 820). Присутна су и схватања да се досуђивањем нематеријалне штете заправо постиже превенција повреде, јер њоме треба штетника одвратити од предузимања штетних радњи (Вукотић 2019, 466).

Разлике су биле присутне и у судској пракси. Према ранијој судској пракси, било је пресуда у којима је истицано да се под нематеријалном штетом подразумевају само они видови штете који су изричито наведени у ЗОО, те како повреда пословног угледа није призната законом као облик нематеријалне штете то није могуће досудити накнаду нематеријалне штете (Пресуда ВСС, ПЖ 1885/98). Изражен је и став да душевни бол може да претрпи само физичко лице због чега је могуће само физичком лицу досудити новчану накнаду за нематеријалну штету. Оваква становишта се темеље на уском тумачењу чл. 200 ст. 1 ЗОО, према којем се част и углед могу нарушити само физичком лицу. С друге стране, постојали су и ставови у судској пракси према којима носилац жига ужива право на накнаду нематеријалне штете, јер се радњом повреде врши и наношење нематеријалне штете (Миладиновић 2004, 92). Такође у једној пресуди је наведено да би „тузилац имао право и на накнаду нематеријалне штете, уколико би доказао да је овакву штету претрпео, као и да по самој природи ствари, нематеријална штете такође није искључена. Она представља сатисфакцију тужиоцу због повреде коју је претрпео...“ (Пресуда ВСС, Прев. 47/95). Постојао је и став да „ако правно лице може за своје поступке и пропуштања одговорати и по основу кривице, иако ту кривицу не доживљава, јер нити има намеру, нити може бити у нехату, онда могућност доживљаја психичког бола због нарушеног пословног угледа правног лица треба тумачити на исти начин“ (Пресуда Савезног суда, ГЗС. 5/99).

¹ Овакво упућивање није садржано у ЗЖ.

Наведена контроверза је коначно разрешена на седници Грађанског одељења Врховног суда Србије од 5. фебруара 2001. године када је коначно заузет став да правно лице нема право на накнаду нематеријалне штете због повреде пословног угледа, „јер то није законом призната штета“ и зато што штету због психичких и физичких болова и страха које су законом предвиђене, једино може претрпети физичко лице (Врховни суд Србије, 78). Касније ће судови у одлукама даље развијати ово гледиште образложењима према којим „да би се говорило о праву правних лица на новчану накнаду нематеријалне штете у смислу у коме се може говорити када је реч о физичким лицима недостају основне материјално правне претпоставке: могућност да новчана накнада оствари своју функцију у личности жртве и постојање саме штете схваћене као физичке односно психичке патње“ (Пресуда ВСС, Прев. 611/2001). У већини одлука, ипак, задржано је становиште да се право на нематеријалну штету правном лицу не може признати због тога што „не постоји правна норма да правно лице има право на накнаду нематеријалне штете“ (Пресуда Вишег трговинског суда, Пж. 7022/2002), а не из неког суштинског разлога. Чак је био изражен и став да „углед има правно не само физичко лице“ (Пресуда ВСС, Прев. 611/2001), као и да „оно може претрпети штету због повреде тог угледа“ (Пресуда Вишег трговинског суда, Пж. 7022/2002). Штавише у једној пресуди је изражен и став да се тиме што овај вид накнаде штете законом није признат „...не оспорава право свакоме па и тужиоцу да заговара законско признање тог права правном лицу.“ (Пресуда ВСС, Прев. 265/2007). Ипак, и у скоријим одлукама задржан је став да правно лице не ужива право на накнаду нематеријалне штете (Пресуда Апелационог суда у Нишу 2021, Гж 3148/2020).

У оваквој теоријско-практичној ситуацији долази до промене ЗЖ и отклањања главног аргумента против усвајања накнаде нематеријалне штете за повреду жига. Коначно се уводи законска могућност да се досуди накнада нематеријалне штете због повреде права жига. У једном делу теорије ова измена је прихваћена као израз објективизације накнаде нематеријалне штете у домаћем праву. Наиме, док је у нашем ЗОО прихваћен субјективни концепт накнаде нематеријалне штете, који подразумева да нематеријална штета зависи од постојања претрпљених болова или страха, у праву жига се специјалном одредбом предвиђа објективни концепт накнаде нематеријалне штете, који подразумева да накнада нематеријалне штете не зависи од емотивног доживљаја до кога је дошло повредом права, те накнада штете може

постојати и у случају када нема повреде субјективног осећаја. Иако се истиче да је одредба којом се признаје накнада нематеријалне штете у праву жига у доброј мери поднормирана и да је било неопходно дати додатне критеријуме као у случају ЗТ, прихвата се могућност накнаде нематеријалне штете у случају повреде жига у складу са објективном концепцијом, али не у сврху превенције, јер би се тиме скренуло у казнену штету, већ у циљу сатисфакције за објективно умањење вредности неимовинског добра. Објективно добро код жига конкретно представља „не само репутација заштићене ознаке, већ и повређени нематеријални интерес носиоца права да се очува функција указивања на порекло робе/услуга (Савчић 2022, 788–790).

2.2. Историјско-компаративноправни аспект

У образложењу предлога ЗЖ се наводи да предложени закон у поглављу „Грађанско-правна заштита” садржи измењене одредбе које су последица усклађивања важећег закона са Директивом 2004/48/ЕЗ (Directive 2004/48/EC). Циљ предложених измењених одредаба је успостављање ефикаснијег система заштите жига, отклањање уочених нејасноћа и лакша примена одредаба о грађанскоправној заштити од стране судова у поступцима по тужби због повреде права. Наведено је и да се најважније новине у овом сегменту односе на додатно прецизирање тужбених захтева, као и јасније и методолошки прегледније прописивање привремених мера и мера обезбеђења доказа. У делу образложења који се односи на могућност накнаде нематеријалне штете наведено је да: „Поред тога, изменом којом је предвиђено да се тужбом због повреде права може тражити накнада не само имовинске, већ и неимовинске штете, омогућава се носиоцима права да на тај начин остваре и накнаду моралне штете коју могу да претрпе повредом права. Најчешћи вид моралне штете у случају повреде *индустријског дизајна* [*sic.*], односно права из пријаве представља нарушавање репутације носиоца права“ (Влада Републике Србије 2020, 12). И поред тога што се у образложењу наводи „индустријски дизајн“, што је вероватно последица техничке грешке,² образложење нам даје важне информације које се тичу порекла реформе и основа за накнаду нематеријалне штете. Порекло реформе долази из опште обавезе хармонизације права Републике Србије са правом Европске уније, те корене новог решења треба тражити у Директиви 2004/48/EC. Поред тога образложено је

² Што ипак показује да се недовољна количина пажње улаже у измене закона.

да се накнада нематеријалне штете признаје због повреде репутације носиоца жига, што у ЗЖ није прецизирано (ЗЖ, чл. 92. ст. 4).

Директивом 2004/48/ЕС се у чл. 13. ст. 2. тач. (а) предвиђа да ће судске власти приликом одмеравања штете узети у обзир све неопходне аспекте као што су негативне економске последице, укључујући и губитак добити оштећеног, добит коју је штетник нелојално стекао и, када то одговара околностима конкретног случаја, одређене неекономске факторе, попут моралне штете коју је претрпео носилац права. У тачки 26. образложења Директиве изричито је наведено да приликом одмеравања штете циљ Директиве није да се државама чланицама наметне обавеза увођења казнене штете (енг. *punitive damages*), већ да се обезбеди реституција (енг. *compensation*) применом објективних критеријума узимајући у обзир тршкове истраживања и идентификације носиоца права. Споразумом о трговинским аспектима права интелектуалне својине (у даљем тексту TRIPS), ради чије имплементације је Директива 2004/48/ЕС донета, предвиђа се у чл. 45. ст. 1. да су судске власти овлашћене да наложе прекршиоцу да плати титулару права накнаду штете довољну да *компензира* повреду коју је титулар претрпео услед повреде његовог права интелектуалне својине од прекршиоца који је знао, или имао разумног основа да зна, да је учествовао у прекршајној активности. Као што видимо заједничка интенција и Директиве 2004/48/ЕС и TRIPS-а јесте да се накнадом штете обезбеди компензација повреде. Ипак, треба рећи да је ова накнада призната и у праву једног броја европских држава (Миладиновић 2017, 225).

Како у Директиви 2004/48/ЕЗ није наведен ниједан критеријум за досуђивање нематеријалне штете, сем да је треба досудити када околности случаја то омогућавају, за тумачење наведене одредбе можемо се окренути пракси Суда правде Европске уније. Пракса овог суда у домену накнаде нематеријалне штете због повреде права интелектуалне својине је прилично сиромашна. Наиме, овај суд се питања накнаде нематеријалне штете само дотакао у пресуди *Liffers* која се тичала повреде ауторског права, наводећи да потпуна накнада штете обухвата штету коју је титулар стварно претрпео и евентуално насталу нематеријалну штету (CJEU Judgement, C-99/15, par. 25). Друга пресуда, која је од значаја за ову тему јесте пресуда *Nikolajeva* у којој је предвиђено да у случају повреде жига поред остале штете, може доћи и до накнаде нематеријалне штете (CJEU Judgement, C-280/15, par. 56). Суд, међутим, у овим одлукама није дао критеријуме за усвајање, ни ти образложио због чега је оправдано усвојити накнаду нематеријалне

штете код повреде права интелектуалне својине, а посебно не у случају права жига. Није образложено да ли се у овом случају штити условни углед или нека друга вредност жига.

3. ПРЕДМЕТ ЗАШТИТЕ ЖИГА И ЊЕГОВА ПОВРЕДА

Како би одговорили на питање шта заправо представља нематеријалну штету за титулара жига потребно је утврдити претходно шта се жигом штити. Уобичајено се сматра да се жигом првенствено штити функција знака на указивање на порекло, односно друштвена корист од постављања знака на робу или услуге ради њиховог бржег и ефикаснијег разликовања. Ово је старије схватање које називамо утилитаристички концепт. Насупрот њој стоји својински концепт жига, који жиг посматра као право којим се штити улагања у репутацију знака, а које представља искључиву својину титулара жига (Марковић 2019, 16–17). Потребно је да испитамо карактер објекта заштите жига по оба наведена схватања.

Наиме, уколико прихватимо прво схватање, да жиг представља право којим се штити првенствено функција указивања на порекло, штета за титулара жига се првенствено састоји у смањеној продаји роба или услуга означених његовим знаком, јер је штетник своје исте или сличне робе или услуге продавао са знаком који је исти или сличан знаку тужиоца. Услед тога што је повредио функцију указивања на порекло титуларевог знака, титулар трпи материјалну штету. У овом случају сматрамо да је интерес првенствено материјални и имовински, јер је интерес титулара жига у овом случају пре свега да спречи продају робе или услуга штетника како се не би смањила продаја његових роба или услуга. Извесна нематеријална штета би евентуално могла постојати за само друштво, јер се заштитом жига спречава погрешно или нетачно информисање потрошача на тржишту и спречавање куповине роба или услуга које нису уједначеног квалитета и комерцијалног порекла. У традиционалном схватању жига примарни објекат заштите јесте ефикасност тржишта и несметаност конкуренције, од чега имају користи и носиоци жигова и потрошачи, али су ове користи првенствено секундарне у односу на ефикасност тржишта (Боровац 2017, 40). Нематеријални интереси који се тичу евентуалне снаге обележавања знака или његове дистинктивности, сматрамо да припадају својинском концепту жига, имајући у виду да их је улагањем средстава могуће повећати, те њихова заштита је заправо заштита улагања у знак.

Ситуација је нашто јаснија уколико расправу пренесемо на терен својинског концепта жига. Према овом схватању жигом се титулар штити од *free riding*-а, односно искоришћавања репутације одређеног знака на тржишту. Робни или услужни знак може и не мора имати било какву вредност и она нам није од значаја. Знак нам је од значаја утолико што он представља акумулатор репутације захваљујући којој обезбеђује сигурну продају. Учесници у промету, пре свих потрошачи знак везују за скуп позитивних асоцијација у вези одређене робе или услуге, због чега се увек одлучују за производ означен тим знаком. У економској теорији се истиче да знак који је постигао одређени степен познатости и угледа обезбеђује извесност тражње за производом, самим тим и извесност зараде (Riemann 2012, 83). Колики је његов значај показују студије које говоре о томе да вредност репутације знака представља већи део имовине привредног друштва који је 90-их година прошлог века процењиван на 60% посто (Jain 1997, 6), а сада се већ процењује на 90% у односу на осталу имовину привредног друштва (Riemann 2012, 44). Репутација знака као скуп позитивних асоцијација везаних за одређене робе или услуге знатно повећава вредност роби или услузи, имајући у виду да се репутација знака преноси на робе или услуге које обележава. Отуда можемо рећи да суштину жига представља искључиво право његовог титулара да убира профит од репутације знака акумулиране у прошлости, било квалитетом производа и позитивним искуством потрошача или услуге, било рекламном активности. Другим речима, према овој концепцији жиг представља ограничени монопол на експлоатацију и развој репутације одређене ознаке, а вредност те репутације представља екстра профит који титулар може да оствари на основу перманентне тражње за производом коју је створио (Jain 1997, 6).

Репутацију одређеног знака никако не треба мешати са угледом појединца. Иако и једно и друго представљају духовна-нематеријална добра, она су по свом карактеру две врло различите категорије. Углед појединца представља урођено, природно уставом заштићено добро појединца од момента рођења и уколико буде повређено са собом повлачи скуп психичких или чак и физичких патњи које појединац трпи. Репутација знака, економски гледано, представља разлику између укупне вредности привредног друштва и вредности његове покретне и непокретне имовине (Freno 2007, 1057; Marino & Marnach 2014, 77). Према претежном ставу у економској теорији репутација знака (као уосталом и пословни углед привредног друштва) има своју економску

вредност, односно може се проценити у новцу за микроекономске, рачуноводствене, пореске и друге сврхе. У том смислу су у економској теорији развијене три методе обрачуна вредности жига: метода тржишне вредности, трошкова стварања репутације и уобичајене лицендне накнаде. (Riemann 2012, 85; Freno 2007, 1057; Marino & Marnach 2014, 79; Jain 1997, 6). Како право представља надградњу над економским односима, наше је мишљење да уколико се нешто са економског аспекта сматра имовинском вредношћу коју је могуће новчано исказати, то правни систем не би требало да му даје другачији третман.

Према томе, углед појединца по својој природи представља бестелесно нематеријално добро, будући да нема економску вредност којом би се могао изразити. Репутација знака с друге стране представља такође бестелесно, али материјално-имовинско добро будући да има економску вредност коју је могуће изразити. Она није урођена, већ се изграђује, употребом великих новчаних средстава.³ Поред тога једном када се изгради она титулару жига омогућује да апроприше већу економску вредност на тржишту захваљујући ранијим улагањима. Осим тога репутација знака представља потрошно добро, за разлику од угледа појединца, будући да се у току времена троши и осипа, те је константно потребно улагати у њену обнову.⁴ Отуда сматрамо да је правилан став у теорији којим се истиче да у случају повреде жига, али пословног угледа правног лица последице које настају искључиво могу бити имовинске природе. Повредом или нарушавањем репутације или угледа на тржишту по правилу долази до смањења тражње за робом или услугама тог титулара, што све заправо представља вид економске штете (Ивановић 2016, 189).

Према томе, оправдано је закључити да репутација знака има нематеријални, али имовински карактер. Отуда је нејасно како би било могуће одређивати накнаду неимовинске штете за нешто што има првенствено имовински карактер и што је могуће изразити у новчаној противвредности. Чак и уколико прихватимо да је нови концепт накнаде нематеријалне штете објективан, те није потребно да дође до повреде неког емоционалног добра, сматрамо да није оправдано пружити накнаду нематеријалне штете у паушалном износу по слободном судијском уверењу за она добра које је могуће имовински проценити.

³ Процењује се да је за развој репутације нове ознаке у САД, Европи и Блиском истоку потребно око милијарду долара (Riemann 2012, 78).

⁴ Рекламна кампања спроведена пре 20 година, којом је створена репутација ознаке, у овом времену може имати готово никакву вредност (Freno 2007, 1059).

4. ПРИРОДА НАКНАДЕ НЕМАТЕРИЈАЛНЕ ШТЕТЕ

Према уобичајеној континентално-европској концепцији, накнада штете по правилу има реституциони карактер и то по правилима тзв. *прогресивне реституције*, будући да се настоји да оштећеног доведемо у оно стање у коме би био (а не у коме је био) да до повреде није дошло (Николић 1995, 139–144). У оквирима тог система, према владајућем схватању циљ новчане накнаде нематеријалне штете представља „...поновно успостављање психичке и емоционалне равнотеже која је постојала пре наступања штетних последица.“ (Николић 1995, 107). Другим речима, нематеријална добра за која се пружа *сатисфакција* не могу се тржишно вредновати, самим тим ни комерцијализовати (Николић 1995, 106), те одштета не треба да представља новчани еквивалент повређеног добра као у случају накнаде материјалне штете.

На основу претходне анализе смо утврдили да у случају повреде жига и према утилитаристичкој и према својинској концепцији објекат заштите жига има имовински карактер, без обзира да ли је реч о материјалној штети кроз изгубљену добит због смањене продаје или је реч о нематеријалној штети у смислу оштећења репутације знака. Репутација знака као што смо видели има имовински карактер и могуће је проценити у новцу. Према томе сматрамо да и накнада штете за повреду репутације знака може искључиво имати имовински карактер. Између осталог, није случајно што правни систем титулару жига не признаје ниједно лично правно овлашћење. Ово је само последица околности да добра која се штите жигом имају искључиво имовински карактер. Према томе, примарну препреку усвајању нематеријалне штете због повреде жига не треба тражити у субјекту – титулару права жига који је правно лице, већ у објекту – репутацији знака која се штити жигом и који по својој природи има искључиво имовински карактер.

Наравно, чињеница је да вредност репутације знака није лако одредити, што је признато и у теорији (Freno 2007, 1057; Riemann 2012, 80). Наиме, основни проблем проистиче отуда што су друштва са тржишном економијом навикнута да вредност свих ствари одређује тржиште. Међутим, како не постоји берза знакова и како је генерално реч о добрима која нису на продају, одређивање њихове вредности представља велики проблем, као и генерално за сва права интелектуалне својине (Riemann 2012, 51–53). Самим тим отежана је и оцена висине штете коју треба надокнадити. У недостатку других одговора

понуђене су три методе: диференцијална метода, метода противправне добити штетника и метода аналогije са накнадом за уступање – пренос права (Марковић 2007, 267–269) од којих је последња најшире прихваћена, а предвиђена је и законом и Директивом 2004/48/ЕС. Како је то препознато у делу теорије, а и у дикцији закона и директиве, метода аналогije са лиценцном накнадом односно накнадом за уступање не надокнађује пуну вредност штете. Ово зато што економски гледано лиценца не представља пуну вредност коју репутација знака додаје на производ, јер и лице које прибавља лиценцу у поступку преговора настоји да извуче макар део профита од коришћења знака. Уз то не уважавају се довољно ни ефекти разводњавања до којих долази по саму вредност знака. Стога потенцијално би постојао основ за досуђивање накнаде нематеријалне штете у циљу пружања пуне накнаде за повреду жига. Другим речима, део штете који се не може одредити висином лиценцне накнаде, одређивао би судија по свом слободном судијском уверењу, водећи рачуна да таква накнада не пређе у казнену штету.⁵ У тој ситуацији би накнада нематеријалне штете требало да врши исту функцију коју врши трострука накнада штете и накнада штете по унапред предвиђеним износима у праву САД-а. Наиме, према Ланамовом закону (*Lanham*) забрањено је досуђивање казнене штете (енг. *punitive damages*) за повреду жига, па се у теорији сматра да ови институти имају за циљ давање слободе судији да самостално процени штету коју није могуће економски одредити.⁶

Према нашем мишљењу, овакав приступ није оправдан из више разлога. Наиме, сматрамо да примена методологије аналогije са лиценцном накнадом у праву жига уопште није адекватна и да потиче од неправилног приступа у TRIPS-у према коме заштиту интелектуалне својине треба регулисати на јединствен начин. Свако од права интелектуалне својине је специфично, те истоветан приступ у њиховој заштити не може бити оправдан. Док је код права интелектуалне својине којима се штите нове креације (патент, ауторско право, индустријски дизајн итд.) метод аналогije са лиценцном накнадом оправдан, будући да су предмети заштите ових права непотрошна добра (патент се употребом не троши), он није оправдан када је реч о жигу. Као што

⁵ Оваква идеја накнаде делимично материјалне штете у висини лиценце, делимично нематеријалне штете постоји у нашој теорији (Тијанић 1995, 819-820).

⁶ Има међутим и схватања да је трострука накнада уведена управо као облик казнене штете за кривотворење, будући да је тако било речено у Сенату приликом усвајања овог института, који је касније придодат Ланамовом закону (Fitzpatrick 1980, 35-36).

смо раније навели репутација знака је потрошно добро, те уколико буде коришћена од стране великог броја лица биће разводњена – изгубиће вредност. Другчије речено код жига штетник не врши *furtum usus*-крађу употребе, већ *furtum rem*-крађу ствари – репутације знака. Према томе, сматрамо да је за повреду жига оправданији метод противправне добити штетника, али под условом да се титулару жига не преноси целокупна добит повредиоца, већ само један њен одређени део. Реч је заправо о оној вредности коју знак који је заштићен жигом придодaje роби на коју је стављен (Simensky 1987, 29).

Из свих наведених разлога сматрамо да накнада нематеријалне штете због повреде жига нема своје оправдање, будући да не постоји вредност која би се компензовала њеном накнадом. Другим речима, сматрамо да овај новоуведени облик заштите права жига представља прикривени облик казнене накнаде штете. Дајући овлашћење судији да по слободној оцени досуђује новчану накнаду за штету због повреде материјалног добра у коначном би довело до тога да суд заправо одређује приватну казну коју штетник треба да плати титулару, а што се директно коси са нашим правним системом и реститутивним карактером накнаде штете. Накнада штете треба да представља отклањање једног зла, а не наношење новог у циљу превенције, што је задатак кривичног суда (Живановић 1997, 601). Сматрамо да увођењем нематеријалне штете због повреде права жига управо долазимо до тога да се штетнику наноси ново зло, а не отклања постојећа повреда, стога закључујемо да је карактер овог института казнени, а не реститутивни. Овакав став је потврђен у теорији код аутора, који наводе да накнада нематеријалне штете превазилази просту компензацију и садржи елементе казнене штете (Ивановић 2017, 678). На овај начин се судији даје мандат да одреди паушални износ накнаде којим се не морају остварити само реститутивне тежње. Тиме се заправо отвара могућност да се путем накнаде нематеријалне штете остваре превентивни циљеви за које је у теорији указано да представљају увод у казнену накнаду штете (Савчић 2022, 789). Ово је посебно изражено према новом решењу ЗЖ имајући у виду да нису дати било какви критеријуми за одређивање накнаде нематеријалне штете, за разлику од ЗТ, где су ови критеријуми јасно наведени. Имајући у виду да не располаже ограничењима нити упутствима из закона, судија би лако могао да накнаду нематеријалне штете претвори у инструмент грађанскоправног кажњавања. Стога сматрамо да је потребно, ако не у потпуности опозвати могућност досуђивања накнаде нематеријалне штете у праву жига, онда бар,

кроз закон или судску праксу, дати јасније критеријуме за досуђивање накнаде нематеријалне штете. Критеријуми који би се у овом случају могли ценити јесу на пример вредност средстава уложених у рекламну активност титулара жига, степен познатости или гласовитости знака међу потрошачима, ниво дистинктивности знака, чињеница да знак асоцира на луксузне производе, економска процена вредности знака, чињеница да је обим продаје већи у односу на конкурентски производ и др. На овај начин би се смањила опасност од досуђивања казнене штете, што није у духу континентално-европског система и одбачено је од стране већег броја домаћих аутора и судске праксе.

5. ЗАКЉУЧАК

Накнада нематеријалне штете због повреде права жига се први пут у наше законодавство уводи последњим ЗЖ. Она не представља новост будући да је и раније у теорији и судској пракси разматрана могућност накнаде нематеријалне штете због повреде жига. Тада узет став да накнаду нематеријалне штете не треба допустити будући да она није предвиђена Законом о облигационим односима. Ипак, ова измена није потекла из ставова судске праксе и теорије, већ из права Европске уније и обавезе хармонизације са тим правом коју је наша држава преузела. Међутим, у праву Европске уније накнада нематеријалне штете је предвиђена само као могућност за државе чланице, без неких прецизнијих објашњења, осим гаранције да државе чланице нису дужне да предвиде постојање накнаде казнене штете. Притом треба имати у виду да се Директива 2004/48/ЕЗ односи на сва права интелектуалне својине, па је могуће да се одредбе о накнади нематеријалне штете не односе на жиг већ на друга права интелектуалне својине у погледу којих је прихватљива.

Како би се испитала оправданост увођења накнаде нематеријалне штете у право жига било је потребно испитати сам објекат заштите жига, како би се утврдило шта је то што се повредом жига заправо повређује. Закључили смо да се и према утилитаристичком и према својинском концепту, жигом заправо штите имовинска добра, имајући у виду да по својој природи репутација знака, као нематеријално-бес-телесно добро, разликује од угледа физичког лица, будући да је материјална – економски процењива и потрошна. Сматрамо отуда да није оправдано досудити накнаду нематеријалне штете због повреде жига

будући да је објекат повреде заправо одређено материјално добро – део имовине титулара жига.

Према томе, како би накнадом нематеријалне штете титулар жига могао добити новчани износ већи од штете коју је реално претрпео, склони смо закључку да је овакав вид накнаде потенцијално казнена накнада. Употреба накнаде неимовинске штете не би била оправдана ни због тога што се применом аналогije са лиценцом накнадом не може надокнадити потпуна штета, будући да је то могуће учинити применом ограничене методе противправне добити штетника. Како накнада казнене штете није у складу са принципима континентално правног система, сматрамо да ове измене у нашем праву треба ревидирати на тај начин што се накнада нематеријалне штете у праву жига неће омогућити или на тај начин што ће бити дати јаснији критеријуми за њено досуђивање, чиме се онемогућава досуђивање од стране судије потпуно паушалног износа без икаквих ограничења. Уколико до овога не дође, врло је важно да судска пракса развије јасне критеријуме, како би се спречило да се досуђивање нематеријалне штете не извргне у казнену штету.

ЛИТЕРАТУРА

- Боровац, Владимир. 2017. *Право жига - од заштите информационе функције робне ознаке до заштите робне ознаке као вредности по себи*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Правни факултет.
- Врховни суд Србије. 2002. *Билтен судске праксе Врховног суда Србије, бр. 1/2002*. Београд: Врховни суд Србије
- Вукотић, Милош. 2019. „Неимовинска штета правних лица“. *Право и привреда*, 7–9/2019, стр. 451–468.
- Живановић, Тома. 1997. *Систем синтетичке правне филозофије, Синтетичка филозофија права I*. Београд: Службени Лист СРЈ.
- Ивановић, Свјетлана. 2016. *Судска заштита субјективних права интелектуалне својине*. Докторска дисертација. Универзитет у Крагујевцу: Правни факултет.
- Ивановић, Свјетлана. 2017. „Казнена накнада штете у праву интелектуалне својине“. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу*, 76, стр. 675–692. doi:10.5937/zrpfni1776675I.

Jain, Ashok K. 1997. Valuation of Intellectual property. *IPL Newsletter*, 16(1), pp. 6–8.

Marino, Renee & Marnach, Andrew. 2014. Portfolio Valuation. *Cybaris: An Intellectual Property Law Review*, 5(1), pp. 74–98.

Марковић, Слободан. 2007. *Право интелектуалне својине*. Источно Сарајево: Магистрат: Правни факултет универзитета.

Марковић, Слободан. 2019. Повреда жига - водич кроз лавиринт кључних института у праву жига. *Право и привреда*, 7-9/2019, стр. 11–30.

Миладиновић, Зоран. 2004. „Накнада нематеријалне штете због повреде права интелектуалне својине у судској пракси”. У Радмила Куштрумовић Ковачевић и Весна Данковић (ур.), *Грађанска кодификација: Зборник радова* (стр. 89–97). Ниш: Правни факултет у Нишу.

Миладиновић, Зоран. 2008. „Накнада штете по ЗОО и прописима о заштити права интелектуалне својине“. У Вукадиновић, Радован (ур.) *Тридесет година Закона о Облигационим односима de lege lata u de lege ferenda*. (стр. 312–323). Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.

Миладиновић, Зоран. 2017. „Накнада штете због повреде права интелектуалне својине у правној теорији и судској пракси“. *Право и привреда*, 7–9/2017, стр. 210–229.

Николић, Душан. 1995. *Грађанскоправна санкција: генеза, еволуција, савремени појам*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду Центар за издавачку делатност.

Riemann, Eva. 2012. “Contextual Brand Evaluation”. In Christoph Ann et. al. (eds), *Contextual Brand Valuation: From Fundamental Issues and Analysis of the State of the Art to a Systematic Integrated Approach to Brand and Intellectual Property (E)Valuation* (pp. 113–174). Augsburg; München; Washington: Nomos.

Савчић, Сања. 2022. „О новчаној накнади неимовинске штете правном лицу у српском праву - прилог реформи одштетног права“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2022 стр. 767–793. doi: 10.5937/zrpfns56-41177.

Simensky, Melvin. 1987. Proving Damages in Copyright, Trademark and Unfair Competition Case. *Entertainment and Sports Lawyer*, 5(3), pp. 7–32.

Stefanovski, Ljubiša, Đorđe Rafajlovski, and Goce Naumovski. 2014. "Trademark valuation - managing intellectual property for strategic marketing and financial benefits". *Conference: Proceedings of INTED2014 Conference 10th-12th March 2014, Valencia, Spain*. Valencia, pp. 5438–5443.

Тијанић, Павле. 1995. „Грађанскоправна заштита жига“. *Правни живот*, 11/1995, стр. 815–821.

Fitzpatrick, Joseph M. 1980. "Damages in Trademark and Patent Infringement Litigation". *APLA Quarterly Journal*, 8(1), pp. 29–45.

Freno, Michael J. 2007. "Trademark Valuation: Preserving Brand Equity". *Trademark reporter*, 97(5) pp. 1055–1072.

ИЗВОРИ ПРАВА

Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights [Директива 2004/48/EC]. *OJ L 157, 30.4.2004*, p. 45–86.

Закон о жиговима. *Службени лист СРЈ*, бр. 15/95, 28/96, 1995.

Закон о жиговима. *Службени лист СЦГ*, бр. 61/2004, 7/2005, 2004.

Закон о жиговима[ЗЖ]. *Службени гласник РС* 6/2020.

Закон о трговини [ЗТ]. *Службени гласник РС*, бр. 52/2019.

СУДСКА ПРАКСА

Liffers. C-99/15, Judgment of the Court of Justice of European Union [CJEU] of 17 March 2016.

Nikolajeva. C-280/15 Judgement of the Court of Justice of European Union [CJEU] of 22 June 2016).

Пресуда Савезног суда, ГЗС. 5/99 од 30.09.1999. године.

Пресуда Врховног суда Србије, Прев. 47/95 од 12.07.1995. године, *Привредник*, бр. 136.

Пресуда Врховног суда Србије [ВСС], ПЖ 1885/98 од 21.10.1998. године, *Судска пракса привредних судова - Билтен*, бр. 4/1998.

Пресуда Врховног суда Србије [ВСС], Прев. 611/2001 од 25.12.2002. године, *Судска пракса трговинских судова - Часопис за привредно право*, бр. 4/2003.

Пресуда Врховног суда Србије [ВСС], Прев. 265/2007 од 10.6.2008. године.

Пресуда Вишег трговинског суда, Пж. 7022/2002 од 30.10.2002. године

Пресуда Апелационог суда у Нишу Гж 3148/2020 од 04.03.2021 године.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Влада Републике Србије. 2020. „Образложење закона о жигу“. *Завод за интелектуалну својину*. <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/Obrazlozenje-Zakona-o-zigu.pdf> (20.9.2024)

Nikola Milosavljević

THE NON-MATERIAL DAMAGES FOR TRADEMARK INFRINGEMENT: COMPENSATORY OR PUNITIVE DAMAGES?

Resume

In 2020, the Parliament of the Republic of Serbia adopted the new Law on Trademarks. One of the biggest changes that occurred on that occasion was the introduction of compensation for non-material damages due to trademark infringement. Ever since the adoption of the Law on Trademarks in 1996, there has been a dispute between legal theorists, who advocate the traditional restitutive nature of compensation for trademark infringement, and the legislation of the Republic of Serbia, which, under pressure from multinational companies, seeks to introduce punitive damages into the law of the Republic of Serbia. The author tries to contribute to this discussion by analyzing the newly introduced compensation for non-material damages due to trademark infringement, trying to check whether the punitive damages are actually awarded through compensation for non-material damages. In this paper, the author investigates the arguments pro and con compensation for non-material damages due to trademark infringement, using historical and comparative methods. After that, he tries to explain the object of trademark protection, in order to determine whether it is really non-material in nature. The results of this investigation should explain whether it is justified to award compensation for non-material damage due to trademark infringement, as well as whether the nature of the newly introduced compensation for non-material damage due to trademark infringement represents yet another form of punitive damages.

Keywords: trademark infringement, non-material damages, moral prejudices, compensatory damages, punitive damages

САВЕТОДАВНИ РЕФЕРЕНДУМ И ПРЕСТАНАК ФУНКЦИЈЕ ПРЕДСЕДНИКА – ДА ИЛИ НЕ?*

Сажетак

Недавно, у јавности је изнет, правно и политички гледано, занимљив предлог. Наиме, председник Републике је најавио могућност расписивања саветодавног референдума од стране Народне скупштине, а који би се тицао подршке коју председник ужива међу грађанима. Наравно, иако саветодавни, он би могао да води до престанка функције председнику Републике. Разуме се, један овакав предлог је изазвао опречне реакције, те је намера да се у овом раду пружи одговор на постављено питање, да ли је саветодавни референдум о таквом питању дозвољен или није?

Кључне речи: председник Републике, референдум, одговорност

1. О ПОЛОЖАЈУ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ У УСТАВНОМ СИСТЕМУ СРБИЈИНОМ

Белодано је да је нарочито интересантан положај председника Републике, како правно, тако и политички, у уставном систему наше земље (видети Станић 2024). Управо то узрокује доста промишљања

* Аутор је виши научни сарадник Института за упоредно право у Београду. Електронска адреса аутора: m.stanic@iur.rs. ORCID број: 0000-0001-8849-7282.

** Овај рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта „Прилагођавање правног оквира друштвеним и технолошким променама са посебним освртом на регулисање вештачке интелигенције” који у 2025. години спроводи Институт за упоредно право уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација (евиденциони број: 451-03-136/2025-03/200049 од 4. 2. 2025)

и дилема правних писаца. Наиме, у нормативном смислу председник је Уставом дефинисан као државни орган који изражава државно јединство Републике Србије (Устав Републике Србије од 2006, чл. 111). Председника Републике непосредно бирају грађани, на мандат од пет година, са могућношћу једног реизбора (Устав Републике Србије од 2006, чл. 114, 116). Каже се да основни недостатак уставноправног положаја председника Републике лежи у нескладу и противуречности између кључних елемената физиономије ове институције. Онако како је уставноправно замишљен и постављен шеф државе је номинално „јалова“ институција, која у пракси тежи омнипотентности (Simović 2013, 19). То је узроковано непосредним избором председника Републике од стране грађана, чиме он задобија најшири могући легитимитет. Другим речима, у вези са непосредним избором председника постоји став, а може се оценити као доминантан у српској уставноправној литератури, према којем постоји несклад између непосредног избора шефа државе и његовог демократског легитимитета, са једне стране, и малих уставних овлашћења, са друге стране (Petrov 2024, 8). Ипак, овај став је споран, јер му из видокруга „измиче“ постојање политичких странака и логике функционисања политичког система у једној земљи, која практично „уклања“ овај несклад, који је само привидан, нормативан, те који губи из вида функционисање самих нормативних решења.

Стога, непосредан избор председника утиче на то да је његов политички положај унеколико ојачан, јер је снабдевен највишим степеном легитимитета. Но, то није једини узрок такве позиције председника, већ је потребно и да га прати управљање стожерном политичком странком, формално или фактички. Овакве ставове потврђује и пракса, у којој видимо да је за ојачан положај председника „заслужан“ начин избора, али уз задржавање функције лидера политичке странке током трајања мандата. То је сасвим у складу са тврдњом да јаког председника државе не стварају само и једино непосредни избори, него „чињеница да је он или вођа већинске странке, или странке која је неопходна за формирање владе“ (Orlović 2015, 156). Следствено тим тврдњама, председник у Србији „црпи“ политичку моћ захваљујући чињеници истовременог управљања владајућом политичком странком (Orloviћ 2016, 1206–1207). Обрнуто гледано, кључна политичка моћ се по правилу налази унутар најјаче политичке странке, а она је обично концентрисана у рукама страначког председника. Даље посматрано, Владу фактички контролишу политичке странке преко својих

„дисциплинованих“ посланика (детаљније Станић 2017), које заправо контролише председник. Имајући све то у виду, стварни, пивотални центар моћи се у новијој српској парламентарној демократији помера у зависности коју државну функцију врши председник најјаче политичке странке. Ипак, на овом месту, ваљало би и да се нагласи да ова појава није особеност једино српског политичког система (Manojlović 2024, 148–149).

Разуме се, о овом проблему је писано и на њега је указивано у домаћој литератури. Сумарно гледано, правац размишљања је двострук. Један указује на то да је супротно духу Устава да прокламовани гарант државног јединства буде и члан удружења које, по дефиницији, представља само део грађана, као што је политичка странка. У оквиру ових размишљања упућује се и на уставне одредбе, те се тврди да Устав забрањује кумулирање ових функција. У оквиру другог правца размишљања, истиче се и недопуштеноост изигравања намере уставотворца, те прибављања оних овлашћења које председник сагласно слову Устава нема. Будући изабраник читавог бирачког тела, шеф државе, очекује активну улогу у усмеравању политичких процеса, без обзира на делокруг својих овлашћења. Отуда, каже се да су чести случајеви посезања председника за ваниституционалним средствима ради контролисања државне политике. Подударање председничке и парламентарне већине знатно олакшава таква настојања непосредно изабраног шефа државе, која, напослетку, омогућавају президентизацију парламентаризма (Simović 2024, 7). Сматра се да је ова појава попримила обележја полупредседничког система, јер се мора уважити чињеница да формални уставни оквир подлеже одговарајућој динамици тзв. политичког устава (Рејић 2024, 7). Каже се и да је јачање положаја председника остваривано и остварује се и даље упркос намерама аутора Устава (Mikić 2024, 1–3). Но, да ли је заиста тако?

Слажем се са резонавањем да је прича у нашој доктрини о „духу“ српског „пре један теоријски конструкт који, иако разуман и научно утемељен, надилази регулативу самог Устава, придајући му квалитете које он заправо нема“ (Ђорђевић 2020, 143). Овлашћења председника произилазе из четири извора. Један од извора је власт која је дефинисана у уставима. То је само један, важан, али не и најважнији извор утицаја председника. Други извор моћи је снага и склад странке којој припада председник у законодавном органу. Трећи се односи на значајну снагу председника која се огледа у чињеници да се они бирају на непосредним народним изборима и да могу да тврде како су они

једини јавни службеници које бира народ као целина (Budžak 2024, 5). Поред тога, избором од стране грађана председник стиче самосталан политички легитимитет, због чега се он више не може сматрати само симболичним носиоцем уставних овлашћења. Дакле, председник и влада располажу независним изворима политичког легитимитета. Ипак, његов политички легитимитет, за разлику од Владе, није посредан и изведен већ је раван оном којим располаже Народна скупштина као носилац законодавне власти (Симовић 2008, 358; Микић 2024, 4). Четврто, морамо да узмемо у обзир и ауторитет личности која врши функцију председника републике. То може бити његов лични ауторитет који произилази из снаге његове личности, снаге његове воље, харизматичности и слично (Nikolić 2024, 951; Микић 2017, 292–301; Milić 2024, 14). Можемо да закључимо, када сагледамо целину, да управо целокупно установљени систем омогућава сасвим легалну, у складу са Уставом, „*de facto*“ концентрацију власти (тј. оставља простора, могућност за њу) у рукама председника Републике, уколико су испуњене одређене претпоставке и постоје извесне политичке околности. Стога није, строго посматрано, најпрецизније уопште говорити о „дисторзији“ или „извитоперењу“ међусобних односа власти када до овакве фактичке концентрације дође, јер би то подразумевало да је сама идеја Устава фундаментално другачија од реалности, што сматрамо да није случај“ (Ђорђевић 2020, 143).

2. О ПОЛИТИЧКОЈ ОДГОВОРНОСТИ НОСИЛАЦА ЈАВНИХ ФУНКЦИЈА

За представничку демократију можемо да кажемо да је „срасла“ уз принцип одговорности. У суштини, како би уопште могло да се говори о представничкој демократији, неопходно је да од стране народа овлашћени представници делују тако да одражавају и подржавају вољу представљених. Односно, потребно је да представници током вршења своје функције „ослушкују“ тонове који долазе из народа. Појам формалне представничке демократије се уз формално представништво, схвата и као ауторизацијом успостављени однос легитимације и одговорности између органа државне власти и народа. Практично, у оквиру представничке демократије деловање водећих органа мора да буде такве врсте да се појединци и грађани заједно (народ) у њему могу препознати (Према, Ribarević, Vujeva 2011, 169–170 фн. 2). Имајући све то у виду, лепо је примећено да представничка демократија

имплицира одређену солидарност или хармонију између бирача и изабраних (Carré de Malberg 1922, 202). У оквиру ње је, дакле, нужно да се води рачуна о онима који су представљени. Напросто, често може да се догоди да се носиоци највиших државних функција удаље од народа и његових потреба. Но, како до тога не би заиста и долазило, односно како би такве појаве биле ретке, неопходно је да функционише механизам којим се одговорност носилаца највиших функција ставља у покрет. Ваљано функционисање једног таквог механизма управо и „нагони“ носиоце јавних функција да их врше у складу са жељама и вољом грађана. Француски теоретичар Пјер Аврил (Pierre Avril) указује да је одговорност неопходан регулатор (*le regulateur necessaire*) власти. Заправо, она и онаква власт коју не прати одговорност је у својој суштини, правом допуштена самовоља (Avril 1977, 21; Петров 2011, 763).

Тако се тврди да је „са историјског становишта, делотворно осигурање одговорности у владавини главни циљ свих различитих шема репрезентације. Модерна владавина може у извесном погледу да буде интерпретирана као напор да се произведе одговорно вођење јавних послова“ (Fridrih 2005, 232). Суштина је да су у представничкој демократији носиоци власти представници суверена. Они од суверена не смеју да се отуђе, већ морају да одговарају за политику коју воде у име суверена и у његовом интересу. Важно је и да се нагласи да је овај однос на неки начин двосмеран, јер и сами грађани морају да буду одговорни, односно заинтересовани за вршење јавних послова, те спремни да учествују у креирању опште воље.

Када се ради о терену уставног права, ваљало би имати на уму да проблеме приликом одређивања појма одговорности усложњавају и сама својства устава. Двострука природа устава као правног, али и политичког акта узрокује да се у уставу сусрећу политика и право, а самим тим још две различите концепције одговорности (Трипковић 2008, 820). Ради се о правној и политичкој одговорности. Правна одговорност се среће и у другим гранама права, док је политичка одговорност специфичност уставног права, односно она је „аутономан и специфичан принцип у односу на друге облике одговорности“ (Avril 1977, 9). Не називајући их тако ова два облика разликује и Карл Фридрих (Carl Friedrich), када вели да „је секуларизована политичка одговорност схваћена у смислу односа између људских бића. Постоје два основна начина осигурања такве одговорности. Један је административни, а други је политички или изборни облик одговорности. Но, у оба случаја одговорност се мери у смислу службе интересима који су

одређени преференцијом неког другог. То значи да одговорност увек подразумева комуникацију између људских бића“ (Fridrih 2005, 236). Пјер Аврил под политичком одговорношћу подразумева идеју према којој носилац јавне функције дела у интересу оних у чије име влада, те управо њима и полаже рачуне за своје акте (Avril 1977, 9). У литератури су истицане разлике између правне и политичке одговорности. Тако је у својој утицајној анализи политичке и правне одговорности Улрих Шојнер (Ulrich Schöner) истакао, пре свега, временску разлику приликом настанка ових облика одговорности. Он је нагласио да се одговорност за политичко деловање јавља тек касније у односу на правну одговорност. Наиме, политичка одговорност се заснива на пренетом ауторитету, док је основ правне одговорности повреда правног правила и тек се током осамнаестог века из правне издваја политичка „државноправна“ одговорност, која је усмерена на политичко одлучивање (према, Трипковић 2008, 826–827 фн. 17).

Додали бисмо и да се политичка одговорност „издваја“ из правне недуго након чувених револуција које су промениле свеколики угао гледања на државну власт. Појављивање политичке одговорности је посве логичан корак након пробоја схватања да власт припада народу, а да се само врши у његово име. Такође, другачија су и мерила за утврђивање ове две одговорности. Мерила за утврђивање правне одговорности су унапред изражена правном нормом, те објект одговорности може унапред да одреди какво се понашање од њега очекује, док код политичке одговорности ти критеријуми не морају да буду унапред дефинисани (Видети, Трипковић 2008, 825). Пјер Аврил је приликом дефинисања објективних и субјективних елемената политичке одговорности (Петров 2011, 762), истицао и да су природа ове одговорности и њен смисао другачији. Прецизније, њена суштина није у казни или накнади причињене штете, већ у идеји да носиоци власти полажу рачуне грађанима (Avril 1977, 9). Једноставно, носиоци јавних функција би морали да се труде да их врше по свом најбољем знању и умећу, а грађани ће о њиховом деловању дати коначан суд. Још је Хамилтон (Alexander Hamilton) приметио да људи који врше неку дужност другачије гледају на њу, када имају поново прилику да је врше, уколико је заслуже (Hamilton, Medison, Džej, Džon 1981, 415). Делује као да је Хамилтон још пре неколико векова антиципирао постојање политичке одговорности и њену суштину, односно њену важност за ваљано обављање јавне функције.

У нашој литератури је Миодраг Јовичић даље развијао концепт политичке одговорности. У суштини Миодраг Јовичић је поделио политичку одговорност на правну и ванправну. Конкретно, према Миодрагу Јовичићу „политичка одговорност је један од облика правне одговорности којој подлежу носиоци јавних функција. С друге стране, поред политичке одговорности као облика правне одговорности, постоји и ванправна политичка одговорност, која се назива још и друштвено-политичком, моралнополитичком и сл. Правна одговорност је регулисана путем правних норми, као општеобавезних правила понашања, што са ванправном одговорношћу није случај” (Јовичић, 2006, 115). Јовичић је наглашавао да је основ политичке одговорности нецелисходан рад, односно они ставови и поступци који нису у складу са ставовима и поступцима оног тела пред којим се одговара. Према њему, ови основи и не могу да буду правно регулисани, пошто оцена да ли је нешто целисходно или није, спада у област дискреције онога ко је надлежан да ту оцену даје (Јовичић, 2006, 116). Са друге стране, из наше литературе долази и схватање Бошка Трипковића према којем би требало искључити из уставноправног појма одговорности ванправну политичку одговорност пошто је она морална или друштвена и свакако није обухваћена правом, јер су у питању облици контроле који не подразумевају видљиву, државну санкцију, те за правни појам одговорности нису релевантни (Трипковић 2008, 829). Трипковић је предложио да када је један од елемената основ, санкција или субјекат одговорности правни, а други политички да се говори о правно-политичкој одговорности. Он сматра да би се тада могло говорити да се код таквог облика одговорности ради о политичкој одговорности, која је заоденута у принципе правне одговорности и истиче да је овакав облик одговорности неопходан како би се указало на чест случај у упоредној правној пракси где се губе чисти облици правне и политичке одговорности и одустаје од основних принципа на којима почивају. Трипковић закључује да је у сваком случају најважније да правна и правно-политичка одговорност нису превазиђене, него да су оне реалност бројних уставних поредака (Трипковић 2008, 830).

3. О РЕФЕРЕНДУМУ

Учешће грађана у вршењу власти критеријум је у типологизацији облика демократије. У зависности од начина на који бирачко тело изражава своју вољу, разликујемо директну или непосредну и

посредну или репрезентативну демократију. Директна демократија, као „идеал“ чисте или „праве“ демократије у коме народ непосредно влада, није могућа у савременим друштвима (Радојевић 2021, 56). Непосредна демократија се може остварити само у малим заједницама, где се грађани могу окупити на једном месту, где би расправљали и одлучивали о за њих важним питањима (Nikolić 2013, 14-15). Разуме се, директна партиципација путем института непосредне демократије јача грађанске врлине, политичке способности народа, подстиче осећај солидарности и интеграцију друштва и даје већи легитимитет политичким одлукама. Напоследку, њен кључни аргумент је да омогућава да одлуке доносе они који су њени адресати (Радојевић 2021, 56).

Референдум је најраспрострањенија институција непосредне демократије. Референдум је облик непосредног одлучивања и састоји се у непосредном, тајном изјашњавању бирача о неком питању, јасно и разумљиво формулисаним, тако да се на њега може одговорити са „да“ или „не“, односно, „за“ или „против“ Познато је да идеја и пракса непосредног учешћа грађана у доношењу закона датирају још из времена античке Грчке и старог Рима. Међутим, са пропадањем ових античких држава и са наступањем другачијих времена, та идеја ишчезава, а пракса се затире. Много векова касније, ова пракса се поново зачела у швајцарским планинским кантонима, а још касније у делу „Друштвени уговор“ Жан Жак Русоа, у коме је идеја о непосредној демократији, а посебно о учешћу народа у законодавству и нашла свој теоријски фундамент. Обликујући се у референдум, ова идеја је врло брзо, у предвечерје, односно у првим годинама великих револуција (америчке и француске), нашла своју практичну примену: најпре у виду уставотворног референдума у држави Масачусетс (Масачусеттс) 1778. године, Њу Хемпширу 1779, у Француској (1793, 1795, 1799), у Швајцарској (1802). (Nikolić 2013, 14–15). У многим земљама референдум је постао уставна категорија, уз постојање знатних разлика (Тодоровић 2017, 65).

Референдуми се могу класификовати применом различитих мерила. Према обавезности примене, референдуми могу бити обавезни и факултативни. Референдум је обавезан уколико је, уставом или законом, расписивање референдума предвиђено као обавезна фаза у поступку доношења неког правног акта или политичке одлуке. Референдум је факултативан, када постоји могућност, али не и обавеза његовог расписивања. У зависности од времена примене, референдуми су претходни или накнадни. Претходни референдуми су они код

којих изјашњавање грађана претходи доношењу одлуке од стране надлежног органа, док се накнадни расписује након донете одлуке од стране представничких институција. Према подручју где се организују референдуми могу да буду државни, регионални или локални. Када је о дејству реч, референдуми могу да буду конститутивни, а то значи изјашњавање грађана о потврђивању претходно донете одлуке, те аброгативни чији је циљ укидање усвојеног акта или одлуке. Са становишта обавезности одлуке деле се на обавезујуће и саветодавне. Обавезујући су референдуми код којих постоји правна обавеза поштовања одлуке донете на референдуму, а уколико изјашњавање грађана има искључиво политички или морални значај, реч је о саветодавном референдуму. У односу на предмет одлучивања, референдуми се деле на уставотворне, законодавне, административне, финансијске и на оне међународноправног карактера. У случају да се грађани изјашњавају о спору између највиших државних органа, ради се о арбитражном референдуму. Посебан облик референдума је плебисцит, о којем у теорији не постоји јединствено мишљење, те се, са једне стране, сматра да је то само облик референдума, док, са друге стране, посебно у француској литератури, се прави фино нијансирање између референдума и плебисцита. Ипак, с обзиром на то да је основни смисао непосредно изјашњавање грађана, чини се да не постоји оправдање да плебисцит буде третиран као посебан институт, различит од референдума. Ваља да се има у виду и да сваки референдум на неки начин представља и изјашњавање грађана о актуелним носиоцима политичке власти (Симовић, Петров 2018, 154–156).

4. О ОДГОВОРУ НА ПИТАЊЕ ИЗ НАСЛОВА

По Уставу Србије из 2006., више не постоји институт опозива председника државе од стране грађана, односно, они не могу непосредно да опозову председника Републике, већ је то у надлежности парламента (Вечерње новости 2024). Председник Републике разрешава се због повреде Устава, одлуком Народне скупштине, гласовима најмање две трећине народних посланика. Поступак за разрешење може да покрене Народна скупштина, на предлог најмање једне трећине народних посланика. Уставни суд је дужан да по покретном поступку за разрешење, најкасније у року од 45 дана, одлучи о постојању повреде Устава (Устав Републике Србије од 2006, чл. 118). Јасно је да се у овом случају ради о правној одговорности, јер

се тражи утврђивање постојања повреде Устава од стране Уставног суда. Ова одговорност, а имајући у виду карактер устава као правно-политичког акта може да буде и политичко-правна. Ипак, практично гледано, у смислу њених остваривања, а што је и најбитније, постоје две битне, отежавајуће чињенице. Прво, већина која се захтева за доношење одлуке о разрешењу председника Републике. Друго, постоји и сасвим очекивана и реална могућност да ће Уставни суд у највећем броју случајева веома тешко и моћи да одлучи да ли је председник повредио Устав. Другим речима, само у случају тзв. очитих, флагрантних повреда Устава, можемо очекивати извесну одлуку, док у свим осталим случајевима може да се деси „спуштање густе правничке магле“, која је сасвим очекивана, с обзиром на питања које могу да се нађу пред Уставним судом. Међутим, правна могућност у којој би о томе, ипак, одлучивали грађани, стоји на располагању Народној скупштини и заснована је на члану 17. Закона о референдуму и народној иницијативи (Закон о референдуму и народној иницијативи), онако како је то предложио председник Републике. У том члану се предвиђа да парламент може да распише референдум о питању од ширег значаја из своје надлежности, ради прибављања мишљења грађана о одлуци која би требало да буде донета у вези с тим питањем. На саветодавном референдуму од грађана би се се тражило мишљење о томе да ли би Народна скупштина требало да покрене поступак за разрешење председника Србије или би сам његов резултат био довољан да и председник Републике поднесе оставку, услед губитка поверења грађана и реализације принципа политичке одговорности. Правно гледано, овакав пут би био сасвим дозвољен. Наиме, мора да се има у виду да се у овом случају не ради о опозиву, већ да је правна природа оваквог саветодавног референдума сасвим другачија. Када би се радило о опозиву, онда би могла да се стави оправдана примедба да се тиме дерогира процедура предвиђена Уставом. Но, то овде никако није случај, јер се, поред већ постојећег правног пута, који је као што смо видели у пракси тешко изводљив, нуди још једна могућност за реализовање председникове одговорности. Приликом оваквог саветодавног референдума се ради о саветодавном мишљењу грађана, о томе да ли су задовољни како председник државе обавља своју функцију, што може одговорном носиоцу функције да буде јасан разлог за подношење оставке. Приликом расписивања једног таквог референдума постиже се јасна реализација принципа политичке одговорности

председника и то према онима који су га и изабрали, према суверену, грађанима, а не чека се сложена и неизвесна процедура предвиђена Уставом. Дакле, одговор се намеће, овакав референдум је могућ, јер је правно дозвољен, те се њиме реализује један од темељних принципа представничке демократије, принцип одговорности носилаца јавних функција.

ЛИТЕРАТУРА

Avril, Pierre. 1977. „Pouvoir et responsabilite”. U (ur. Georges Burdeau), *Le pouvoir, Mélanges offertes a Georges Burdeau* (str. 9–24). Paris: LGDJ

Carré de Malberg, Raymond. 1922. *Contribution à la Théorie générale de l'État*. Tome Deuxième. Paris: CNRS.

Fridrih, Joakim Karl. 2005. *Konstitucionalna demokratija, teorija i praksa u Evropi i Americi*. Podgorica: CID

Hamilton, Aleksander. Medison, Džejms. Džej, Džon. 1981. *Federalistički spisi*. Beograd: Radnička štampa

Nikolić, Oliver P. 2013. „Referendum (sa posebnim osvrtom na Švajcarsku i Hrvatsku)”. *Strani pravni život*, 57(1) str. 13–25.

Nikolić, Oliver P. 2015. „Referendum u Kanadi”. *Strani pravni život*, (3), str. 51–61.

Orlović, Slobodan. 2015. „Predsednik Republike: konstitucionalno-institucionalne dileme”. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu*, 9(13), str. 151–164.

Ribarević, Luka i Vujeva, Domagoj. 2011. „Povijest pojma predstavništva. Elementi za izgradnju moderne teorije političkog predstavništva I”. *Politička misao*, 48(3), str. 167–195.

Simović, Darko. 2013. „Institucionalne pretpostavke usklađivanja ustavnopravnog i realnog položaja predsednika Republike Srbije”. *Nauka, bezbednost, policija*, 18(1), str. 11–24.

Ђорђевић, Мирослав. 2020. *Суспензивни вето председника републике*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Правни факултет.

Јовановић, Милан Н. 2011. „Облици директне демократије-народна иницијатива и референдум”. *Српска политичка мисао*, 34(4), стр. 33–49.

- Јовичић, Миодраг. 2006. *Демократија и одговорност, Одговорност носилаца јавних функција*. Београд: ЈП Службени гласник: Правни факултет Универзитета у Београду
- Микић, Владимир. 2017. *Амерички председник као шеф дипломатије и врховни заповедник*. Београд: ЈП Службени гласник
- Орловић, Слободан П. 2016. „Шеф државе у Србији – краљ наспрам председника републике“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 50(4), стр. 1197–1212.
- Петров, Владан. 2011. „Слободни мандат посланика и одговорност“. *Правни живот*, 60 (12), стр. 759–778.
- Петров, Владан. 2018. *Уставно право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду
- Радојевић, Мијодраг. 2021. „О природи референдума: с посебним освртом на законодавна решења у Србији и Републици Српској“. *Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу*, 64, стр. 55–74.
- Симовић, Дарко и Петров, Владан. 2018. *Уставно право*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија
- Симовић, Дарко. 2008. *Полупредседнички систем*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду: ЈП Службени гласник
- Станић, Милош. 2017. *Правна природа посланичког мандата*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Правни факултет
- Станић, Милош. 2019. *Политичке странке и посланички мандат*. Београд: Институт за упоредно право
- Станић, Милош. 2024. *Устав и председник Републике: српске дилеме*. Београд: Институт за упоредно право
- Станковић, Марко. 2023. *Институције политичког система*. Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду
- Тодоровић, Жељко. 2017. „Референдум као облик непосредне демократије“. *Анали пословне економије*, 16, стр. 60–68.
- Трипковић, Бошко. 2008. „Појам одговорности у уставном праву-покушај типологије“. *Правни живот*, 57(14), стр. 819–832.

ИЗВОРИ ПРАВА

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* 98/06

Закон о референдуму и народној иницијативи, *Службени гласник РС* 111/21, 119/21

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Budžak, Goran. 2024. „Polupredsednički sistem kao model horizontalne organizacije vlasti.“ <http://cd.bos.rs/online-citanka-novi-lideri--nove-mogucnosti/uploaded/6.pdf.pdf> (13.11.2024)

Manojlović, Savo. 2024. „Neformalne promene Ustava Republike Srbije – između nužnosti, evolucije i zloupotrebe.“ https://fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Savo_Manojlovic2.pdf (13.11.2024)

Mikić, Vladimir. 2024. „Normativna analiza položaja predsednika Republike i forme prećutne prezidencijalizacije ustavnog uređenja u Republici Srbiji.“ http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Vladimir_Mikic8.pdf (13.11.2024)

Milić, Dejan A. 2024. „Da li su inkompatibilne funkcije šefa države i predsednika političke stranke – ustavnopravni položaj predsednika Republike Srbije?“ http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Dejan_A_Milic2.pdf (14.11.2024)

Nikolić, Oliver. 2024. „Predsednik republike u parlamentarnom režimu.“ <http://ricl.iup.rs/925/1/2012%20-%20Pravni%20%C5%BEivot%20-%20Nikoli%C4%87.pdf> (13.11.2024)

Pejić, Irena. 2024. „Podela vlasti u ustavnom sistemu Srbije: mogućnost ravnoteže.“ http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Irena_Pejic1.pdf (13.11.2024)

Petrov, Vladan. 2024. „O nekim opštim mestima u poimanju sistema vlasti uopšte i u Republici Srbiji.“ https://fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Vladan_Petrov3.pdf (13.11.2024)

Simović, Darko. 2024. „Uzroci prezidencijalizovanja parlamentarizma i dometi ustavnog inženjeringa u Republici Srbiji.“ https://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Darko_Simovic7.pdf (13.11.2024)

Вечерње новости. 2024. <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1426305/narod-pita-predsedniku-pre-poslanika-novosti-istrazuju-sta-podrazumeva-savetodavni-referendum-koji-sef-drzave-predlaze-opoziciji> (15.11.2024)

Miloš Stanić

ADVISORY REFERENDUM AND TERMINATION OF THE
FUNCTION OF THE PRESIDENT – YES OR NO?

Resume

Recently, an interesting proposal was presented to the public, from a legal and political point of view. Namely, the President of the Republic announced the possibility of calling an advisory referendum by the National Assembly, which would concern the support the President enjoys among the citizens. Of course, although advisory, it could lead to the termination of the office of the President of the Republic. It goes without saying that such a proposal has caused conflicting reactions, so the intention of this paper is to provide an answer to the question, is an advisory referendum on such a question allowed or not?

Keywords: President of the Republic, referendum, responsibility

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И СУДСКИ ПОСТУПЦИ СА АКЦЕНТОМ НА КРИВИЧНИ ПОСТУПАК

Сажетак

Вештачка интелигенција неумитно представља важан корак ка цивилизацијском напретку и има је у готово свим сферама живота, а да тога чак нисмо ни свесни. Предност вештачке интелигенције огледа се у томе што пружа помоћ у истраживању и обради података, пружа лак и ефикасан приступ информацијама, омогућава лакше обављање ризичних послова, итд. Вештачка интелигенција, иако није тако нов појам, с обзиром на то да датира из педесетих година прошлог века, не престаје да буде предмет расправе. Аутор у раду говори о појму вештачке интелигенције, обрађује постојеће правне прописе у тој сфери и утицај вештачке интелигенције на судске поступке са посебним нагласком на кривични поступак. Аутор наводи примере употребе алата вештачке интелигенције у свету, те кроз исте наводи шта су предности и мане тих алата. Поред тога, наглашава да је неопходно посветити више пажње заштити људских права, како је било примера да су кршена употребом алата вештачке интелигенције, те са тим у вези износи предлоге за побољшање.

Кључне речи: вештачка интелигенција, правна регулатива вештачке интелигенције, судски поступак, кривични поступак.

* Ауторка је докторанткиња Правног факултета Универзитета у Крагујевцу. Електронска адреса ауторке: pavlovicka01@gmail.com.

1. УВОД

Говорећи о вештачкој интелигенцији (енг. *artificial intelligence*, а у даљем тексту: ВИ), не можемо а да не кренемо од самог појма исте, с обзиром на то да у теорији постоје различита виђења.¹ Тако, за потребе овог рада, упитали смо управо вештачку интелигенцију: шта је вештачка интелигенција и добили следећи одговор:

„Вештачка интелигенција (ВИ) представља област рачунарске науке која се бави развојем система и програма способних за извршавање задатка који обично захтевају људску интелигенцију. Ови задаци обухватају ствари попут препознавања слика, обраде природног језика, решавања проблема, учења и прилагођавања новим ситуацијама. ВИ се може поделити на два главна типа: 1. Уска вештачка интелигенција (УВИ или АИ): Овај тип се односи на системе који су дизајнирани да извршавају специфичне задатке без способности генерализације на шири спектар задатка. На пример, програм за препознавање слика може бити пример уске вештачке интелигенције; 2. Јака вештачка интелигенција (ЈВИ или АГИ - општа вештачка интелигенција): Овај тип вештачке интелигенције има способност да разуме, учи и примењује знање на различите задатке на начин сличан људској интелигенцији. ЈВИ би била способна да се носи са разноврсним задацима без претходног специфичног програмирања. Вештачка интелигенција може користити различите методе, укључујући машинско учење, дубоко учење, природну обраду језика, препознавање облика, планирање и друге технике како би постигла

¹ Вештачка интелигенција (АИ) је наука која се користи за конструисање интелигенције употребом хардверских и софтверских решења. Инспирирана је обрнутим инжењерством - на пример, на начин на који функционишу неурони у људском мозгу. Наш мозак се састоји од малих јединица које се називају неурони, а њихова мрежа се назива неуронска мрежа. Осим неуронских мрежа, постоје многи други модели у неуронауци који могу да се употребе за решавање проблема из стварног света у вештачкој интелигенцији (Nagy 2019, 2). Европска комисија за ефикасност правосуђа (СЕРЕЈ) означава вештачку интелигенцију као скуп научних метода, теорија и техника чији је циљ да репродукују, помоћу машине, когнитивне способности људских бића, као и да тренутни развој настоји да машине обављају сложене задатке које су раније обављали људи (European Commission for the Efficiency of Justice [СЕРЕЈ] 2019). Вештачка интелигенција се односи на машине које су способне да обављају задатке, за које би се, ако их обављају људи, рекли да захтевају интелигенцију (Scherer 2016, 362).

² За ове потребе коришћен је програм *ChatGPT 3.5*, који можемо означити као технологију обраде природног језика која користи вештачку интелигенцију на изузетно напредном нивоу и доступан је путем следећег линка <https://chat.openai.com/>, а приступљено је 14.01.2024. године у 09.30 часова.

своје циљеве. Ова област има велики потенцијал за унапређење различитих индустрија, али истовремено поставља и изазове, укључујући етичке и безбедносне аспекте“.

Оно што је евидентно јесте управо то да је потребно правно уоквирити домен и начин примене ВИ, а под начином примене подразумевамо и контролисање евентуалних ризика који би тим поводом могли настати. Поред тога, неопходно је нагласити да је вештачка интелигенција слична људској, али не и истоветна људској, што значи да је њено поље примене уже и да вероватно никада неће достићи ниво креативног решавања проблема какав поседује људски мозак (Wilson 1969).³ Оно што не треба заборавити јесте то да вештачка интелигенција није креирала саму себе, већ је то свакако производ људске творевине. Чињеница јесте и то да смо ми људи у већини случајева, а нарочито због начина на који живимо, у потрази за брзим решењима за разноразне ситуације које могу настати пре свега у пословној сфери, стога употреба вештачке интелигенције представља неминовност, коју са друге стране треба држати под контролом. Са тим у вези, употреба ВИ у судским поступцима није реткост, па тако и у кривичном поступку о чему ће бити речи, поред објашњења самог концепта и смисла вештачке интелигенције, постојеће правне регулативе и примене вештачке интелигенције у кривичном поступку, као и евентуалних проблема који проистичу из примене исте.

2. О ВЕШТАЧКОЈ ИНТЕЛИГЕНЦИЈИ

Да бисмо разумели идеју о вештачкој интелигенцији, морамо кренути од њеног тзв. прапочетка, што се поистовећује са једним именом – Алан Тјуринг. Наиме, он је у свом делу из 1950. године „*Computing Machinery and Intelligence*“, предложио да уместо питања да ли машине могу да мисле, треба да се запитамо да ли машина претендент на интелигенцију може да прође тест интелигентног понашања (Тјурингов тест). (Милосављевић 2015, 4). Тјурингов главни циљ јесте био да одбрани свој став да није сасвим неразумно описати дигиталне рачунаре као мозгове и залагао се за тезу да ако се било која машина може на одговарајући начин описати као мозак, онда се сваки дигитални

³ Поједини аутори наводе да „с обзиром да развој вештачке интелигенције доноси потпуно нове изазове, у смислу да њен развој може да превазиђе људску интелигенцију, потребно је осетљивим одлукама додати и моралну компоненту кроз људски „*final touch*“. Заправо систем вештачке интелигенције може бити онолико етички едукован, колико га ми програмирамо.“ (Прља *et al.* 2021, 97).

рачунар може тако описати (Turing 2004, 476). Уобичајено се сматра да би машина која би потенцијално прошла Тјурингов тест⁴ морала имати способност обраде природних језика, морала би да зна да репрезентује знање, аутоматски да резонује и да усаврши машинско учење. Поред тога, машина би морала да овлада рачунарском визијом и роботиком да би се уопште сматрало да је иста „прошла“ тест. До дана данашњег није створен програм, или макар јавност није обавештена о супротном, који би могао на свеобухватан начин да положи Тјурингов тест, који је и даље валидна конфирмација способности програма који користи вештачку интелигенцију.

Оно што је општепозната чињеница јесте да се бинарни систем, који је у основи информатике, рачунарства и електронике, састоји из два броја, 0 и 1 и да се на крају све и своди на њихову комбинацију. Са тим у вези намеће се јасан закључак да су грешке могуће, а све у зависности од тога ко пише и примењује програм – машина или човек, премда је увек иза сваког рада те врсте људско биће. У претходној деценији машинско учење је постигло велики успех у бројним применама, почевши од рачунарског вида (визије), али брзо продирући у друга поља попут обраде природног језика, играње игара и многа друга, често превазилазећи очекивања и чак превазилазећи учинак стручњака (људи) (Nikolić, Petrović 2022). Управо у овоме се огледа корисност вештачке интелигенције.

3. ПРАВНА РЕГУЛАТИВА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

У време када је започето са употребом ВИ, вероватно да се није много полагало на то да је треба правно уоквирити, осим у области ауторских и сродних права. Међутим, пошто је вештачка интелигенција препозната као користан алат, државе су кренуле да мисле о усмеравању развоја и употребе вештачке интелигенције. Предлог Уредбе о вештачкој интелигенцији (Ana Paula Gonzalez Torres *et al.* 2023) представила је Европска комисија 21. априла 2022. године Савету Европе и Европском парламенту, чиме се ушло у преговарање (тзв. тријалог)

⁴ Основна премиса од које је Алан Тјуринг пошао заснивала се на игрици која изгледа овако: Једна особа, играч С, игра улогу испитивача који поставља писана питања играчима А и В који се налазе у другој просторији. Од А и В, један је човек, а други рачунар. Циљ је да испитивач утврди који је играч рачунар. Он може само да покуша да закључи који је од играча човек, а који рачунар тако што поставља питања играчима и процењује „људскост“ њихових писаних одговора. Ако рачунар „превари“ испитивача да помисли да је његове одговоре генерисао човек, он пролази Тјурингов тест (Милосављевић 2015, 4–5).

око финалног акта који треба усвојити на нивоу Европске уније. Средином 2023. године, тачније у јуну, Европски парламент је гласао за предлог Европске комисије који се односио на доношење Уредбе о вештачкој интелигенцији Европске уније – *The AI Act*. Децембра 2023. године, Европски парламент и Савет Европе постигли су привремене споразум о Уредби о вештачкој интелигенцији, а финални акт објављен је у „Службеном листу Европске уније“ 12. јула 2024. године (Regulation (EU) 2024/1689) и тиме је постао први правни акт на светском нивоу којим је употреба вештачке интелигенције правно уоквирена, тј. унификована.

Оно о чему се највише преговарало јесте ограничење вештачке интелигенције у корист заштите људских права уз поштовање основних постулата Европске уније и са тим у вези говорило се о начину коришћења ВИ и о потенцијалним ризицима. Наиме, у нацрту Уредбе о вештачкој интелигенцији, а затим и у финалном акту налазе се четири групе ризика које се односе на употребу исте: минимални ризик, ограничен ризик, високи ризик и неприхватљив ризик. Процена ризика од употребе система вештачке интелигенције неопходна је управо због заштите основних људских права. Иако је већина система који су до сада у употреби оцењена као нискоризична, пошто се ВИ све више развија и употребљава и у судницама, нужно је на неки начин ограничити њихово деловање, с обзиром на то да се управо у судницама решава о питањима која су најважнија за особу која се пред судом налази, јер се задире у уставима и законима загарантоване слободе и права.

Системи ВИ са минималним ризиком или чак без ризика за употребу јесу они који се односе на видео игрице или *spam* филтере и овде нема проблема. Ограничен ризик постоји код оних система где се корисник упозорава да интерактује са машином и где сам доноси одлуку хоће ли наставити или не (*chatbot*) (Bravo 2024). Најдискутабилнији су системи који су оцењени као високоризични, где се између осталих система налазе и они који се односе на судске поступке, али и на фазе пре него што се до суда дође. Наиме, системи вештачке интелигенције који су оцењени као високоризични су они који се користе у: управљању критичним инфраструктурама, образовању, стручном усавршавању и оспособљавању, биометријским идентификацијама и категоризацијама појединаца, запошљавању, управљању радницима и приступу самозапошљавању, здравству, приступу и коришћењу јавних, социјалних и приватних услуга, кривичном гоњењу, управљању

миграцијама људи, азилом и надзором државне границе, правосуђу и демократским процесима. Овде треба напоменути да листа није коначна, већ је упућујућа.

Говорећи конкретно о кривичном поступку системи вештачке интелигенције код којих је ризик од употребе оцењен као неприхватљив јесу они који се користе за предвиђање понашања појединца које је подложно кривичном санкционисању, као и за процену вероватноће од рецидивизма која је заснована на пређашњем понашању појединца, а ово зато што системи ВИ могу бити непрецизни и пристрасни па наводе на погрешан закључак. Поред тога, забрањена је употреба система вештачке интелигенције који би доносили пресуде без људског надзора и интервенције као и коришћење система ВИ за биометријско препознавање лица и гласа, а у сврхе профилисања или масовног надзора људи у контексту кривичног поступка без контроле и одговарајуће правне регулативе, а ово из разлога што биометријски подаци припадају врло осетљивој категорији података самим тиме што је прикупљање биометријских података сврстано у високоризичну категорију. Забрањена је и употреба поменутих система за прикупљање и анализу података о личним склоностима у сврхе кривичног поступка, а то да се не би нарушила приватност појединца. Поменуте забране последица су анализе чланова 5, 6, 10. и 52. Уредбе о вештачкој интелигенцији Европске уније.

У Републици Србији, употреба вештачке интелигенције још увек није уређена на свеобухватан начин. Код нас се ВИ спомиње у Закону о ауторском и сродним правима (ЗАСП) у контексту дефинисања појма ауторског дела, где је као ауторско дело означен и рачунарски програм, али се не говори ништа о томе коме припадају ауторска права у случају да се употребом ВИ створи ауторско дело, с обзиром на то да је ауторско дело „оригинална духовна творевина аутора, изражена у одређеној форми, без обзира на његову уметничку, научну или другу вредност, његову намену, величину, садржину и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине“ (ЗАСП 2009, чл. 2) где се под појмом „аутор“ у теорији означава физичко лице. Истом аналогijом можемо се запитати шта ако продукт вештачке интелигенције, тзв. робот изврши кривично дело? (Hallevy 2013). Кривичним закоником (КЗ) у чл. 14. ст. 1. прописано је да је „кривично дело оно дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено“, а како је кривица једно од обележја

појма кривичног дела, питање је може ли се кривица приписати роботу (Ненадић, Миљуш 2022, 291–315).

Поље примене система вештачке интелигенције је изузетно широко, а готово да нема система вештачке интелигенције који за своје функционисање не користи неку врсту података, а у великом броју случајева то су подаци о појединцима (Прља *et al.* 2022, 101). Тако, о вештачкој интелигенцији се у Србији говори и у контексту заштите података о личности, где се тежи спречавању злоупотребе података о личности кроз константно усаглашавање домаћег законодавства са европским. Тако је Закон о заштити података о личности (Закон о заштити података о личности [ЗЗПЛ] 2018). усаглашен са Уредбом 2016/679 Европског парламента и Савета Европе о заштити физичких лица у односу на обраду података о личности, и о слободном кретању таквих података и о стављању Директиве 95/46/ЕЗ ван снаге (Општа уредба о заштити података – *GDPR*) (Regulation (EU) 2016/679). Поред тога, усвојена је Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025. године (Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020–2025, 2019) година у којој су утврђени циљеви и мере за употребу вештачке интелигенције, а основ за доношење Стратегије била је Европска етичка повеља о употреби вештачке интелигенције којом су постављени принципи при примени исте (European Commission for the Efficiency of Justice [СЕРЕЈ] 2019) и то: принцип поштовања основних људских права, принцип недискриминације, принцип квалитета и сигурности и принцип транспарентности, једнакости и правичности (Nguyen Phuong Thao 2023, 59). На крају, Влада Републике Србије усвојила је почетком 2023. године Закључак о усвајању етичких смерница за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције (Закључак о усвајању етичких смерница за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, 2023), чиме је извршена хармонизација са правом Европске уније.

4. ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

„*Predictive justice*“ (предвидива правда) јесте глобални тренд у грађанским, кривичним, породичним, трговинским и управним поступцима. Кривични поступак се разликује од свих других поступака по томе што осуђујућа пресуда у кривичном поступку носи већу

тежину од одлуке исте врсте у било ком другом поступку. Стога, у кривичном поступку треба поступати са нарочитом пажњом управо због јаког стигматизујућег дејства које настаје самим покретањем кривичног поступка. Неминовно је, као што смо нагласили, да је вештачка интелигенција у широкој употреби и да се налази свуда око нас. Прва употреба ВИ у судским поступцима званично је кренула од система *ROSS*, који је развијен 2014. године у Сједињеним Америчким Државама и који је претежно био усмерен на законе и пресуде у области стечајног права.⁵ Поред тога, значајни су *LexisNexis*, *Casetext*, *Westlaw*, *Pattern*, *Level of Service*, *OASys*, *Cold Case*, *COMPAS*, *Public Safety Assessment (PSA)* и други. У овом делу обрадићемо само неке од поменутих алата.

У британском правосуђу од 2001. године у употреби је систем *OASys* који је означен као систем процене понашања преступника. Уз помоћ овог система се у Великој Британији одлучује о томе шта треба даље радити са лицем којем је изречена условна осуда, али се примењује и на оне који се налазе на издржавању затворске казне те чекају да испуне услове за условни отпуст. Док није било овог система, суд и одређене службе надлежне за праћење преступника и осуђеника искључиво су одлучивале о томе, али након увођења поменутог система, то се променило. Наиме, приликом употребе *OASys*-а користе се две врсте фактора за оцену понашања преступника и то статички (пол, године и претходне осуде) и динамички (нпр. злоупотреба дрога, алкохола, радни статус и животни простор). Осим тога, присутна је и процена ризика од озбиљне (будуће) штетне радње лица у поступку, а која се врши од стране службеника за условни отпуст. Статички и динамички подаци уносе се у систем од стране службеника за условни отпуст, али се одређени подаци „вуку“ из полицијских база (нпр. подаци о претходним осудама), док професионална процена службеника има већу улогу у процени неких фактора као што је став преступника према свом делу (Tiarks 2023, 2). Употребом *OASys*-а смањио се број људских ресурса потребних за обраду предмета, те се тиме убрзало одлучивање, али се као замерка налази то што начин на који се долази до одлуке није транспарентан (Hamilton, Ugwudike 2023).

Cold Case јесте алат вештачке интелигенције који служи за решавање нарочито сложених случајева који у прошлости нису могли бити решени применом мануелних метода и помаже корисницима

⁵ Више информација о *ROSS* систему вид. <https://www.rossintelligence.com/>.

пружајући приоритетну листу случајева који треба да се истраже први (*Cold case calendar*), а која се заснива на преосталом времену за случајева који се могу сачувати у складу са прописима и „златним сатима“ током којих се може прикупити доказ након што је злочин почињен, а након чега се досијеи „хладних случајева“ дигитализују и преносе у ВИ систем (Nguyen Phuon Thao 2023, 62).

У Сједињеним Америчким Државама, тачније у савезним државама Висконсин, Њујорк, Калифорнија и др. у употреби је систем вештачке интелигенције *COMPAS*, те је познат случај *Loomis v. Wisconsin* (*Loomis v. Wisconsin* 2016). У овом случају, суд је разматрао питања која се тичу коришћења алгоритама алата за процену ризика у процесу изрицања казне. Оптужени, *Loomis*, тврдио је да употреба таквих алата крши његова права на правично суђење према Четрнаестом амандману⁶ према коме се гарантује превасходно то да ниједна држава не сме да доноси или примењује законе којима се ускраћују права и заштита грађана Сједињених Америчких Држава. Након овог случаја у јавности су постављена питања о транспарентности, одговорности и правичности коришћења алгоритама алата у доношењу одлука у кривичном правосуђу, с обзиром на то да је методологија коришћена приликом процене остала непозната и окривљеном и суду, нарочито узимајући у обзир то да је на крају Врховни суд САД одбио да разматра случај, остављајући нерешена шира правна питања која се односе на употребу ових алата у кривичном правосуђу.⁷ Овом алату је замерено и то што је показивао дискриминаторно „понашање“, (Taylor 2023, 193–213) али и ту треба бити опрезан с обзиром на то да треба истражити разлог таквог начина одлучивања. Стога, питање је да ли је разлог томе дискриминаторни став креатора алгоритама или је пак до тада постојећих расположивих података који су унесени у систем ВИ као параметар за даље одлучивање? (Cristopher *et al.* 2023, 4).

Public Safety Assessment (PSA) јесте алат који се користи у Сједињеним Америчким Државама приликом одлучивања о примени кауције као мере обезбеђења присуства окривљеног у судском поступку, заснован на процени ризика за јавну безбедност и вероватноћи да се окривљени не појави на суду чиме се елиминише могућност

⁶ Fourteenth Amendment to the United States Constitution, <https://constitution.congress.gov/browse/amendment-14/> (22.3.2024)

⁷ Овде треба узети у обзир то да је Врховни суд Висконсина у својој одлуци навео да употреба алата *COMPAS* није представљала кршење права на правично суђење, иако се користио за процену ризика рецидивизма и помогао је судији да одлучи о казни за оптуженог.

одређивања кауције на основу платежне способности (Cristopher *et al.* 2023, 4). Поред тога, овај алат служи за процену да ли ће се осумњичени бавити криминалним активностима, као и да ли постоји могућност да ће извршити кривична дела са обележјима насиља док је на слободи. *PSA* није замишљен као алат који би доносио одлуке уместо судија, већ као алат који ће судијама помагати приликом доношења одлуке о кауцији (јемству). Неке од замерки овом алату јесу то што не располаже довољном количином података, тј. нису сви подаци о окривљенима и кривичним делима унесени у овај алат да би процена будућег понашања окривљеног била релевантна, а и наводи се да није неутралан у погледу расе (Slobogin 2023, 133–146).

5. ИЗАЗОВИ ИНТЕГРАЦИЈЕ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У СУДСКИ СИСТЕМ: ПРАВИЧНА ПРИМЕНА И ЉУДСКА ПРАВА

Поменули смо предвидиву⁸ правду. Закону су потребне судије за његову примену, а странкама је потребна судска пракса да обезбеди примену стандарда које судије користе у конкретном случају (Myltseva 2019, 59). Питање је колико је одрживо применити системе вештачке интелигенције у контексту уједначавања судске праксе и у исто време поштовања основних људских права, а ово из више разлога. Наиме, чланом 5. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода⁹ (у даљем тексту: Конвенција, ЕКЉП) предвиђено је право на слободу и безбедност, а у члану 6. право на правично суђење. Чланом 27. Устава Републике Србије (Устав Републике Србије, бр. 98/2006 и 115/2021) прописано је право на слободу и безбедност, а у Законику о

⁸ Можда би исправније и смисленије било ако бисмо уместо о предвиђању, говорили о прогнозирању. Прогнозирање у праву ослања се на статистичку анализу и податке из прошлости како би се извукли обрасци који могу указивати на будуће исходе. Предвиђање укључује више субјективних фактора, као што су искуство и интуиција, и често се користи за антиципацију будућих трендова или догађаја који се не могу директно квантификовати на основу прошлих података. (Baum 2018; Lavy and Bickerstaff 2020).

⁹ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима.

кривичном поступку (ЗКП) у члану 10. предвиђено је ограничење слобода и права окривљеног у поступку. Свим наведеним правним изворима је прописано ограничење права окривљеног у изузетним околностима и на начин предвиђен у истима. Ово подразумева да се мере за ограничење права окривљеног у кривичном поступку примењују након исцрпне анализе потреба за истим, а све то да би се дошло до закључка да ли има правног основа за примену кривичне санкције у датом случају. Системи кривичног права познати су још од давнина и појавили су се као механизам против поступака којима се нарушава друштвено уређење. Казна, најцентралнији елемент кривичног права, (Meier 2006, 4–6) јесте реакција друштва на кршење правних прописа из области кривичног права, али у пракси се догађа и то да се чак и након подробне анализе предмета пред судом, дође до погрешног закључка, па се у поступку покренутом улагањем ванредног правног лека (под условом да буде уложен) те грешке исправљају. Узимајући у обзир све до сада наведено, поставља се питање како ће систем вештачке интелигенције одлучити да ли окривљеног пустити да се брани са слободе и о врсти и мери кривичне санкције на, назовимо, исправан начин? У овом тренутку, машине не могу да размишљају и доносе рационалне и аутономне изборе (Baker, Robinson 2021, 2).

У вези са наведеним питање је како уредити даље поступање приликом употребе система вештачке интелигенције. Сматрамо да би ваљало на неки начин обавестити конкретно лице према коме се примењују системи вештачке интелигенције о истом, а ово из разлога поштовања једног од основних постулата друштвеног уређења, а то је право на правично суђење и право на слободу и безбедност. Обавештавање не би требало да буде само то, већ би било неопходно упитати то лице да ли се слаже са таквим начином третирања његовог предмета, а затим му омогућити да се изјасни да ли на то пристаје или не. Поред тога, било би неопходно омогућити право на приговор или жалбу у случају да лице није обавештено о пређашњем. Пре свега би било пожељно предочити му у чему се огледају последице (не)пристанка. Мада, најмање спорна употреба компјутерских алгоритама јесте када машине не доносе одлуке уместо људи, већ само стварају поштенији контекст у којем ће људи донети своје одлуке, (Simmons 2018, 1067–1107) тј. када се систем вештачке интелигенције користи као алат којим се процењује одређени случај у смислу оцене ризика након анализе предмета, док је коначна одлука на судији. Свакако, алати вештачке интелигенције јесу економичнији, некада ефикаснији, али велике су

замерке у погледу тога што су дискриминаторски настројени и не-транспарентни у погледу начина доношења одлуке што итекако погађа основна људска права (Миљуш 2022, 451–475).

6. ЗАКЉУЧАК

У Новом завету у Првој посланици апостола Павла Коринћанима, у 10. глави 23. стиху, записано је: „Све ми је дозвољено, али ми није све на корист; све ми је дозвољено али ме све не изграђује“, те не треба сметнути са ума управо то да морамо бити обазриви чак и приликом употребе оног што је првенствено створено да би нам служило. Како смо имали прилике да видимо, вештачка интелигенција има потенцијала за даљи развој и примену, али са применом ВИ у судским поступцима, нарочито кривичном, треба бити посебно обазрив. Стога, чини се основаним приговор у вези транспарентности у примени система вештачке интелигенције, с обзиром на то да смо кроз искуства из праксе могли да видимо да је то највећа замерка и да се управо кроз недостатак транспарентности и дискриминаторно понашање може доћи до кршења најважнијих људских права. Наиме, право на правично суђење подразумева на првом месту неутралност и непристрасност суда, право на одбрану и јавност поступка, а ако се алати вештачке интелигенције употребљавају испод „вела тајни“ и без контроле јавности, а пре свега без јасног пристанка лица на које се односе, јасно је да се ово право обесмишљава. Исто тако, како је и право на слободу и безбедност једно од основних људских права, а како у кривичном поступку често долази до ограничења слободне (као што је већ напоменуто), јасно је да одлука о томе не сме бити препуштена вештачкој интелигенцији, нарочито узимајући у обзир да подаци обрађени у системима ВИ нису свеобухватни.

Европска унија је начинила велики корак унификујући правила о вештачкој интелигенцији, али с обзиром на то да је поље примене прилично разубуђено, претпостављамо да ће доћи до модификација. Како се вештачка интелигенција изражава кроз алгоритме, а како су управо људи ти који праве и примењују исте у свим областима, укључујући и кривично правосуђе, а на основу искуства које имају, закључује се да се од алгоритама не може очекивати да делују као чаробан штапић, те да буду аутоматско решење за све евентуалне проблеме. Евидентно је да закони морају да се мењају у складу са друштвеним приликама, али и да судске одлуке никако не смеју бити доношене

искључиво на основу резултата одређеног алгорита који се примењује у конкретном случају.

ЛИТЕРАТУРА

Милосављевић, Милан. 2015. *Вештачка интелигенција*. Београд: Универзитет Сингидунум.

Миљуш, Ивана. 2022. „Ризици потенцијалне улоге вештачке интелигенције у поступку судског одлучивања – савремени изазови за кривични поступак“. У: Јелена Перовић Вујачић (ур.), *Зборник радова 35. сусрета Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић* (стр. 451–475) Том I, међународна научна конференција, Београд: Копаоничка школа природног права – Слободан Перовић.

Ненадић, Светлана и Миљуш, Ивана. 2022. „Кривична правда у ери вештачке интелигенције“. У Јелена Костић, Марина Матић Бошковић (ур.), *Дигитализација у казненом праву и правосуђу* (стр. 291–315), Београд: Институт за упоредно право и Институт за криминолошка и социолошка истраживања у сарадњи са Правосудном академијом.

Прља Драган, Гасми, Гордана и Кораћ, Вања, *Вештачка интелигенција у правном систему ЕУ*, Институт за упоредно право, Београд, 2021;

Прља, Драган, Гасми, Гордана и Кораћ, Вања. 2022. *Људска права и вештачка интелигенција*. Београд: Институт за упоредно право.

Baker J. Dennis & Robinson H. Paul. 2021. “Emerging technologies and the criminal law”, in: Dennis J. Baker and Paul H. Robinson (eds.) *Artificial Intelligence and the Law Cybercrime and Criminal Liability* (ed.) New York: Routledge.

Baum, Lawrence, *Judicial Decision-Making: A Coursebook*, University of Michigan Press, 2018;

Gonzalez Torres, Ana Paula, Kajava, Kaisla & Sawhney, Nitin. “Emerging AI Discourses and Policies in the EU: Implications for Evolving AI Governance”, *Artificial Intelligence Research: 4th Southern African Conference, SACAIR 2023, Muldersdrift, South Africa, December 4–8, 2023, Proceedings*, Springer Nature, 2023, pp. 3–17.

Hallevey, Gabriel. 2013. *When robots kill: artificial intelligence under criminal law*. Boston: Northeastern University Press.

- Lavy Matthew & Bickerstaff Roger. 2020. *The Law of Artificial Intelligence*. Sweet & Maxwell.
- Meier Bernd-Dieter. 2006. *Strafrechtliche Sanktionen*. Berlin: Springer-Lehrbuch.
- Moore, Cristopher, Elise, Ferguson & Guerin, Paul, “Pretrial Risk Assessment on the Ground: Algorithms, Judgments, Meaning, and Policy”, *MIT Case Studies in Social and Ethical Responsibilities of Computing*, no. Summer 2023 (August).
- Myltseva, Veronika. 2019. “The legal nature and principles of the predictive justice”, *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*, University of Göttingen, Germany, бр. 03/2019, pp. 59–62;
- Nagy, Zsolt. 2019. *Osnove veštačke inteligencije i veštačkog učenja*, Beograd: Kompjuter biblioteka.
- Nikolić, Mladen & Petrović, Andrija. “Fairness in Machine Learning: Why and How?”, *First Serbian International Conference on Applied Artificial Intelligence – SICAAI 2022*;
- Phuong, Thao Nguyen. 2023. “The Use of Artificial Intelligence in Criminal Investigation and Trials in Europe and some Countries: Experience for Vietnam”, *Vietnamese Journal of Legal Sciences*, 08(01)/2023, pp. 55–77.
- Simmons, Ric. 2018. “Big data, machine judges, and the legitimacy of the Criminal Justice System”, *University of California Davis Law Review*, Vol. 52, pp. 1067–1107.
- Scherer, Matthew. 2016. “Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies”, *Harvard Journal of Law & Technology*, 2(29)/2016, pp. 354–400;
- Slobogin, Christopher. 2023. “Presumptive Use of Pretrial Risk Assessment Instruments”, *American University Law Review Forum*, 72(4), pp. 133–146.
- Taylor, Isaac, 2023. “Justice by Algorithm: The Limits of AI in Criminal Sentencing”, *Criminal Justice Ethics*, 42(3), стр. 193–213.
- Tiarks, Elizabeth. 2023. “Report on Artificial Intelligence and the Administration of Justice in the United Kingdom Predictive Justice”, *e-Revue Internationale de Droit Pénal*, no. 2, <https://www.penal.org/de/2023-2>.

Turing, Alan. 2004. “Can Digital Computers Think? (1951)”. In: Jack B. Copeland (ed.), *The Essential Turing Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*, Oxford: Clarendon Press, pp. 476–486.

Wilson, Margaret, 1969. *The essential Descartes*, New York: New American library.

ИЗВОРИ ПРАВА

EU Artificial Intelligence Act, <https://artificialintelligenceact.eu/documents/02/03/2024/>;

European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment, adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ*, Council of Europe, Strasbourg, 2019;

Fourteenth Amendment to the United States Constitution, <https://constitution.congress.gov/browse/amendment-14/>, 22/03/2024;

Loomis v. Wisconsin, decision of the Supreme Court of Wisconsin, No. 2015AP157-CR, decided 13. 07. 2016;

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), *Official Journal of the European Union*, L 119/1.

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act), *Official Journal of the European Union*, L 2024/1689.

Закључак о усвајању етичких смерница за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, *Службени гласник РС*, бр. 23/2023;

Закон о ауторском и сродним правима, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 – одлука УС и 66/2019;

Закон о заштити података о личности, *Службени гласник РС*, бр. 87/2018;

Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, број 9/2003, 5/2005, 7/2005 – испр. и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, број 12/2010 и 10/2015.

Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС;

Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019;

Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025. Година, *Службени гласник РС*, бр. 96/2019;

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006 и 115/2021;

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Angwin, Julia, Larson, Jeff, Mattu, Surya & Kirchner, Lauren. "Machine Bias". *ProPublica*. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (7.4.2025)

Bravo, Kristina. 2023. "How does AI actually work?". *The Mozilla Blog*. <https://blog.mozilla.org/en/internet-culture/how-does-ai-work/> (1.3.2024)

Hamilton, Melissa & Ugwudike Pamela. 2023. "A 'black box' AI system has been influencing criminal justice decisions for over two decades – it's time to open it up". *The Conversation*. <https://theconversation.com/a-black-box-ai-system-has-been-influencing-criminal-justice-decisions-for-over-two-decades-its-time-to-open-it-up-200594>, (26. 7. 2023).

Milica Pavlović Turkalj

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JUDICIAL PROCEDURES WITH AN EMPHASIS ON CRIMINAL PROCEDURE

Resume

Artificial intelligence represents a big step towards civilizational progress. The use of artificial intelligence reduces the time that, conditionally speaking, would be spent on finding a solution for the case in question. In the paper, the author started from the concept of AI, via legal regulations, and the use of AI in criminal proceedings, in order to finally reach a conclusion in which he sums up the thesis presented in the paper. AI systems are the subject of human creation, and like every human, they also have shortcomings. In any case, modern society can benefit from the introduction of AI into the judiciary, but primarily with precautionary measures, which include taking the results obtained using the AI system with a grain of salt.

At the EU level, a step was taken to unify the legal rules on the use of AI, by signing a temporary agreement on the Regulation on Artificial Intelligence. The Regulation on Artificial Intelligence categorized the risk of using AI, and the high-risk group includes, among others, criminal proceedings, i.e. prosecution. In Serbia, artificial intelligence is primarily regulated by the Personal Data Protection Act and the Strategy for the Development of AI in the Republic of Serbia for the period 2020-2025 was adopted in which the goals and measures for the use of AI are stated. The author believes that it would further be necessary to strictly define how AI systems are allowed to be used in court proceedings, especially in criminal ones, considering that in criminal proceedings there is a deviation from the freedoms and rights of the individual to a greater extent than in any other another procedure.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation AI, judicial procedure and AI, AI in criminal proceedings.

ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА, СТРАТЕШКА АУТОНОМИЈА И ОДНОС ИЗМЕЂУ КИНЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сажетак

Након Другог светског рата, европске интеграције донеле су мир, стабилност и економски напредак на европском тлу. Међутим, у последње време постаје све израженији отпор ка овом процесу, услед успона популизма и екстремних политичких идеја. Да би се превазишли ови изазови и омогућио даљи развој Европе, стратешка аутономија Европске уније постаје кључна. Ово подразумева способност Уније и њених чланица да делују самостално на глобалној сцени, кроз ближу сарадњу у областима безбедности, спољне политике и одбране, као и унапређење економске интеграције и конкурентности. Стратешка аутономија ЕУ не значи изолацију, већ конструктивну улогу у међународној заједници. Даља интеграција држава чланица ЕУ је неопходна, како би дошло до постизања ове аутономије. Кина подржава Европу у овим настојањима, а односи између европског блока и Кине ће функционисати како на принципу сарадње, тако и кроз изражену конкуренцију. Европа се суочава са новим контекстом који је обележен променама у организацији система међународних односа – долази до истицања мултиполарности у односима сила и до промене међународног пејзажа, што је наглашено у контексту Украјинске кризе. Европа мора одлучити хоће ли

* Ауторка је студенткиња докторских студија на Правном факултету у Београду. Електронска адреса ауторке: gin071lyz@gmail.com.

пратити Сједињене Америчке Државе или заузети свој став према Кини, а расправа о европским интеграцијама усредсређена је на стратешку аутономију као кључну за улогу ЕУ у међународним односима.

Кључне речи: европске интеграције, стратешка аутономија, популизам, мултиполарност, економска конкурентност, Кина.

1. УВОД

Након Другог светског рата, процес европских интеграција донео је значајне резултате, укључујући мир, стабилност и економски напредак на територији европског континента. Међутим, у последње време, приметан је отпор том процесу, делимично и због успона популизма и екстремних политичких идеја у неким државама. Да би се ови изазови превазишли и да би се омогућио даљи развој европских интеграција, стратешка аутономија Европске уније (ЕУ) постаје кључна. Ово укључује способност ЕУ и њених држава чланица да делују самостално на светској политичкој, економској и безбедносној сцени. Појачање стратешке аутономије може се постићи кроз различите механизме, укључујући ближу сарадњу између држава чланица у областима као што су безбедност, спољна политика и одбрана. Такође, унапређење економске интеграције и јачање економске конкурентности ЕУ могу допринети повећању њене стратешке аутономије. Међутим, стратешка аутономија не би требало да значи изолацију, односно да представља супротност сарадњи са другим државама и регионима. Уместо тога, стратешку аутономију би требало посматрати као могућност за даљи развој значајне улоге коју ЕУ игра у свету, а која је видљива кроз вредности и циљеве међународне сарадње и мултилатерализма, које промовише. Да би ЕУ постигла стратешку аутономију, неопходно је да се даље и дубље развија процес европских интеграција.

У последњих неколико година, политика ЕУ и њених држава чланица према Кини подложна је променама и прилагођавањима, са израженим дуалитетима и контрадикцијама. Са друге стране, кинеска политика према ЕУ се може одредити и описати као крајње доследна. Кина подржава Европу у постизању стратешке аутономије, те остварењу значајније улоге у међународној заједници. У будућности, сарадња и конкуренција у односима између Кине и ЕУ ће се преплитати, а очекује се и пораст значаја овог односа.

Са сталним променама у свету, које се догађају великом брзином, два кључна питања на која ЕУ треба да одговори су: прво, питање које се односи на место и улогу ЕУ у мултиполарном свету; и друго, утицај и значај ЕУ у промењеном међународном „пејзажу“. Док Сједињене Америчке Државе (САД) не препознају и не признају мултиполарни свет, француски председник Емануел Макрон (Emmanuel Macron) верује да у будућности постоји свет мултиполарних сила, односно моћи. Његов став постао је јасан приликом његове посете Кини, када је нагласио значај ЕУ као трећег актера на светској сцени. Већ у књизи „Револуција“ (fra. *Révolution*) објављеној 2016. године, Макрон је изнео своју намеру: „Треба да останемо независни и да се упустимо у конструктиван дијалог са свим странама“ (Macron, 2017). Што се тиче другог питања, након завршетка Хладног рата, свет је „уживао“ у периоду кратког мира, али се сад сусреће са питањем да ли ће се вратити блоковској конфронтацији. Ово питање има велики значај за ЕУ, која игра кључну улогу у међународним односима. То је постало потпуно јасно приликом ескалације Украјинске кризе. ЕУ ће морати да одлучи да ли ће „пратити“ САД или ће заузети сопствени став према Кини. Даља расправа о европским интеграцијама фокусира се на питање стратешке аутономије (eng. *strategic autonomy*) ЕУ, што је кључно за даље одређење њене улоге у креирању међународне политичке и економске сцене.

2. СТРАТЕШКА АУТОНОМИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

2.1. Положај и изазови Европске уније

ЕУ је, на међународном плану, препозната као један од значајних актера. У питању није само држава нити класична међународна организација, већ нешто између њих. ЕУ, њено јединствено тржиште, Еврозона и Шенгенска зона заједно чине нови изглед и идентитет Европе. Иако ЕУ не треба поистовећивати са целокупном Европом, може се рећи да је ЕУ постала најмоћнији „играч“ у овом делу света.

Нови изглед и идентитет ЕУ настали су захваљујући процесу успостављања јединственог тржишта, који траје више од 75 година, тачније од краја Другог светског рата. Овај процес подразумева бројне предности, а највећа је била дужи период мира у Европи после Другог светског рата, што је у историји Европе ретко кад запамћено. Иако је Европа кроз историју проживела више ратова, укључујући

Први и Други светски рат, као и Хладни рат, стремљење ка јединству Европе, кроз оснивање ЕУ, имало је и политичке и безбедносне циљеве – осигурати мир у Европи и спречити будуће ратове.

ЕУ је постала значајан економски ентитет у свету кроз европске интеграције, успостављајући јединствено тржиште са стотинама милиона људи и садашњих 20 чланица¹ Евроzone. Године 2023, бруто домаћи производ (БДП) 27 чланица ЕУ износио је 13,34 милијарди евра, извоз робе је био у вредности од две и по милијарде евра, увоз робе 2,9 милијарди евра. Такође евро је чинио 20,5% глобалних девизних резерви, заузимајући друго место (иза долара), док је удео евра у глобалним девизним трансакцијама био око 38% (European Commission 2023).

Јединствено тржиште ЕУ подразумева четири основне слободе: слободно кретање људи, робе, капитала и услуга. Унутар ЕУ, границе између држава више нису контролисане, односно не постоје у класичном смислу речи. Иако Исланд и Норвешка нису чланице ЕУ, оне су чланице Шенгенског споразума. Због отворених граница између нордијских земаља, када су Шведска, Данска и Финска приступиле ЕУ, Исланд и Норвешка су практично отвориле границе са осталим чланицама ЕУ. Такође, ЕУ преговара о спољној трговини у име својих чланица. На примеру, када је реч о приступању Кине Светској трговинској организацији, Кина није преговарала појединачно са тадашњих 15 чланица ЕУ, већ само са Европском комисијом. ЕУ спроводи заједничку трговинску политику, те чланице више не могу слободно преговарати о споразумима о слободној трговини са другим земљама (ССП).

Европске интеграције су својеврсни узор за међународну сарадњу у другим деловима света. Иако су ефикасност и успех ЕУ у борби против изазова, након низа изазова попут европске дужничке кризе, мигрантске кризе и Брежита доведена у питање, ЕУ и даље остаје важан узор за управљање и сарадњу у свету, као заједница која сведочи о европској сарадњи. Европске интеграције имају два кључна елемента: продубљивање и проширење. Док се интеграција Европе непрекидно продубљује, све већи број земаља придружује се овом процесу – од првобитних шест држава-оснивачица ЕУ, до данашњих

¹ Земље евроzone укључују Ирску, Француску, Немачку, Аустрију, Белгију, Кипар, Естонију, Финску, Грчку, Италију, Летонију, Литванију, Луксембург, Малту, Португал, Шпанију, Словачку, Словенију, Хрватску и Холандију.

27, са многим државама које чекају на придруживање ЕУ.² У 2024. години, процес проширења ЕУ доживео је значајан напредак. ЕУ је званично доделила статус кандидата Грузији и започела преговоре о придруживању са Украјином и Молдавијом. Поред тога, Босна и Херцеговина је кренула напред са почетком приступних преговора, који су даље условљени испуњењем специфичних реформских критеријума (Schug 2024). Остале земље кандидати у процесу придруживања су Албанија, Северна Македонија, Црна Гора и Србија, при чему су последње две највише напредовале у преговорима. Током овог процеса, на основу првобитног концепта „националних држава“, временом је дошло до стварања концепта „супердржаве“. Када се земље Европе придруже ЕУ и Еврозони, традиционално суверено право на обликовање спољнотрговинске политике и коришћење одређене валуте прелази на ову „супрадржавну“ или супранационалну творевину. Европска интеграција се разликује од историјских покушаја уједињења Европе силом, јер је потпуно миран и добровољан процес.

Последњих година, процес европских интеграција се суочава са значајним изазовима, а највећи утицај на овај процес има популизам, који се развија у самој ЕУ. Када се посматра развој Европе од глобалне финансијске кризе 2008. године, постаје јасно да више није могуће наставити са интеграцијом на начин како је то било могуће раније. У последњих неколико година, ЕУ се суочила са дужничким кризама држава чланица, избегличком кризом, Брегзитом, пандемијом *COVID-19*, кризом у Украјини, као и енергетском кризом. У овом контексту, популистичке снаге у Европи настављају да расту, а о томе најбоље сведочи Брегзит (Нои 2024, 438).

Према најновијим подацима, из 2024. године, популизам и даље представља велики изазов за економску глобализацију и европску интеграцију. Гласови против економске глобализације и интеграције постају све гласнији у европским државама. Овај тренд постаје и највећи изазов са којим се суочава процес европских интеграција.

У процесу европских интеграција, скептицизам према ЕУ („евро-скептицизам“) и анти-ЕУ идеје и „снаге“ већ дуго постоје у неким европским државама. Иако ове „снаге“ никада раније нису постале доминантне у било којој од ЕУ држава чланица, ситуација се мења.

² Земље кандидати за чланство у ЕУ су Албанија, Црна Гора, Северна Македонија, Турска, Србија, Украјина, Молдавија, Босна и Херцеговина и Грузија.

Резултати избора за Европски парламент 2024. године показују да су популистичке и анти-ЕУ странке у многим земљама добиле значајну подршку. На пример, италијанска странка Браћа Италије (ita. *Fratelli d'Italia*) наставила је да јача, промовишућу анти-глобализацијски и анти-ЕУ програм. Француски Национални фронт (fra. *Rassemblement national*) такође је остварио значајан успех на изборима, додатно учвршћујући своју анти-ЕУ позицију. Успон ових странака учинио је анти-ЕУ гласове у Европском парламенту гласнијим и разноврснијим.

У Француској, политичка ситуација 2024. године такође показује пораст анти-ЕУ сентимента. Национално окупљање је на изборима за Европски парламент освојило више места, а ужива и значајно увећану подршку у земљи. Иако је странка председника Емануела Макрона – *Република у покрету*, и даље главна политичка снага, она се суочава са све већим притисцима, посебно у решавању домаћих економских проблема и миграционе политике.

Дакле, француска влада мора да балансира између домаћег популистичког притиска и напора усмереном ка јачању европских интеграција. Француске анти-ЕУ снаге углавном се фокусирају на противљење прекомерној интервенцији ЕУ, захтевајући већу националну сувереност и строжу контролу имиграционе политике.

У Немачкој, странка Алтернатива за Немачку (deu. *Alternative für Deutschland, AfD*) је на изборима 2024. године додатно потврдила и „поболшала“ своје место у немачком парламенту (deu. Bundestag). Ова странка отворено заговара то да Немачка треба да напусти ЕУ. У исто време, владе Мађарске и Пољске настављају да се супротстављају политици Брисела, јачајући свој суверенитет и националистички приступ.

Утицај британског изласка из ЕУ (тзв. Брегзит) и даље је велик, а односи између Велике Британије и ЕУ остају сложени и испуњени неповерењем. Шкотски покрет за независност је добио нови замах, тражећи поново референдум о независности, што представља нови изазов за Велику Британију и њен однос са ЕУ.

Холандска странка за слободу остварила је значајан напредак на изборима, промовишући строжу политику имиграције и анти-ЕУ став. У Шпанији, Покрет за независност Каталоније поново узима маха, додатно појачавајући и истичући унутрашње поделе у Европи.

Свеукупно, политичка ситуација у Европи 2024. године, изгледа веома сложено. Снаге усмерене против глобализације и интеграције

расту у више земаља, представљајући озбиљан изазов за стабилност и процес европске интеграције. Одговор ЕУ на ове унутрашње поделе и спољне притиске одредиће будући правац ове уније и доказати њену (не)стабилност.

С обзиром на наведено, може се закључити следеће: иако одустајање од интеграције, које се догодило у погледу Велике Британије није доминантни наратив у државама чланицама ЕУ, с обзиром на појаву популизма, екстремизацију политичких токова у Европи и ставове политичких партија, чињеница је да је процес постојећих и даљих европских интеграција суочен са озбиљним отпором.

2.2. Концепт стратешке аутономије

Светска и регионална ситуација је комплексна и променљива, односи међу великим силама постепено бивају све више затегнути, а кризе и изазови у региону се непрестано јављају. Европска унија је покренула иницијативу „Стратешка аутономија“ (Bartels et al., 2017) са циљем да унапреди своју укупну снагу и међународну конкурентност у областима одбране и безбедности, економског развоја, технолошког напретка итд, али и да заштити статус ЕУ и њених чланица у глобалном оквиру. Промене у односу снага међу државама, промена фокуса међународне конкуренције, унутрашњи притисци у ЕУ и промене у глобалној стратегији САД доводе до промена у самоодређењу и поимању ЕУ у процесу спровођења њене глобалне стратегије. Због недостатка снаге држава оснивачица, нестабилног окружења и ограничења у стварању западног технолошког савеза под вођством САД-а, будући развој стратешке аутономије ЕУ може бити ограничен, али њена специфичност и отпорност доприносе томе да остане значајан актер у светским пословима и глобалном управљању

У последњих неколико година, ЕУ је унапредила своју способност самосталног деловања у областима одбране, безбедности, енергетике и дигиталне технологије. Године 2024. Европска комисија је представила „Европску одбрамбену индустријску стратегију“ (European Commission 2024a), како би ојачала заједничка улагања и истраживања и повећала аутономију одбрамбене индустрије. У области енергетике, ЕУ је усвојила „Зелени договор 2.0“ (Привредна комора Србије 2023) како би убрзала прелазак на обновљиве изворе енергије и смањила зависност од спољних извора енергије. У дигиталном сектору, ЕУ је покренула „Дигитални план Европе“ (European

Commission 2024b), инвестирајући у кључне технологије попут полу-проводника, вештачке интелигенције и 5G мреже, а како би смањила зависност од спољашњих ланаца снабдевања. Кроз ове мере, ЕУ је не само ојачала своју стратешку аутономију, већ је и повећала свој утицај на глобалној сцени. Поред тога, у области трговине и економије, ЕУ је појачала интеграцију унутрашњег тржишта, подстичући економску сарадњу и међусобну повезаност међу државама чланицама. Такође, ЕУ је потписала нове трговинске споразуме са другим глобалним економијама, чиме је учинила додатно значајним свој стратешки положај у светској економији. Све ове мере не само да су допринеле стратешкој аутономији ЕУ, већ су и ојачале њен утицај на глобалној сцени. Са сталним променама у међународном окружењу, стратешка аутономија ЕУ ће наставити да се развија и има потенцијал да постане кључни „алат“ за суочавање са будућим изазовима. Комплексност међународног окружења и учесталост унутрашњих криза подстичу ЕУ да активно промовише стратешку аутономију.

Француски председник Макрон је тренутно један од најактивнијих заговорника и покретача европске стратешке аутономије. Директор Кисинџер центра за глобална питања на Школи напредних међународних студија Универзитета Џон Хопкинс (Henry A. Kissinger Center for Global Affairs of the Johns Hopkins Hopkins University), Френсис Гаван (Francis Gavin), и председница и извршна директорка Центра за анализу европских политика, Алина Пољакова (*Alina Polyakova*), сматрају да за Макрона стратешка аутономија значи да ЕУ има сопствени положај у свету и способност да утиче на светска питања. Слично Шарлу де Голу (*Charles de Gaulle*), ни Макрон не жели да Европа или Француска постану немоћни посматрачи у свету дефинисаном растућом конкуренцијом између Кине и САД-а (Gavin & Polyakova 2022).

Европска унија тежи стратешкој аутономији првенствено због страха да ће бити маргинализована у великим глобалним променама. Током последњих година, европски политичари су стално наглашавали да ЕУ мора да ојача своје способности деловања како би избегла да постане „игралиште“ уместо „играча“ и да, са позиције „учесника“ на глобалној сцени не претвори у „посматрача“. Избијање кризе у Украјини 2022. године поново је ставило традиционалну безбедност у средиште европске политичке агенде. У исто време, европске земље су поново схватиле да њихова безбедност и даље зависи од САД-а и НАТО-а. Шведска, Финска и друге традиционално

неутралне земље су напустиле свој неутрални статус и поднеле захтев за придруживање НАТО-у. Ово додатно показује да, иако је европска интеграција трајала више од 70 година, ЕУ још увек нема довољно способности за самосталну одбрану. У марту 2022. године, високи представник ЕУ за спољну и безбедносну политику, Жозеп Борел (Josep Borrell), јасно је рекао приликом објашњавања намере ЕУ да усвоји „Стратегијски компас“ (Strategic Compass): „Живимо у времену у којем је стратешко такмичење међу државама све интензивније и безбедносне претње су све сложеније.[...] Ово није свет који смо ми Европљани изабрали – ово је свет с којим се суочавамо. У овом све конкурентнијем светском поретку, ЕУ мора бити спремна да брани наше интересе и вредности“ (Borrell 2022).

ЕУ тежи стратешкој аутономији из више разлога, укључујући и осећај да, иако су САД уско повезане с ЕУ, без обзира на то ко буде у Белој кући, политика „Америка на првом месту“ се неће променити. Такође, стратешки фокус САД се премешта ка Индијском и Пацифичком океану. Током четири године власти Трампа, САД су усвајале унилатерализам, повлачећи се из међународних мултилатералних механизма, док је њихов однос према НАТО-у постао хладнији. У овом контексту, европске земље су забринуте да САД можда неће наставити да игра улогу главног чувара европске сигурности, те се активно упуштају у појачану сарадњу у области одбране. Иако је Џозеф Бајден (*Joseph Biden*), који је постао председник САД 2021. године, предузео низ мера за побољшање односа са европским савезницима, и даље је заступљена политика „Америка на првом месту“ у економији, што је јасно показано кроз „Закон о смањењу инфлације“, који је САД усвојила 2022. године.

Европа тежи стратешкој аутономији како би могла да штити своје интересе без ослањања на друге силе. Док је традиционално размишљање о аутономији у Европи фокусирано на одбрану и сигурност, срж концепта „стратешке аутономије“ остаје војна одбрана, али то више није једино подручје на које се односи стратешка аутономија: она обухвата и економију, енергију, технологију и ланце снабдевања. Да ли ће Европа успети да постигне стратешку аутономију зависи од тога да ли ће моћи да настави са процесом европске интеграције, при чему је одбрамбена аутономија кључна за стратешку аутономију. Да би избегла да изградња одбрамбене аутономије (п)остане само пушта прича, ЕУ треба да обрати пажњу на неколико аспеката

– ограничења Француске власти?, безбедносне изазове у окружењу и на изазове технолошке аутономије.

2.2.1. Ограничења француске власти или?

Као одлучни заговорник независне одбране ЕУ, Француска сама није у могућности да предводи овај процес (да ли се мисли на процес европске интеграције?), што ограничава способност ЕУ за стратешку аутономију у области одбране и сигурности. Француски председник Макрон активно промовише стратешку аутономију, али економија Француске није довољна да подржи ову иницијативу, те је потребно учешће Немачке. Немачка има несугласице са Француском у вези са питањем одбрамбене аутономије. Такође, неки чланови одбијају да, у овом аспекту, пренесу свој суверенитет и ослањају се на НАТО за заштиту безбедности. Због тога је процес стратешке аутономије ограничен, и ЕУ тешко да ће у кратком року постати независна глобална безбедносна сила.

2.2.2. Безбедносни изазови у окружењу

Несигурност спољног окружења ставља у изазован положај ЕУ, када је реч о обезбеђивању безбедности у свом окружењу. ЕУ је настојала да стабилизује безбедност у свом окружењу путем интеграције суседних земаља и политике добросуседских односа, али историјски засновани проблеми и интервенције великих сила отежавају одржавање дугорочне стабилности. Криза у Украјини представља изазов за безбедност у окружењу ЕУ, претећи политици добросуседских односа, док напетости са Русијом узрокују енергетску кризу у ЕУ и доводе до прилива милиона украјинских избеглица у Пољску, Румунију и друге земље, чиме постају додатно изражени изазови у вези са смештајем избеглица. Напетости у окружењу отежавају постизање стратешке аутономије у области одбране, док утицај НАТО-а на безбедност Европе расте.

2.2.3. Изазови технолошке аутономије

Технолошка аутономија ЕУ је ограничена од стране западних технолошких савеза предвођених САД-ом. Технолошка аутономија је кључни део стратешке аутономије ЕУ, са циљем да се повећа технолошка моћ и смањи зависност од САД-а и Кине. Да би ЕУ постала

глобална технолошка сила, треба да подржи развој напредних технологија, а истовремено да избегне укључивање у конкуренцију великих сила у области технологије.

Међутим, посматрајући развој европске интеграције, види се да су Европска заједнице, односно ЕУ непрекидно напредовала кроз низ изазова, показујући велику отпорност. Унутар заједнице, ЕУ мобилизује ресурсе на наднационалном нивоу, координира односе и акције различитих нивоа и поштује разлике како би допринела развоју Европе. У спољној политици, иако имплементација стратешке аутономије нужно укључује и суочавање са горе поменутим изазовима, ЕУ поседује изузетну интеграциону моћ и прилагодљивост. Комбиновањем нормативне чврсте и меке моћи, ЕУ развија глобалну стратегију која се разликује од америчке, уз очување специјалних односа са САД-ом, и наставља да буде лидер у одређеним областима глобалног управљања, те кључни актер у очувању равнотеже у односима великих сила, чиме доводи до стабилизације регионалних ситуација.

3. ОДНОС ИЗМЕЂУ КИНЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Однос Кине и ЕУ увек је привлачио велику пажњу међународне заједнице, а овај однос није само од великог значаја за Кину и Европу, већ имају и пресудан утицај на еволуцију светског поретка.

Од реформе и отварања Кине, односи између Кине и ЕУ су углавном били вођени економском и трговинском сарадњом. Међутим, последњих година догодиле су се две значајне промене у тим односима. Прва је, с обзиром на свеукупну снагу и међународни утицај Кине који свакодневно расте, да позиција Кине у спољним односима ЕУ и њених чланица непрестано јача и расте. Европска политика према Кини постала је предмет широке пажње и интензивне расправе у многим европским земљама. Друга промена се односи на то да су услед промене снага између Кине и ЕУ, као и утицаја идеологије, америчке политике према Кини и рата између Украјине и Русије, негативни ефекти политике ЕУ према Кини постали израженији. Ипак, с обзиром на значајне заједничке интересе, унутар ЕУ постоје и снажни гласови који позивају на прагматичну политику према Кини, без слепог праћења америчких ставова. У том контексту, политике чланица ЕУ према Кини показују јасне знаке прилагођавања и промена, са наглашеним лицемерјем и контрадикцијама.

Француска, Немачка, земље средње и источне Европе, као и институције ЕУ, имају различите ставове у погледу политике према Кини, што показује да европске земље немају јединствени став у том погледу. На пример, Француска инсистира на томе да ЕУ треба да постигне стратешку аутономију и да не би требало у потпуности да прати „америчка правила“ у својој политици према Кини. Француски председник Емануел Макрон је након своје посете Кини у априлу 2023. године јавно изјавио да „не желимо да уђемо у логику групне конфронтације“ и нагласио да ЕУ не би требало да „прилагођава свој темпо америчком“ када је реч о питању Тајвана. Он верује да само остваривањем стратешке аутономије, ЕУ може избећи да постане „вазал“ других великих сила (Barré 2023).

Немачка у својој политици према Кини тежи уравнотеженом приступу. Иако жели да очува економске и трговинске односе с Кином, све више пажње посвећује улози и ставовима Кине у међународним пословима. Немачка влада наглашава потребу за проналажењем равнотеже у својој политици према Кини, тако да се одржи економска сарадња, али и да се истовремено задржи опрез у политичким и безбедносним питањима у односу на Кину.

Све у свему, земље ЕУ показују разноврсне приступе у својој политици према Кини, при чему њихова историјска позадина, геополитички интереси и економске везе с Кином утичу на обликовање тих политика. У будућности ће кључни изазов за европске земље и ЕУ бити како пронаћи заједнички став у оквиру ових разлика.

Иако постоје значајне разлике у интересима између самих држава чланица ЕУ, важно је приметити да су чланице ЕУ у последње време постигле одређени ниво сагласности у политици према Кини. Европска комисија је 2019. године дефинисала Кину као „партнера за сарадњу, конкурента и системског ривала“, и од тада ЕУ и њене чланице користе ову терминологију. Током последње три године, односи између Европе и Кине суочили су се са великим изазовима, управо зато што су у европској политици према Кини расли елементи конкуренције, опреза и супротстављања, што је сузило простор за сарадњу (Jin 2022, 28–51).

До 2024. године, ЕУ је додатно прилагодила своју политику према Кини како би одговорила на промене у глобалној економији и геополитици. Током овог периода, ЕУ је појачала фокус на економску сигурност и стратешку независност у односима са Кином. Главне мере укључују јачање контроле страних директних инвестиција,

строжу контролу извоза и повећање безбедности истраживања, посебно у високотехнолошким секторима. ЕУ је такође нагласила потребу за смањењем ризика у економским односима са Кином, изражавајући забринутост због технолошке зависности у овом погледу. Ове промене у политици су део шире стратегије за заштиту европских интереса, док се ЕУ суочава са сложеном геополитичком динамиком у односима са Кином. Прилагођавање политике према Кини и постизање консензуса рефлектују стратешко промишљање ЕУ у контексту глобалних промена. Како се међународне прилике компликују, ЕУ ће морати да пронађе нову равнотежу између конкуренције и сарадње како би осигурала своју сигурност и просперитет. Одржавање те равнотеже у променљивом међународном окружењу представљаће велики изазов за ЕУ у будућности (Vasselier 2024).

У одговору на промене и прилагођавања у европској перцепцији и политици према Кини, Кина је појачала напоре у раду са ЕУ, снажно промовишући да се односи између Кине и ЕУ развијају у позитивном правцу.

С једне стране, Кина је наставила доследну политику према ЕУ. Кина увек подржава европску интеграцију, подржава јачање стратешке аутономије ЕУ и високо цени односе између Кине и Европе, те тежи развоју свеобухватног стратешког партнерства са ЕУ и њеним чланицама. Године 2013. председник Си Ђинпинг (Xi Jinping) је током посете европских лидера у Пекингу истакао да су Кина и ЕУ две велике силе које теже очувању мира у свету, два велика тржишта која подстичу заједнички развој, и две велике цивилизације које доприносе људском напретку. Следеће године, током посете ЕУ, предложио је да Кина и Европа треба да изграде четири партнерства: за мир, раст, реформе и цивилизацију (Wei & Tong 2014).

С друге стране, са укидањем мера за контролу пандемије *COVID-19*, сарадња између Кине и ЕУ је обновљена, а бројни нови аспекти сарадње започети. Почетком новембра 2022. године, немачки канцелар Олаф Шолц (*Olaf Scholz*) посетио је Кину, започињући нову фазу интензивних разговора и преговора између Кине и ЕУ. У истом месецу, током Самита Г-20 на Балију, председник Си Ђинпинг се састао са лидерима Француске, Холандије, Шпаније и Италије. Након тога, председник Европског савета Шарл Мишел (*Charles Michel*), премијер Шпаније Педро Санчез (*Pedro Sánchez*), председник Француске Емануел Макрон и председница Европске комисије Урсула фон дер Лајен (*Ursula von der Leyen*) су имали званичне посете Кини.

Потом, 6. априла 2023. године, током трилатералног састанка између председника Кине, француског председника Макрона и председнице Европске комисије Урсуле фон дер Лајен, председник Си је истакао да „Кина и Европа имају широке заједничке интересе, да је сарадња значајнија од конкуренције и да треба дати предност областима сагласности у односу у односу на разлике. У тренутном комплексном и променљивом међународном окружењу, Кина и Европа би требале да се међусобно поштују, да унапреде политичко поверење, ојачају дијалог и сарадњу, заједнички чувају светски мир и стабилност, подстичу заједнички развој и просперитет, и заједно се суоче са глобалним изазовима. Кина је спремна да, заједно са ради на одређењу тона и даљег правца сарадње, потпуно обнови контакте на свим нивоима, активира међусобну сарадњу у свим областима и унесе нову динамику у развој односа између Кине и Европе, као и у светски мир, стабилност и просперитет“ (Liu 2023). У јуну 2023. године, премијер Ли Кећанг (*Lǐ Kèqiáng*) је одредио Немачку и Француску као прве земље које ће посетити након преузимања функције. Са обновом високих посета између Кине и ЕУ и поновним покретањем различитих облика размене, односи између Кине и ЕУ се позитивно развијају.

Током 2024. године, председник Си Ђинпинг је обавио државне посете Француској, Мађарској и Србији. Током посете Француској, председник Си је са председником Макроном детаљно разговарао о развоју односа између Кине и Француске, као и о тренутним важним међународним и регионалним питањима. У Мађарској и Србији, председник Си је такође имао важне разговоре. У Мађарској, председник Си је са премијером Виктором Орбаном (*Viktor Orbán*) детаљно разговарао о економској сарадњи између Кине и Мађарске, као и о пројектима сарадње у оквиру иницијативе „Појас и пут“.

У Србији, председник Си је разговарао са председником Вучићем и обе стране су истакле своју посвећеност продубљивању стратешког партнерства између две земље. Фокус разговора био је на пројектима изградње инфраструктуре, као што су железнице и путеви, као и на сарадњи у области енергије и инвестиција. Председник Си је посебно нагласио значај сарадње између Кине и Србије у оквиру иницијативе „Појас и пут“ и изразио оптимизам у погледу будућих сарадничких перспектива.

У 2024. години, односи између Кине и Европе наставили су да се продубљују у погледу сарадње и стратешког дијалога. У јануару, председник Си Ђинпинг је путем видео везе говорио на Светском

економском форуму у Давосу, поново истичући кинеску подршку стратешкој аутономији Европе и истичући значај сарадње Кине и Европе у глобалном управљању, климатским променама и технолошким иновацијама.

У марту 2024. године, председник Европског савета Шарл Мишел и премијер Кине Ли Кећанг одржали су састанак у Пекингу, где су потписали низ споразума о сарадњи у областима дигиталне економије, вештачке интелигенције и биомедицине. Такође су заједнички најавили да ће до краја 2024. године организовати Самит о технолошким иновацијама између Кине и ЕУ, како би се даље унапредила сарадња и размена у технолошком сектору.

У међувремену, сарадња између Кине и ЕУ у области трговине и економије такође је постигла нове успехе. У априлу 2024. године, Кина и ЕУ су потписали нови споразум о слободној трговини (ФТА), који додатно смањује царине и нецаринске баријере, те олакшава трговину и инвестиције између две стране. Овај споразум се сматра важном прекретницом у економским односима између Кине и ЕУ и очекује се да ће донети значајне економске користи за обе стране.

Иако односи између Кине и ЕУ напредују и развијају се, још увек постоје одређени различити ставови у кључним областима, као што су људска права, сајбер безбедност и геополитичка питања. Због тога су ЕУ и Кина одлучиле да успоставе стални систем дијалога, како би редовно расправљале и тражиле решења за обостране бриге.

У целини, односи између Кине и Европе у 2024. години настављају да се продубљују на основу прагматичне сарадње и стратешког дијалога, а значајан напредак постигнут је у областима трговине, технологије и зелене сарадње. Са обновом високих посета и различитих облика размене, односи између Кине и ЕУ се све више развијају. У будућности, препознавање разлика и неговање сарадње, те унапређење односа на виши ниво представља даљи правац сарадње.

4. ЗАКЉУЧАК

Шта се може закључити на основу наведеног? Неспорно, до сада су предузети значајни и велики кораци на нивоу саме ЕУ, која се годинама и деценијама уназад развија, те данас представља много више од јединственог тржишта – представља и политичку, али и вредносну заједницу. У том и таквом контексту, ЕУ тежи ка постизању стратешке аутономије која би представљала следећи корак развоја, а коју посебно

заговарају одређене државе чланице ЕУ, на челу са Француском. Са друге стране, Кина, као велика светска сила, показује спремност и заинтересованост за сарадњу са ЕУ и заједнички пут у будућност.

У будућности се очекује да ће у односима између ЕУ и Кине истовремено постојати сарадња, конкуренција и опрез, при чему ће сарадња и конкуренција међусобно бити испреплетани, а значај и комплексност односа између две стране ће се повећавати.

Свакако, развој ових односа и сарадње мора подразумевати и обухватити историјске, културолошке и политичке разлике и различитости као такве. Међутим, управо у разноликости, а великој моћи, коју имају, како Кина, тако и ЕУ, настаје велики простор за сарадњу у бројним областима, од политике до дигитализације и технолошких иновација. Било би наивно очекивати да даљи развој односа не подразумева и одређене изазове, али исто тако и неоправдано песимистично очекивати да такви изазови не могу бити превазиђени. Уз политичку вољу и спремност да фокус буде на сличностима и предностима сарадње, а не на постојећим разликама, не постоји изазов који не може бити превазиђен у будућности.

ЛИТЕРАТУРА

Hou, Ming. 2024. Research on the Impact of Chinese–British Direct Investments and Trade. *Sustainable Development*, 14(2), pp.438–444 (originally published in Chinese)

Jin, Ling. 2022. The Transformation of the EU’s External Strategy and the Reshaping of China-Europe Relations. *Journal of China Foreign Affairs University*, 39(4), pp. 28–51. (originally published in Chinese)

Macron, Emmanuel. 2018. *The Revolution*. Sichuan: Sichuan Publishing (originally published in Chinese).

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Barré, Nicolas. 2023. “Emmanuel Macron: L’autonomie stratégique doit être le combat de l’Europe.” *Les Echos*. <https://www.lesechos.fr/monde/enjeux-internationaux/emmanuel-macron-lautonomie-strategique-doit-etre-le-combat-de-leurope-1933493> (09.04. 2023)

Bartels, Hans-Peter, Kellner, Anna Maria & Optenhögel, Uwe. 2017. “Strategic autonomy and the defence of Europe.” *DIETZ*. <https://dietz-verlag.de/downloads/leseproben/0498.pdf> (28.3.2025)

Borrell, Josep. 2022. “Strategic Compass for Security and Defence.” *European External Action Service*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf (28.3.2022)

European Commission. 2023. “Spring 2023 Economic Forecast: an improved outlook amid persistent challenges.” https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/economic-forecasts/spring-2023-economic-forecast-improved-outlook-amid-persistent-challenges_en (28.3.2025)

European Commission. 2024a. “The European Defence Industrial Strategy: Our common defence industrial strategy.” https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/edis-our-common-defence-industrial-strategy_en (28.3.2025)

European Commission. 2024b. “Over €760 million investment from the Digital Europe Programme for Europe’s digital transition and cybersecurity.” <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/over-eu760-million-investment-digital-europe-programme-europes-digital-transition-and-cybersecurity> (28.3.2025)

Gavin, Francis J., & Polyakova, Alina. 2022. “Macron’s Flawed Vision for Europe.” *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2022-01-19/macrons-flawed-vision-europe> (28.3.2025)

Liu, Hua. 2024. “Xi Jinping met with French President Macron and European Commission President Ursula von der Leyen at the China-France-EU trilateral meeting.” *Xinhua*. http://www.news.cn/politics/leaders/2023-04/06/c_1129500095.htm (28.3.2025)

Schug, Sarah. 2024. “EU expansion: How close are the nine candidate states to membership?” *The Parliament magazine*. <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/eu-expansion-how-close-are-the-nine-candidate-states-to-membership> (28.3.2025)

Vasselier, Abigaël & Chimits, François. “Relations between the European Union and China: What to Watch for in 2024.” *MERICCS*. <https://merics.org/en/merics-briefs/relations-between-eu-and-china-what-watch-2024> (28.3.2025)

Wei, Jianhua & Tong, Qian. 2014. “Xi Jinping met with the President of the European Council, Van Rompuy, giving new strategic substance to the

comprehensive strategic partnership between China and the EU, jointly building four major partnerships between China and the EU in the areas of peace, growth, reform, and civilization” *Xinhua*. http://www.xinhuanet.com/world/2014-03/31/c_1110032444.htm (28.3.2025)

Привредна комора Србије. 2023. „Европски зелени договор: Србија и Западни Балкан.“ https://api.pks.rs/storage/assets/E%20bro%C5%A1ura_ZELENI%20DOGOVOR_ZB_Srbija_SRP_2023.pdf (28.3.2025)

Ye Yuanzheng

EUROPEAN INTEGRATION, STRATEGIC AUTONOMY AND THE
RELATIONSHIP BETWEEN CHINA AND EUROPEAN UNION

Resume

After World War II, European integration brought peace, stability and economic progress. However, resistance to this process has recently been noticed due to the rise of populism and extreme political trends. In order to overcome these challenges and enable further development, the strategic autonomy of the EU becomes crucial. This implies the ability of the EU and its members to act independently on the global stage, through closer cooperation in the areas of security, foreign policy and defense, as well as the improvement of economic integration and competitiveness. Strategic autonomy does not mean isolation, but a constructive role in the international community. European integration is necessary to achieve this autonomy. China supports Europe in these efforts, and EU-China relations will be a mixture of cooperation and competition. Europe is facing the issues of the multipolarity of the world and the evolution of the international landscape, which is emphasized in the context of the Ukrainian crisis. Europe must decide whether to follow the US or take its own stance towards China, and the debate on European integration is centered on strategic autonomy as key to its role in international relations.

Keywords: European integration, Strategic autonomy, Populism,
Multipolarity, Economic competitiveness, China

Егор Вячеславович КРАМАРЕНКО*

UDK 342.565.2(497.6)

DOI: 10.5937/adpn2501081K

Правни факултет Ломоносов
Руска Федерација

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ УСТАВНОГ СУДСТВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ**

Сажетак

Савремени конституционализам у Босни и Херцеговини, који је створен Дејтонским споразумом, постоји практично 30 година. Међутим, важну улогу у јачању и успостављању Устава БиХ играју органи уставног судства. До данас, уставни судови ове државе се суочавају са озбиљним проблемима који доводе до сукоба на државном нивоу. Задатак овог рада је показати кључне негативне аспекте који су се формирали у процесу развоја органа уставног судства, као и предложити могуће начине њиховог решавања, путем анализе актуелног законодавства и теоријских ставова правника.

Кључне речи: Устав Босне и Херцеговине, Уставни суд Босне и Херцеговине, Дејтонски споразум, Високи представник за Босну и Херцеговину, апелациона надлежност Уставног суда Босне и Херцеговине.

1. УВОД

Уставно право, као наука, често мора да пронађе излазе из тешких ситуација и реши нестандартне проблеме, зато што се друштво развија и социјални односи постају све сложенији. Један од примера

* Аутор је студент друге године мастер студија на Правном факултету Универзитета Ломоносов у Руској Федерацији. Електронска адреса аутора: egorgramarenko@seznam.cz.

** Рад је претходно објављен у *Зборнику студентских радова Правног факултета Универзитета у Београду*, бр. 4/2024, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2024, 165–177.

изазова са којим се суочавају уставни правници, јесте стварање основе правног поретка у Босни и Херцеговини (БиХ). Сложеност овог задатка била је несумњиво присутна и у изградњи система уставног судства државе.

Значај рада „Актуелни проблему уставног судства у Босни и Херцеговини“ почива на чињеници да су изазови који постоје у уставном систему БиХ несвакидашњи, јер нису инхерентни сваком правном поретку, али то не умањује њихов значај. Напротив, уставни правници би требало да укажу на постојеће проблеме БиХ у циљу проналажења знања и могућих решења за друге државе.

Циљ овог рада јесте да прикаже карактеристике правних принципа БиХ, институције Уставног суда БиХ (у даљем тексту: УСБиХ), односе између Уставног суда и Високог представника. Посебна пажња ће бити посвећена проблемима који постоје у законодавству БиХ у вези са овим институцијама.

2. УСТАВНИ ПРИНЦИПИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Правни поредак федерације БиХ се заснива на следећим уставним начелима: начелу плуралистичког правног система, начелу консociјативне демократије, начелу конститутивности народа и другим. Ова начела, успостављена правним поретком БиХ, стварају гаранције равнотеже између конститутивних народа али они непредвидиво утичу на рад органа судства.

Принцип плуралистичког правног система значи да се јединствени уставни систем састоји од више уставних система. Систем правних аката се развија на нивоима БиХ, ентитета, кантона и Брчко дистрикта.

Принцип консociјативне демократије је врста демократије која се манифестује у подељеним (сегментираним) друштвима. Друштво је подељено на одређене велике групе (народе, верска удружења, лингвистичка удружења итд.). У БиХ су ове групе нације. Устав их назива конститутивним народима. Овај принцип је доста вишеструк, јер утиче на све аспекте друштва, укључујући, на пример, медије (пошто су свакој нацији потребни сопствени медији), партијско законодавство итд. (Nešković 2013, 309).

Начело конститутивности народа једно је од уставних начела које се помиње у преамбули Устава БиХ, али се даље не открива. Тумачење овог принципа изведено је анализом норми основног закона (норми о саставу, изборном поступку, поступку одлучивања по институцијама).

Конститутивност обухвата: 1) паритет и пропорционални састав институција; 2) ефективно учешће представника конститутивних народа у процесима доношења одлука; 3) признавање виталних интереса конститутивних народа, који се морају узети у обзир у процесу доношења одлука. Суштина принципа је да се обезбеди равноправно учешће политичких представника конститутивних народа у процесу доношења одлука.

Устав БиХ¹ је 4. Анекс Дејтонског мировног споразума, што само по себи чини овај закон необичним. Потписивању мировног споразума претходио је грађански рат, због чега је Устав требало да створи уравнотежено представништво три народа у свим органима федералне државе, због чега сва начела демократије не могу да буду остварена у пуном обиму (на пример, начело недискриминације²).

БиХ се састоји од две федералне јединице: Републике Српске (у којој живи српска етничка заједница) и Федерације БиХ (у којој живе бошњачка етничка заједница и хрватска етничка заједница). Да би се ефикасно узело у обзир мишљење конститутивних народа у држави, многи органи су представљени на паритетној основи. Парламент (чл. 4 Устава) се састоји се од два дома. Представнички дом се састоји од 42 посланика, по 14 посланика припадника српске етничке заједнице, Хрвата и Бошњака. Дом народа се састоји од 15 посланика – по 5 посланика припадника српског, хрватског и бошњачког народа. Президијум (чл. 5 Устава) је институција колективног шефа државе. То тело чини по један представник сваког конститутивног народа. Такође, принцип конститутивности народа остварује се и у раду других органа.

3. ПОЛОЖАЈ УСТАВНОГ СУДСТВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Начело конститутивности народа предвиђа паритетни метод именовања судија УСБиХ. Састав УСБиХ броји девет чланова, од којих се два именују из Републике Српске, четири из Федерације Босне и Херцеговине и још три члана представљају „стране судије“³. Устав не прописује ништа о етничком саставу домаћих судија, што је важно питање. Ради попуњавања правне празнине у Уставу БиХ и решавања

¹ Службени гласник БиХ 25 /2009 - Амандман I.

² Познати случај „Пилав против Босне и Херцеговине“. ЕСТHR, *Pilav v. Bosnia and Herzegovina*, 9.6.2016, App. No. 41939/07.

³ Правилник Уставног суда БиХ, Службени гласник БиХ 60 /05, 64/08 и 51/09.

наведеног спорног питања, настао је уставни обичај. Судије Уставног суда, које именује Федерација БиХ (у даљем раду: ФБиХ) бирају се пропорционално, сходно њиховој националној припадности: бошњачка етничка заједница делегира два члана судског већа, док преостала два члана именује хрватска етничка заједница. У случају непостојања изложеног уставног обичаја, могло би доћи до ситуације да Представнички дом ФБиХ именује три судије бошњачке националности и једног судију хрватске националности, или обрнуто. Остале стране судије, односно, недржављане БиХ именује председник Европског суда за људска права, након консултација са председништвом Босне и Херцеговине.

Постојање страних судија у УСБиХ може се објаснити жељом да се спречи притисак домаћих политичких елита на судије, посебно у споровима у којима суд мора значајно да допринесе обликовању конституционализма (пошто је текст Устава веома кратак, његове норме нису уобичајене за правне поретке других земаља, стога постоји посебна улога Уставног суда путем тумачења овог закона да изврши доградњу уставног система БиХ). Међутим, творци устава су случајно или намерно заборавили да стране судије могу бити под утицајем других држава (Крамаренко 2023, 400).

Сходно мишљењу аутора овог рада, такав поступак формирања Уставног суда поставља озбиљна питања суверенитета државе, ни Устав ни Правилник Уставног суда не разрешава ситуацију у којој би стране судије могле бојкотовати седнице Уставног суда (нпр. у случају санкција Босни и Херцеговини). Такође, стране судије не знају (нити могу да знају) стварну праксу друштвеног живота у овој држави, на основу чега могу да имају само формални став према уставним предметима. Такође, неопходно је скренути пажњу да правна празнина у погледу могућег непропорционалног избора четворо судија из ФБиХ-а представља озбиљну правну несигурност, то јест, Бошњаке ништа не спречава да бирају три судије, а Хрвате само једног, јер се до данас ова ситуација решава неписаним уставним обичајем (Марковић 2021, 395).

Уставни суд Босне и Херцеговине има овлашћења да врши апстрактну и конкретну контролу уставности, као и апелационе надлежности за разматрање одлука судова, у случају кршења људских права. Занимљиво је питање о правном регулисању могућности апелационе жалбе на одлуке уставних судова ентитета. Овај аспект није решен ни Уставом БиХ, ни правилима Уставног суда, а пракса по овом питању није једноставна. На пример, у одлуци 5/99 (Одлука УСБиХ, У 5/99),

УСБиХ је прихватио апелациону жалбу на одлуку Уставног суда ФБиХ-а, тврдећи да је овај суд део судског система ентитета, што је прилично спорно. У жалбама АП 2391/07 (Одлука УСБиХ, АП 2391/07) и АП 5482/10 (Одлука УСБиХ, АП 5482/10) УСБиХ није прихватио жалбу, наводећи да уставни судови обављају апстрактну контролу уставности, односно да УСБиХ не може размотрити жалбе на такве одлуке.

С једне стране, одлуке уставних судов ентитета нису судске одлуке са формалне тачке гледишта. Такође, ако би жалба била изричито дозвољена, то би омогућило Уставном суду да се меша у надлежност уставних судов ентитета што није у складу са принципима федералне државе. С друге стране, да је апелација изричито забрањена, тада би могућности заштите људских права биле веома ограничене.

Тако се у сукобу налазе два уставна принципа: подела власти у Босни и Херцеговини и принцип ефикасности заштите људских права. Овај проблем није решен. У литератури су заступљена различита мишљења – на пример, Стейнер (Steiner) и Адемковић (Ademović) у коментару члана VI Устава Босне и Херцеговине наглашавају да су овлашћења УСБиХ за преиспитивање одлука уставних судов неоспорна (2010, 740–741), док Рајко Кузмановић и Звонко Милко – напротив, сматрају да УСБиХ не би требало да има овлашћења да апелује на одлуке уставних судов ентитета, јер „одлуке уставних судов ентитета не могу наштетити Уставу Босне и Херцеговине“ (Поповић 2019, 4). Ова ситуација мора бити решена, јер то није у складу са принципом правне државе: грађанин може учинити све што није забрањено законом, док су држава и њени органи овлашћени да чине само оне радње које закон дозвољава.

Судске одлуке Уставног суда БиХ морају да извршавају сва правна и физичка лица, као и државни органи. Уставни суд може у својој одлуци самостално назначити начин и рок њеног извршења. Ако је Уставни суд својом одлуком одредио да орган мора извршити његову одлуку, исти је дужан да обавести суд да ли је та одлука извршена. Ако се одлука не изврши, судије одлучују о начину извршења релевантног акта. Таква одлука се шаље тужиоцу или другом органу који Уставни суд овласти да изврши одлуку.

Неопходно је обратити пажњу на негативан аспект неизвршења одлука УСБиХ, који постоји не само из правних разлога (на пример, законодавац једноставно не зна како да реши постојеће проблеме), већ и политичких (Марковић, 2021, 381). До данас, десетине одлука овог органа нису извршене, а већина њих припада Парламенту Босне и

Херцеговине, који није реализовао неке одлуке чак и након 10 година од њиховог доношења (Вукомановић 2020). Према мишљењу Харина Ишерића, неиспуњавање одлука УСБиХ је један од његових кључних проблема (Išerić 2019, 303) који спречавају реализацију начела владавине права.

4. ОДНОС УСТАВНОГ СУДА И ВИСКОГ ПРЕДСТАВНИКА

У Босни и Херцеговини постоји и један специфичан орган који може да се меша у уставну материју државе, Високи представник за Босну и Херцеговину. Према Дејтонском споразуму⁴, Високи представник нема велика овлашћења, али је 1997. године на Бонској конференцији савета за имплементацију мира (PIC) усвојена Бонска декларација (Federalna.ba 2021), која је значајно проширила овлашћења, омогућавајући му да доноси законе и мења државне фигуре које спречавају реализацију одредби мировног споразума. Данас се у правној литератури поставља озбиљно питање које се тиче ширине овлашћења Високог представника, јер могућност доношења закона са његове стране крши концепцију Босне и Херцеговине као правне државе и смисао поделе власти. Високи представник крши поделу власти тиме што издаје законе које мора да доноси парламент (Ђакић 2024, 11).

Високи представник, у ствари, доносећи низ закона, почео је директно да утиче на уставноправну материју. Тако су усвојени Закон о Суду Босне и Херцеговине, Закон о прокуратури Босне и Херцеговине и многи други закони. Овим акцијама је извршен пренос овлашћења⁵ федералне јединице на општедржавни орган, што није предвиђено Уставом БиХ, јер је овај закон у чл. 3. директно прописао границе овлашћења државе и ентитета. На пример, раније поменути Суд Босне и Херцеговине, који има апелациону надлежност да разматра предмете у којима се крше законодавство Босне и Херцеговине, има сумњиву легитимност, јер, у ствари, овај суд је суд целе државе, а Устав Босне и Херцеговине се не односи на питања вођења државе успостављање судског система и судских органа.

Акти Високог представника имају све особине нормативног правног акта, укључујући и обавезу извршења. Али не постоји механизам

⁴ Општи оквирни споразум за мир у БиХ, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 12/2002.

⁵ „Све владине функције и овлашћења, која нису овим Уставом изричито дате институцијама Босне и Херцеговине, припадају ентитетима.“

за контролу уставности ових акта. Теоретски, Високи представник може одобрити закон који ће бити у супротности са Уставом Босне и Херцеговине, што значи да такав механизам не искључује могућност промене самог Устава.

Уставни суд Босне и Херцеговине подржава сумњиву конструкцију поменутог института. На пример, у одлуци Уставног суда У 26/01, од 28. септембра 2001. године:⁶ Високи представник је усвојио 12. новембра 2000. године, Закон о Суду Босне и Херцеговине,⁷ поводом мишљења Венецијанске комисије и захтева Вијећа за имплементацију. Том приликом је 25 посланика Народне скупштине Републике Српске поднело жалбу за оцену уставности Закона о Суду Босне и Херцеговине. Уставни суд је у одлуци указао да овлашћења Високог представника произлазе из Анекса 10 Општег оквирног споразума о миру, те таква овлашћења не подлежу контроли Уставног суда. При томе, тужба посланика је ипак прихваћена. Пошто Високи представник интервенира у правни систем Босне и Херцеговине, супституирајући домаће власти, он делује као власт Босне и Херцеговине, а законе које он доноси су природе домаћих закона, Уставни суд одлучио је да је обраћање дозвољено.

Дакле, постоји индиректни механизам за проверу уставности закона који покреће Високи представник. Штавише, овај проблем се усложњава овлашћењем Високог представника да усваја појединачне правне акте. Овлашћења за прихватање поменутих аката не произлазе из Устава, већ из Бонских овлашћења (у смислу, другог Анекса Дејтонског споразума), стога, ако акт Високог представника крши уставна права грађана, не постоји механизам за његово оспоравање ни пред редовним судом ни пред Уставним судом⁸.

Сумирајући изложене проблеме, мора се рећи да се они изражавају не само у теорији, већ и у пракси. На пример, пораст конфронтације

⁶ Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине, У 26/01 од 28. септембра 2001. године, доступна на: www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/U-26-01-51291.pdf (22.11.2023).

⁷ *Службени гласник БиХ* 29/00.

⁸ Високи представник одлучује о одвојености од позиција различитих званичника, који су индивидуални акти, на пример, одлука о одвојености од дуговечности Драгана Калинића 30. септембра 1999. године. Текст одлуке: обавештење о одлуци Високог представника да укине забрану наметнуту Драгану Калинићу одлуком Високог представника, од 30. јуна 2004. године. Valentin Inzko. 2009. "Notice of Decision by the High Representative to Lift the Ban Imposed on Dragan Kalinić by the High Representative Decision, dated 30 June 2004". <https://www.ohr.int/notice-of-decision-by-the-high-representative-to-lift-the-ban-imposed-on-dragan-kalini-by-the-high-representative-decision-dated-30-june-2004-5/> (24.11.2023).

између Републике Српске и Уставног суда Босне и Херцеговине⁹, између српског члана Председништва Милорада Додика и Високог представника Кристијана Шмита (Christian Schmidt). Ови сукоби, према ставу аутора, не би били у тој мери изражени да постоје две претпоставке: опште поверење у рад Уставног суда Босне и Херцеговине (Radiosarajevo.ba. 2023) или правна могућност Уставног суда да цени уставност одлука Високог представника.

5. ЗАКЉУЧАК

Устав Босне и Херцеговине прокламује концепцију правне државе (Адемовић, Марковић 2012, 74), а то подразумева и принцип поделе власти. Али анализа положаја уставног судства и проблеми са којима се суочава, показују озбиљне препреке ка реализацији суштинске поделе власти, па и на крају реализацији Босне и Херцеговине као правне државе.

Систему уставне судства Босне и Херцеговине предстоји дуг развој, јер је све већи број случајева уставног судства Босне и Херцеговине као показатељ (не)функционисања правне државе, потребе за превазилажењем оних проблема који су се појавили у правном и политичком систему, као и развоја професионализма судске власти (Симовић 2011, 22).

Међу проблемима уставног судства БиХ могу се издвојити: широка могућност политичких елита (укључујући и стране елите) да утичу на уставну правду у Босни и Херцеговини, недостатак јасне регулације статуса Високог представника у Босни и Херцеговини, неизвршавање одлука Уставног суда БиХ, као и недостатак прецизног правног регулисања овлашћења УСБиХ за разматрање жалби на одлуке уставних судова ентитета.

Недавни догађаји у вези са растућим сукобом између Босне и Херцеговине, Високог представника и Републике Српске (Кајић 2023) показују да проблематична питања морају бити решена. Истовремено, анализа ситуације показује да је за промену уставне материје Босне и Херцеговине неопходно учешће међународне заједнице, пошто Дејтонски споразум (који садржи Устав БиХ) је био предложен међународном заједницом и државне органе Босне и Херцеговине нису били

⁹ На пример, Закон о непримењивању одлука Уставног суда Босне и Херцеговине, 12.07.2023, доступно на: www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-neprijmjenivanju-odluka-ustavnog-suda-bosne-i-hercegovine (29.11.2023).

одговорне за доношење тог споразума (Пилав против Босне и Херцеговине), то исто се тиче положаја Високог представника за Босну и Херцеговину, пошто кандидата именује савет за имплементацију мира (РИС), односно међународна заједница.

Постојање ових проблема може се објаснити чињеницом да имплементација овако обимног система органа уставног права није заслуга бирократизације, нити чланова твораца Дејтонског споразума и савремене политичке елите Босне и Херцеговине. Циљеви постојања оваквог уставног система су провођење трансформације конститутивности народа, правне и демократске државе, те у коначници стварање мира на територији Босне и Херцеговине.

ЛИТЕРАТУРА

Ademović, Nedim, Joseph, Marko i Marković, Goran. 2012. *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija „Konrad Adenauer“, Predstavništvo u Bosni i Hercegovine.

Ademović, Nenad & Steiner, Christian. 2019. *Article VI – Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina* (Constitution of Bosnia and Herzegovina: Commentary). Sarajevo: Fondacija „Konrad Adenauer“, Predstavništvo u Bosni i Hercegovine.

Išerić, Harun. 2019. *Uloga ustavnog suda BiH u procesu ostarivanja mehanizma tranzijske pravde*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Nešković, Radomir. 2013. *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija Friedrich-Ebert.

Simović, Miodrag N. i Simović, Milena. 2011. „Uloga Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u odbrani i daljnjoj izgradni evropskog identiteta u Bosni i Hercegovini“. *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici* 4(7), str. 9–27.

Крамаренко, Егор Вячеславович. 2023. „Влияние этнического фактора на правовое положение органов конституционной юстиции в Боснии и Герцеговине“. У С. А. Авакьян, Э. О. Григорян, М. М. Ильчикова, В. В. Корольков (ур.), *Федерализм в современном публичном праве: собрание трудов V Международной научно-практической конференции* (стр. 480-486). Москва: Блок-Принт.

Марковић, Горан. 2021. *Уставни лавиринт: апорије уставног система Босне и Херцеговине*. Београд: ЈП „Службени гласник“.

Поповић, Игор. 2019. *Допустивост апелација против одлука уставних судова ентитета у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Фондација Центар за јавно право.

Цакић, Тихо Б. 2023. „Апорије постојања и дјеловања Високог представника у правном и политичком систему Босне и Херцеговине“. *Архив за правне и друштвене науке* 118(3), стр. 57–75.

ИЗВОРИ ПРАВА

Закон о непримењивању одлука Уставног суда Босне и Херцеговине, 12.07.2023: www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-neprijmjenjivanju-odluka-ustavnog-suda-bosne-i-hercegovine (29.11.2023).

Закон о Суду Босне и Херцеговине, *Службени гласник БиХ* 29/00, 30.11.2000.

Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*. бр. 12/2002.

Правилник Уставног суда БиХ. *Службени гласник БиХ* 60/05, 64/08 и 51/09.

СУДСКА ПРАКСА

Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине АП 5482/10, www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/AP-5482-10-419162.pdf (23.11.2023).

Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине У 5/99, *Службени гласник БиХ* 3/00.

Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине, У 26/01 од 28. септембра 2001. године www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/U-26-01-51291.pdf (22.11.2023).

Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине П 2391/07, *Службени гласник БиХ* 48/11.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Federalna.ba. 2021. „Kako i kada su koristili Bonske ovlasti“. <http://federalna.ba/kako-i-kada-su-koristili-bonske-ovlasti-2xerp> (22.11.2023).

Inzko, Valentin. 2009. "Notice of Decision by the High Representative to Lift the Ban Imposed on Dragan Kalinić by the High Representative Decision, dated 30 June 2004". <https://www.ohr.int/notice-of-decision-by-the-high-representative-to-lift-the-ban-imposed-on-dragan-kalini-by-the-high-representative-decision-dated-30-june-2004-5/> (24.11.2023).

Kajić, Goran. 2023. „Može li Dodik da zabrani visokom predstavniku ulazak u RS?“. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dodik-visoki-predstavnik-zabrana-ulazak-rs/32581136.html> (07.12.2024).

Radiosarajevo.ba. 2023. „Milorad Dodik ponovo prijeti: „Republika Srpska će povući sudiju iz Ustavnog suda BiH“. <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/milorad-dodik-ponovo-prijeti-republika-srpska-ce-povuci-sudiju-iz-ustavnog-suda-bih/493726> (07.12.2024).

Вукомановић, Тања. 2020. „Проблем непровођења одлука Уставног суда БиХ“. www.paragraf.ba/dnevne-vijesti/05032020/05032020-vijest1.html (22.11.2023)

Egor Kramarenko

CURRENT PROBLEMS OF THE CONSTITUTIONAL JUDICIARY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

Contemporary constitutionalism in Bosnia and Herzegovina, which was created by the Dayton Agreement, has existed for practically 30 years. However, an important role in strengthening and establishing the BiH Constitution is played by the bodies of the constitutional judiciary. To this day, the Constitutional Courts of this state face serious problems that lead to conflict at the state level. The task of this paper is to show the key negative aspects that have been formed in the process of development of the bodies of the constitutional judiciary, as well as to propose possible ways of resolving them, through the analysis of current legislation and theoretical views of lawyers.

Keywords: Constitution of Bosnia and Herzegovina, Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Dayton Agreement, High representative for Bosnia and Herzegovina, Appellate jurisdiction of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina.

Relja JARKOVAČKI*
Faculty of Law
University of Belgrade**
Milan RADIVOJEVIĆ
Faculty of Law
University of Belgrade

УДК 347.772(497.11)
DOI: 10.5937/adpn2501093J

COMPARATIVE ANALYSIS OF TERRITORIAL AUTONOMY – EXAMPLES OF SERBIA AND ITALY (VOJVODINA, SOUTH TYROL)***

Resume

The paper analyzes the similarities and differences between two types of territorial autonomy in two countries with different organizational structures. Both Vojvodina and South Tyrol are autonomous territories with some similarities in history, up until World War Two. After the war, both autonomous territories were created, and their further history, prior to this day, is very different. Both of them have ethnic minorities in a high percentage of population, both have similar number of people, both of them have

* The author is a student of undergraduate studies at Faculty of Law University of Belgrade. E-mail: relja12343@gmail.com. ORCID: 0009-0002-3588-5227.

** The author is a student of undergraduate studies at Faculty of Law University of Belgrade. E-mail: radivojevic2003milan@gmail.com. ORCID: 0009-0006-9914-8356.

*** This paper emerged as a result of inspiration sparked by lectures given by Prof. Dr. Enrico Albanese from the Faculty of Law at the University of Genoa. Following a lecture on South Tyrol held at the Faculty of Law at the University of Belgrade, we engaged in a discussion that gave rise to a desire to compare these two regions. Later, with regular consultations, Assistant on Constitutional Law Aleksa Nikolić supported our work and guided the entire research process. On this occasion, we express our gratitude to Prof. Albanese and Ass. Aleksa Nikolić for the time and attention they dedicated to us during the development process. Our work was awarded by the Alan Watson Foundation for the best student paper of 2023 on the topic of legal transplants. Additionally, the paper was recognized as the best scientific research paper at the University of Belgrade in the field of social and human sciences for the year 2023.

The paper was first published in Serbian under the title “Komparativna analiza pravnog položaja autonomne pokrajine Vojvodine i regiona Južni Tirol” in the journal *Herald of Legal History*, in issue 1 for the year 2024, pages 74-95.

rich potential for financial growth. The objective of the paper was to examine three specific questions: 1) What are the similarities and differences in the creation and justification for the existence of these two territorial autonomies? 2) How are territorial autonomies defined in relation to the Constitutions of Italy and Serbia? 3) What are the competencies of the autonomous territory and how does its organization correspond to the statute?

Keywords: South Tyrol, Vojvodina, Italy, Serbia, Territorial autonomy.

1. INTRODUCTION – WHAT WOULD IT MEAN FOR A TERRITORY TO BE AUTONOMOUS?

Autonomy, in the context of the state territorial organization, represents an independent framework of rights and obligations possessed by a larger community. In Serbian legal theory, the idea of territorial autonomy is explained as “a supplement to state authority, which is permitted and determined, and therefore always relative and proportional” (Mitrović 2003, 418). This is rather consistent with the definition in the Constitution of the Republic of Serbia, where Autonomous Provinces are defined as “autonomous territorial communities established by the Constitution, in which citizens exercise the right to the provincial autonomy” (Art. 182). In the theory found in Italy, the definition of autonomy is explained in a slightly different manner – “real autonomy presupposes the right to regulate its own norms, either in exclusive competence or in concurrent competence, within the framework of sectoral legislation and the limits of central authority” (Benedikter 2009, 26). Otherwise, there is nothing else, only the decentralization of administrative or executive functions. The decentralization system involves sharing responsibilities between the state and units that correspond and answer to it. Such a system is organized for various reasons; they may be cultural and historical compromises, but above all, they must have a practical application to fulfill. Forms of territorial autonomy differ and evolve over centuries; this concept of organization should not be seen as something new and recently created. Examples of autonomous cities can also be found in Serbian legal history, such as Novo Brdo, Kotor, and Dubrovnik (Mitrović 2019, 29–47).

If we describe the legal organization of territory and territorial legislation of a country as a nice picture in a beautiful frame, different territorial systems would be depicted in entirely different ways. In a unitary system,

the picture would be on a single wood carving board, and from that same board, a frame would be created, all representing an inseparable artistic declaration. In a federal system, the federal units would represent parts of the frame and the picture, each unit constituting its piece of the frame and picture, like a unique puzzle piece contributing to the whole. On the other hand, in a regional system, as well as in some systems with truly autonomous units, the constitution and basic legislation would be framed, while the picture would be painted by the autonomous units. For regionalism imagine Van Gogh, and his famous painting “Stary Night”, each part of the painting (sky with stars, village, etc.) can be looked at separately, but they are all in one frame (Jovičić 1993, 127–135).

The Italian Republic and the Republic of Serbia, two states whose examples of territorial autonomy we examine in this paper (South Tyrol and Vojvodina), have different examples of autonomous cities and regions in their histories. South Tyrol, similar to Vojvodina, was annexed by Italy after the First World War. This Italian region still has a predominantly German, or Austrian, population today. This is one of the differences compared to Vojvodina, as the territory of Vojvodina was predominantly inhabited by South Slavic peoples at that time, but there was a significant presence of Hungarians, Romanians, and Germans.¹ Territorial autonomy was not much discussed during the interwar period, at least not in the character as it is today. The territorial organization of both states acquired its modern form after the Second World War, when both South Tyrol and Vojvodina obtained their specific autonomous status (Petrov i Stanković 2020, 390–394; 401–407). Many constitutional law theorists cite Italy as a true example of a regional state, while Serbia would be a unitary decentralized state. However, strictly from a legal perspective, Article 5 of the Italian Constitution defines the republic as “one and indivisible” (ita. *una e indivisibile*), while the relationship between the Republic and the regions is defined in the following manner, “[...] it recognizes and promotes local self-government; in public services, it implements administrative decentralization in the broadest sense, adapting the principles and methods of legislation to the needs of local autonomy and decentralization”.²

¹ Census from 1931 is available at the following online address: <http://publikacije.stat.gov.rs/G1931/Pdf/G19314001.pdf>, 28.12.2023.

² Constitution of Italian Republic from 1947 states the following: “[...] *riconosce e promuove le autonomie locali; attua nei servizi che dipendono dallo Stato il più ampio decentramento amministrativo; adegua i principi ed i metodi della sua legislazione alle esigenze dell'autonomia e del decentramento*”).

With this paper, the authors aim to answer several questions. First, what are the similarities and differences in the emergence and justification for the existence of these two territorial autonomies? Second, how are territorial autonomies defined in relation to the Constitutions of Italy and Serbia? Third, what are the powers of the autonomous territory, and what does its organization look like?

2. HOW WAS TERRITORIAL AUTONOMY FORMED?

2.1. Vojvodina

The Autonomous Province of Vojvodina is one of the two autonomous provinces in the Republic of Serbia. The territory that Vojvodina encompasses today became part of the joint state with Serbia only after the First World War, in the newly established Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (Micić *et al.* 2014, 87-88). The kingdom was primarily divided into districts, later into provinces. At that time, Vojvodina fell under the Danube Banovina, which also included Baranja and Šumadija. The name of this region originates from the period of Austrian rule over this region, more precisely from 1848 to 1860 when the autonomy of the “Voivodeship of Serbia and Tamiš Banat”³ was established in the territory of the then Banat. Simović, based on this *de facto* false autonomy that the Serbian people had in Austria-Hungary, bases his stance that the autonomy of Vojvodina cannot even historically be classified into the constitutional identity of the Republic of Serbia. Unlike Simović’s opinion, which has a rough argumentation, the authors of this paper would argue that the autonomy of Vojvodina in present-day Serbia, even if it lacks a long constitutional identity, primarily serves the practical purpose of successfully realizing the human and minority rights for all national minorities currently residing in the northern province.

At first, Vojvodina was established as an autonomous province only after the Second World War by the 1946 Constitution. At that time, besides Vojvodina, autonomous status was also granted to Kosovo and Metohija⁴, so the second Yugoslavia was composed of six republics and two autonomous

³ This quasi region, that is autonomy, that had been given to Serbs in Austria-Hungary empire, in practical sense had not brought much. This region did not consist of a lot of municipalities where Serbs were majorities, but consisted of municipalities where Romanians were majority.

⁴ AKMO – Autonomous region of Kosovo and Metohija, was proclaimed as Autonomous province in 1963, but before that, in 1959, the territory of AKMO has been granted several municipalities from Central Serbia.

provinces. Vojvodina was initially formed as a Military Administration for Banat, Bačka, and Baranja after the liberation of these regions in 1944, and then, in 1945, the Autonomous Province of Vojvodina was composed of Banat, Bačka, and Srem; Srem was divided by the Danube, and its western part and Baranja were given to Croatia. In late July of the same year, the Assembly of Vojvodina convened and voted for its annexation to Serbia, and in September 1945, the Law on the Establishment and Organization of the Autonomous Province of Vojvodina was adopted. Therefore, the province defined and determined itself before the state's Constitution did so (Simović 2019, 805–811). Unlike Italy and its regions, autonomous provinces have undergone significant changes over time up to the present. These changes were more of a legal and political nature and were reflected in changes in the competences of the AP in the federal constitution. Through three constitutions of the second Yugoslavia, as well as one Constitutional Law, the presence of territorial autonomy in this Socialist Federation existed only in name, while the competences of the APs were practically identical to those of the republics. The greatest freedom for APs was granted by the 1974 Constitution, which gave them the right to adopt their own constitutions. Thus, on February 28, 1974, the AP of Vojvodina had its first and only constitution. It is a valid thought mentioned today in discussions of the political and territorial organization of the SFRY that autonomous provinces with such autonomy resembled republics more than provinces. By the 1990 Constitution of Serbia, the rights of provinces were drastically reduced, with the abolition of constitutions and numerous provincial rights. The position of provinces during the 1990s and the beginning of the twenty-first century was colored by political events. Vojvodina gained a new status with the 2006 Constitution of the Republic of Serbia, the Act on Determining the Competences of the Autonomous Province of Vojvodina from 2009, as well as the decision of the Constitutional Court which annulled numerous provisions of this law in 2012, and finally, the Statute of the Autonomous Province of Vojvodina from 2014.

2.2. Trentino-Alto Adige/Südtirol

The South Tyrol region is one of the twenty regions in the Italian Republic. This region is also one of the five special regions. The main difference drawn between special and ordinary regions lies in the much broader scope of competences entrusted to special regions. However, these five regions have different scopes of competence that reflect the specific position of each region.

The region of South Tyrol acquired its specific position in the constitutional order of Italy because it formed part of the Italian territory after the First World War. The following period up to the end of the 20th century was marked by gradual but intermittent improvements in the situation of the inhabitants, predominantly those who speak the German language in that area. The city of Bolzano, primarily populated by German-speaking inhabitants, faced the majority of the problems. In Bolzano today, 69.41% of the population speaks German, 26.06% Italian, and 4.53% Ladin (South Tyrol in figures 2012, 18). Historically, Tyrol came under the territory of the Habsburg Monarchy in 1363. Being at the crossroads of trade routes, this region attracted various nationalities, which is one of the reasons why it remains heterogeneously populated today. Over time, Tyrol was divided into areas: South Tyrol, Trentino, North Tyrol, and East Tyrol. By the Treaty of Saint-Germain in 1919, the areas of South Tyrol (today's Italian province of Bolzano) and Trentino (today's Italian province of Trento) were separated from Austria and contributed to Italy. Woodrow Wilson's plan, outlined in his Fourteen Points, advocated for the establishment of new borders along national lines ("A readjustment of the frontiers of Italy should be effected along clearly recognizable lines of nationality", Woodrow Wilson, point nine).⁵ Had this principle been adopted, perhaps there would never have been problems in this area. King Vittorio Emanuele III of Italy gave hope to Austrians living in South Tyrol that they would live normally in the new state (Alber 2021, 174). However, Italy underwent a coup when Benito Mussolini led the March on Rome in 1922. Under the new regime, problems arose for all those who did not identify as Italians. As they aimed for a pure race, state authorities banned the use of the German language and the cultivation of German culture throughout the country, especially in Bolzano. The German population was forcibly assimilated; their names were changed, and they were compelled to speak Italian. During the Second World War, by the agreement between Hitler and Mussolini, 75,000 people left South Tyrol and resettled in the Third Reich. After the war, when most people returned to South Tyrol, a petition was initiated aiming to return Bolzano to Austria. About 124,000 people, representing almost all eligible voters, signed the petition (Peterlini 2022, 7). Despite the desires expressed by the inhabitants of Bolzano, major powers decided to prevent the realization of their idea. The position of the Austrian population had to be improved. The

⁵ The fourteen points by Woodrow Wilson, point 9, available at: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14_4.4.2025.

Gruber-De Gasperi Agreement guaranteed equality of the Italian and German languages in schools and the public sphere. The province of Bolzano was established, where Austrians formed the majority. However, the greatest significance of this agreement lay in the fact that it served as the basis for the first statute of the South Tyrol Region. The measures prescribed by this statute intended to improve the position of the Austrian population. Although the measures did not immediately materialize because Austrians remained a minority in the region, all powers were granted to them by the statute. This meant that no decision could be made without the support of the Italian population and their representatives. With this statute, Austrians finally gained the right to restore their names, which had been taken from them during the fascist regime. Dissatisfaction grew, eventually leading Austria to appeal to the United Nations, which in 1960 and 1961 imposed a requirement on Italy and Austria, to find a solution for South Tyrol. The result of their work was the act adopted in 1969, based on which the second statute of the region would be adopted in 1972 (Woelk 2013, 126–137). Since then, the Statute, Constitution, and Gruber-De Gasperi Agreement have been the three main documents on which the position of South Tyrol relies. With the second statute, the original competences of the region were divided into two categories. The first category includes competences related to culture, tourism, transportation, trade, industry, agriculture, civil protection, etc. All laws and regulations that the region adopts in these areas can be enacted independently, but still respecting the Constitution and European legal tradition as *lex superior*. The second category comprises competences related to education, health, and sports. In these areas, the region must adhere to the principles and achieve the goals set by the state, but the way in which these issues are regulated remains entirely within its competence. The third category consists of those regulations prescribed by the state, which the region must strictly adhere to and implement without any modifications. These include regulations in the areas of immigration, defense, police, legislation, and finance. This improved version of an act, in a sense of writing and design, will satisfy the people and the Austrian government, which in 1992 sent a report to the United Nations on the resolution of the South Tyrol dispute. With the idea to further improve the position of the inhabitants of South Tyrol, the region's budget consists entirely of taxes collected in that territory. Only one-tenth of the taxes collected is set aside and given to the state, while the rest is used at the local level.⁶

⁶ Also see: Manuale dell'Alto Adige con lo Statuto di autonomia, Giunta provinciale di Bolzano, 2023.

3. HOW ARE TERRITORIAL AUTONOMIES DEFINED BY THE CONSTITUTION?

3.1. Vojvodina

In the Serbian constitution, autonomy appears as a concept in the second paragraph before the preamble of the constitution in the context of the territorial sovereignty and the territorial organization of the Republic of Serbia over the territory of its southern province ([...] starting from the premise that the Province of Kosovo and Metohija is an integral part of the territory of Serbia, that it has the position of essential autonomy within the framework of the sovereign state of Serbia, and that from such a position, the Province of Kosovo and Metohija follows the constitutional obligations of all state bodies to represent and protect the state interests of Serbia in Kosovo and Metohija in all internal and external political relations [...]). The right of citizens to territorial autonomy and local self-government is defined as a constitutional principle by Article 12, as one of the fundamental principles. The question of what this principle means has two answers. One answer is provided by Lilić in the commentary on the Decision of the Constitutional Court: “The Constitutional Court has assessed that the right of citizens to provincial autonomy cannot be considered an individual or collective human right, the level of which is guaranteed by the Constitution, but rather it is a constitutional guarantee of decentralization as a guiding principle of the constitutional order (Lilić 2012, 24-36). The second answer is provided by the Statute of Vojvodina, which leads readers into a deeper debate: “The right to provincial autonomy is held by citizens in AP Vojvodina in accordance with the Constitution” and “Citizens in AP Vojvodina exercise their right to provincial autonomy directly, through popular initiative and referendum, and through their freely elected representatives, in accordance with the Constitution and the law” (Statute of the Autonomous Province of Vojvodina from 2014, art. 4).

The legal status of Vojvodina is currently only defined by the Constitution and the law of the Republic of Serbia. Further definition and determination of the organization, distribution, and rights of territorial decentralization are defined in the seventh part of the constitution under the title “Territorial Organization” from Article 176 to Article 193. The seventh part of the constitution is divided into three sections: (1. Provincial autonomy and local self-government; 2. Autonomous provinces and 3. Local self-governments) (Constitution of Republic of Serbia from 2006, Articles 188–193).

3.1.1. Provincial Autonomy and Local Self-Government

As stated earlier, territorial decentralization in the form of autonomous provinces and local self-governments is one of the constitutional principles right at the beginning of the constitution. The delineation of competencies between provinces and local self-governments is left as a constitutional reserve. Thus, in 2009, the Law on Determining the Competencies of the Autonomous Province of Vojvodina was enacted, which was amended by the Constitutional Court due to unconstitutional provisions in 2012. In Article 179 of the Constitution, we come across a mention of the province's statute: "Autonomous provinces, in accordance with the Constitution and the statute of the autonomous province, [...] independently prescribe the organization and competence of their organs and public services". Prior consent of the National Assembly is required for the adoption of the statute, which is almost identically stated twice in Articles 99 and 105 when the constitution maker speaks about the competencies and decision-making of the National Assembly.

The only official body defined by the constitution for provinces is the Assembly of the Autonomous Province. The Assembly of the Autonomous Province is its highest body, consisting of deputies elected by direct secret ballot for a term of four years.

3.1.2. Autonomous Provinces

The Republic of Serbia Constitution defines autonomous provinces in article 182, paragraph 1 of the Constitution as "autonomous territorial communities established by the Constitution, in which citizens exercise the right to provincial autonomy".⁸ Subsequently, para. 2 of the same article lists two Autonomous Provinces: "The Republic of Serbia has the Autonomous Province of Vojvodina and the Autonomous Province of Kosovo and Metohija". This provision further defines the asymmetry in the status of these two Autonomous Provinces. Kosovo and Metohija are designated as a constitutional reserve, where the "essential autonomy" of Kosovo and Metohija would be determined.⁹ One novelty introduced here compared to

⁷ Arts. 182–187.

⁸ This could be used as a definition of art. 12, that is, of the phrase "right to provincial autonomies". Here we could also ask a question: what would be a difference between provincial autonomy and local government in the eyes of constitution?

⁹ Art. 182, para. 2, subpara. 2 states: "The substantial autonomy of the Autonomous province of Kosovo and Metohija shall be regulated by the special law which shall be adopted in accordance with the proceedings envisaged for amending the Constitution". The way this law must be

the previous Serbian Constitution from the year 1990, is the possibility of establishing new autonomous provinces, as well as the merger of existing ones, according to the procedure prescribed for amending the Constitution (Marković 2006, 13). Article 183 extensively defines the competencies of autonomous provinces. In paragraph one of the mentioned article, the right of provinces to regulate delegated competencies is primarily determined, including “the election, organization, and operation of the organs and services they establish”. Paragraph two and the rest of the article provides a division of areas that the autonomous province should regulate:

“Autonomous provinces shall in compliance with the law, regulate the matters of provincial interest in the following fields:

- 1. Urban planning and development,*
- 2. Agriculture, water economy, forestry, hunting, fishery, tourism, catering, spas and health resorts, environmental protection, industry and craftsmanship, road, river and railway, transport and road repairs, organizing fairs and other economic events,*
- 3. Education, sport, culture, health care and social welfare and public informing at the provincial level.*

Autonomous provinces shall see to exercising human and minority rights, in compliance with the law.

Autonomous provinces shall establish their symbols, as well as the manner in which they shall be put to use.

Autonomous provinces shall manage the provincial assets in the manner stipulated by the law. Autonomous provinces shall, in compliance with the Constitution and the law, have direct revenues, provide the resources for local self-government units for performing the delegated affairs and adopt their budget and annual balance sheet”.

The issue arising from Article 183 is that all competencies are then limited by laws. Any further specification of these competencies is left to the law, which is enacted and amended through the procedure provided for any other law. All reservations left are essentially grouped into one law (the Act on Determining the Competencies of the Autonomous Province of Vojvodina). Thus, if we interpret the state of positive law, the law and statute constitute the constitution of Vojvodina in a material sense, as noted by Marković (Petrov & Stanković 2020, 403–404). The problem can also be

adopted emphasizes its importance. This act was not adopted up to the present day, seventeen years after the Constitution.

observed in the National Assembly, where there has been almost no peaceful and professional debate or discussion. In such an environment, which did not arise yesterday, so we can understand the constitutional legislator who put the simplicity of changing the competencies of provinces at the level of changing an ordinary law, we have a situation where each new government can freely add and subtract competencies. Another issue is that practically, the province then does not possess those competencies because it does not regulate them freely with its statute but they are regulated by law.

The legal acts adopted by the province are limited to the statute enacted by its assembly, with the consent of the National Assembly, and to decisions and other general acts within its competence. The government can initiate proceedings before the Constitutional Court to assess the constitutionality and legality of the province's decisions before they enter into force, thereby delaying their enforcement. The body designated by the province's statute has the right to appeal to the Constitutional Court if any of the state bodies or bodies of local self-government units prevent it from performing its duties. Similarly, the body designated by the statute can "initiate proceedings to assess the constitutionality or legality of laws or other general acts of the Republic of Serbia or general acts of the local self-government unit that violate the right to provincial autonomy".¹⁰

If we look at the previously mentioned Article 183, we can identify several issues, besides those already mentioned, there is also a problem of terminological nature. Vojvodina should take care of human rights "[...] in accordance with the law". Let's assume that this refers to the ratified European Convention on Human Rights, while it seems that there has been an omission of the sixty-three articles of the Constitution that address human rights. Conversely, in Article 183, Section 6, the drafters did not overlook the responsibility towards the Constitution and the law when it comes to original revenues and the province's budget.

3.2. Trentino-Alto Adige/Südtirol

The Constitution of Italy practically evaluates this state as unitary, while simultaneously organizing broad autonomy resembling a federal type. Therefore, we shall, once again, cite the "Principles of the Constitution", Article 5 of the Constitution of the Italian Republic: "The Republic, one and indivisible, recognizes and promotes local self-government; In state services, it implements administrative decentralization in the broadest sense,

¹⁰ Art. 187 – Protection of the provincial autonomy.

adapting the principles and methods of legislation to the needs of local autonomy and decentralization”.¹¹ Also relevant to our topic is Article 6, which states: “The Republic protects the rights of linguistic minorities in accordance with certain legal provisions”.

In the fifth section titled “Regions, Provinces, Municipalities”, the Constitution defines the territorial organization of the Republic, from Article 114 to Article 133. Italy is territorially divided into twenty regions, and South Tyrol is divided into two provinces. We, the Constitution, analyze in the form in which it exists today, without the articles that were abolished by the constitutional reform of 2001.¹²

Article 114, paragraph 1, prescribes that the Republic “[...] consists of Municipalities, Provinces, Cities, Regions, and the State”. Furthermore, in the same article, municipalities, provinces, cities, and regions are defined as self-governments, with their own statutes, powers, and functions that must be “in accordance with the principles defined by the Constitution”. Article 116 defines special regions: Friuli-Venezia Giulia, Sardegna, Sicilia, Trentino-Alto Adige/Südtirol¹³, and Valle d’Aosta. The Constitution does not specifically use the terms “*special*” and “*ordinary*” regions; this terminology can be found in various works, based on how the regions’ statutes are named. The constitutional framers approach asymmetry differently, explaining that these regions “have special forms and conditions of self-government based on special statutes accepted by constitutional law”. Attention should be paid to paragraph 3 of Article 116 because it shows that the position and rights of special regions will be determined causally, i.e., on a case-by-case basis. What will be noticed in the position of special regions is that they do not have the same rights; instead, each has its set of powers granted by the central government. Therefore, although regionalism in Italy is nominally binary, divided into ordinary and special regions, we observe that the practice is not so straightforward (Palermo 2021, 136–151).

Paragraph 3 of Article 116 states: “Further forms and special conditions of autonomy [...] may be granted by state law to other Regions, upon

¹¹ The authors underline the mistake in the translation of the Constitution to English. The translator have clearly changed the order of the words, punctuation marks, so that the article sounds almost contradictory to itself: *The Republic is one and indivisible. It recognises and promotes local autonomies, and implements the fullest measure of administrative decentralisation in those services which depend on the State. The Republic adapts the principles and methods of its legislation to the requirements of autonomy and decentralisation.*

¹² Arts. 115, 124, 128, 129 and 130. For more regarding constitutional reforms see Palermo & Vilson 2013.

¹³ Art. 116, para. 2 separates Trentino Alto Adige to Trento and Bolzano.

the initiative of the same Region, after consultation with local bodies and in accordance with the principles set out in Article 119. The law is approved by an absolute majority in the Chamber of Deputies and in the Senate on the basis of an agreement between the State and the Region itself. The agreement between the central government and the regional government is executed on a parity basis”.

Article 121 defines regional institutions and their role. The regional institutions include the Regional Council (*ita. il Consiglio regionale*), the Board (*ita. la Giunta*), and its President. These bodies represent the legislative and executive authority of the region.¹⁴ The Regional Council has legislative authority in the Region and may “propose laws to the Chamber of Deputies and the Senate”. The role of the Regional Board and its President is perfectly defined in Article 121, paragraph 3: “The Regional Board is the executive body of the Region. The President of the Board represents the Region; leads the Board’s policy and is responsible for it; promulgates laws and issues regional regulations; manages administrative functions for which the State has empowered the Region, in accordance with the instructions of the Government of the Republic.” A notable difference from the Constitution of the Republic of Serbia is the sole provision of the Provincial Assembly and its function, while the province is given the right to organize its other bodies. Another distinction is that the Serbian Constitution, in the same article, also determines the Assembly of local self-government, creating confusion in distinguishing between local self-government and autonomous provinces. The electoral system of these bodies is prescribed by regional law, which must be based on state law and guided by the same principles. Regions are given the freedom to determine the length and duration of their representatives’ mandates. The Constitution also stipulates the principle of incompatibility, prohibiting an individual from being a member of any two bodies at the same time, whether they are regional, state, or within the representative bodies of the European Union. The President of the Regional Council is elected by the members of the council, and within the election process, they also appoint the presidential cabinet. The President of the Regional Board is elected by general and direct suffrage, and afterward, appoints and dismisses the members of the Board. The Constitution allows for the Regional Statute to prescribe a different election procedure for the President of the Regional Board, as stated in Article 122, paragraph 5. South Tyrol has a special organization of its Regional Council, which is composed of the councils of the provinces of Bolzano and Trento.

¹⁴ Art. 121, para. 2.

Financial autonomy and the relationship of finances between regions and the state are defined by Article 119. The financial organization in the state is such that regions, municipalities, cities, and provinces have the right to organize taxes in accordance with the Constitution, the principles of coordinating public finances, and the tax system. All regions to a certain extent have the right to a share of the tax revenue collected in their territory. Regarding special regions, each of them has reached a different financial agreement in their statutes. As Palermo (2021, 141) states, financial arrangements are quite lenient towards special regions compared to others”.

Each region has its own statute, which determines the form of the Board and its mode of operation. The statute is adopted by the Regional Council, and it can also be amended independently after the law amending or supplementing the statute is approved twice by an absolute majority in the Regional Council. The statute should organize a regional referendum and initiative. The will of the citizens is not mandatory for the adoption of the statute, but if one-fiftieth of the voters or one-fifth of the members of the Regional Council request a referendum within three months after adoption, then the people are consulted on the highest legal act of the Region. This can be interpreted as a good solution because it requires citizens to actively follow and participate in political and legal life, but it raises the question of whether it would be within the principles of democratic organization of power. The Italian Constitution adopts an interesting solution for the relationship between regions with higher autonomy thresholds and local self-governments. Article 123, paragraph 4, states that in each region, the statute determines “the relations in the Council of local self-government, as an advisory body between the Region and local institutions”.

4. WHAT ARE THE COMPETENCES OF AN TERRITORIAL AUTONOMY AND HOW DOES ITS ORGANIZATION LOOK LIKE?

4.1. Vojvodina

The legal acts that more comprehensively regulate the competencies of Vojvodina, as discussed in the previous chapter, are the: Act on Determining the Competencies of AP Vojvodina. along with the decision of the Constitutional Court by which numerous articles were repealed or amended, and the Statute of Vojvodina. The statute consists of 65 articles, while the law comprises 91 articles. As previously mentioned, with such an omnibus

law and statute, a de facto constitutional act of the province is established. Interestingly, the position of Vojvodina in Serbia's public law life was not resolved for some time, and the Law recognizing the boundaries of the province was adopted only in 2009, despite the Constitution being adopted in 2006 (Korbec 2008, 355–372).

First and foremost, it is necessary to emphasize once again that this act encompasses a rather broad range of matters for which the Constitution left reserves, consolidated into a single act. The original version of this act granted broader autonomy to Vojvodina, but after several interventions by the Constitutional Court, the province's jurisdiction was modified. Our focus remains on the decision regarding this law. Former President of the Constitutional Court, Dr. Dragiša Slijepčević, stated: "The Act on Determining the Competencies of AP Vojvodina, whose constitutionality is challenged, is the most important and challenging issue that has appeared before the Constitutional Court from its inception to the present day", a sentiment echoed by Beretka and Korhec (Slijepčević 2012). This decision reflects a sense of fear of statehood, or rather, a fear of any form of constitutionalism in Vojvodina. Furthermore, such actions by our institutions raise questions about who regulates the position of autonomous provinces. They are not organized across the entire territory of Serbia, and functionally, only one is regulated.

"On the other hand, provincial regulatory activity can only create new rights and obligations within the territory of AP Vojvodina. Outside of it, these matters either remain unregulated or the legislature regulates them separately through specific laws. Considering the obligation of AP Vojvodina to respect legality even in these cases, the question arises about the extent of autonomy it possesses if the law extensively regulates almost every relationship in matters that would otherwise fall under provincial regulation. In such cases, provincial regulation amounts to nothing more than a simple transcription of legal texts into provincial legislation" (Korhec & Beretka 2018, 90–116).

What autonomy does Vojvodina have if the law regulates almost everything? Firstly, the statute defines Vojvodina as an autonomous territorial unit of the Republic of Serbia where "citizens exercise the right to provincial autonomy in accordance with the Constitution and the law", the province is an "integral part of the Republic of Serbia and nurtures European principles and values" (Statute of AP Vojvodina, Art. 1). By a decision of the Constitutional Court from 2012, the act was amended to remove the phrase "as a region where European principles and values are traditionally

nurtured”, and another controversial aspect removed was the right of the province to establish representations in European regions, specifically in Brussels, within its jurisdiction.¹⁵ Article 3 of this act prescribes interregional cooperation as follows:

“The Autonomous Province of Vojvodina cooperates with appropriate territorial communities of other states within the framework of the foreign policy of the Republic of Serbia, respecting the territorial unity and legal order of the Republic of Serbia.

The Autonomous Province of Vojvodina concludes interregional agreements within its jurisdiction.

The Autonomous Province of Vojvodina may become a member of European and world associations of regions, in accordance with the law and the Statute”.

Korhec and Beretka made a fairly accurate division regarding the real competencies of the province: “In the social areas listed in Article 183 of the Constitution, the Act on competencies either 1) *does not prescribe any normative competence for the Autonomous Province of Vojvodina* (spatial and urban planning, agriculture and rural development, animal husbandry, veterinary medicine, water management, forestry, hunting, fishing, environmental protection, preschool education, and primary, secondary, and higher education, health care, public information); or 2) *prescribes normative competence, but without specifying its content* (development planning, tourism, informal adult education and education of national minorities); or 3) *unambiguously prescribes normative competence* (spa and resorts, road, river and rail transport, organization of fairs and other economic events, sports - but in delegated competence, culture, social protection)” (the emphasis is made by the authors). It is strange that there are no open competencies for Vojvodina in agriculture, water management, forestry, hunting, and fishing, considering it as one of the regions in Europe with the greatest potential for these branches. Reading the statute and the law, it is noticed that there is almost literal transcription of articles, for example: Act article 4 paragraphs 1 and 2 – Statute article 3; Act article 7 – Statute article 11; Act article 5, paragraph 1 – Statute article 15; Act article 3, paragraph 1 – Statute article 16 paragraph 1; Act article 10 paragraphs 2 and 3 – Statute article 27 paragraphs 1; Act article 10 paragraphs 14 and 15 – Statute

¹⁵ Constitutional Court of the Republic of Serbia (Ustavni sud Republike Srbije), IUz-353/2009, 10.07.2012.

article 27, point 2 paragraphs 3 and 4; Act article 8 – Statute article 58; Constitution article 184, paragraph 4 – Statute 57.

The problem arising in practice when drafting important documents of this nature, where content is copied from one to another, becomes particularly pronounced when a higher legal act is amended. Such a change then necessitates a vertical adjustment of all documents in the hierarchy. This method of copying clauses not only reflects a lack of legal culture but also proves economically inefficient and undermines the concept of discretionary legal regulation.

3.2. Trentino-Alto Adige/Südtirol

As stated, the South Tyrol Region consists of two provinces - Bolzano and Trento. The Special Statute of South Tyrol comprises 115 articles and holds constitutional or rather, constitutional status. In the statute, the basic organization of the region and provinces is defined in Chapters I, II, and III. The first article of the statute repeats what has been said in the study and what has been highlighted as essential from the constitution: “1. Trentino-Alto Adige, which includes the territories of the Provinces of Trento and Bolzano, constitutes an autonomous region with legal status within the political structure of the Italian Republic, which is unique and indivisible, based on the principles of the Constitution and in accordance with the present Statute. 2. The capital of the Trentino-Alto Adige Region shall be the city of Trento”.¹⁶ It should be noted here the similarity, if not identity, with Article 5 of the Constitution of the Italian Republic.

The region and provinces have legislative powers regulated by this statute, in Article 4 for the region and in Article 8 for the provinces.

In Article 4, paragraph 1, it is stipulated that the region, when enacting laws, must regulate its legislation “in accordance with the Constitution and the principles of the legal system of the Republic, respecting international obligations and national interests - including the protection of local language minorities - as well as the basic principles of socio-economic reforms of the Republic [...]”. The region is given the authority to regulate regional services and their personnel, para-regional bodies, local authorities and their subdivisions, the establishment and maintenance of land registries,

¹⁶ Article 1: 1. Il Trentino-Alto Adige, comprendente il territorio delle Province di Trento e di Bolzano, è costituito in Regione autonoma, fornita di personalità giuridica, entro l'unità politica della Repubblica italiana, una e indivisibile, sulla base dei principi della Costituzione e secondo il presente Statuto; 2. La Regione Trentino-Alto Adige ha per capoluogo la città di Trento.

the organization of health institutions and chambers of commerce, the development of cooperatives and their supervision, and expropriation for public use. The obligation of regional laws to be within the framework of national legislation is prescribed in Article 5: “Within the framework of the preceding article and the principles established by state laws [...]”. Based on these boundaries set forth in Article 4, the statute later regulates the functions of the provinces in Chapter III, with Article 8 prescribing the legislative powers of the provinces in 29 points. Here we will present a part of the authorities that are important for this topic, although legislative regulation is mostly dedicated to human rights for national minorities in the region.

Provinces, like the region, have the authority to organize and regulate the personnel of provincial services. Toponyms in the province of Bolzano are regulated bilingually, in Italian and German.¹⁷ Considering that this region is located in northern Italy, at the foot of the Alps, there are several interesting solutions that contribute financially to the provinces. Provinces have the right to regulate by law: lake ports; markets; mines, including mineral and thermal waters, quarries, and gravel pits; hunting and fishing; alpine pastures and parks for the protection of flora and fauna; roads, aqueducts, and public works in the province; tourism and the hotel industry, including guides, sticker carriers, ski instructors, and ski schools.

As already mentioned, the regional bodies consist of the Regional Council, the Regional Government, and the President of the Region. The Regional Council consists of members of the provincial councils of Trento and Bolzano. The Regional Council exercises legislative authority delegated to the Region and other functions entrusted to it by the constitution and statute. Similarly, the provinces have bodies such as the Provincial Council, the Provincial Government, and the President of the Province. Regarding the jurisdiction of the region, as mentioned above, the region can freely decide, subject to the limitations of the constitution and other international acts adopted on the subject. The statute also addresses matters not within the jurisdiction of the region, in Article 35: “Matters not within the jurisdiction of the region but of special importance to it may be voted on and proposed by the Regional Council. The President of the region submits both

¹⁷ As a comparison Vojvodina apart from Serbian recognised five more languages, that are used in municipalities where Serbs are not majority. For example, linguists and people that are familiar with specifics of a language and script can tell by the name of the street what nation lives in that town or village.

to the government, which will represent the region's wishes to the lower house of parliament and are transferred to the Government Commissioner".¹⁸

It is not uncommon in Italian theory to hear that South Tyrol would be an ideal example of conflict resolution, given its organization as presented above and considering the rights of the region. Also, the history that has been presented is relevant. Despite some minor ethnic motives that could be heard through politics and political actions in the region, no conflict has existed for many years. The assumption of both authors of this work is that many autonomy models could be presented as conflict resolution systems if they had the finances available to South Tyrol and if they were part of a strong military-economic alliance, such as the European Union and NATO.

4. CONCLUSION

Professor Slobodan Jovanović stated in his monograph "About the State" that the people are all individuals subject to one authority, regardless of how that authority is established, and nationality represents a sense of linguistic, cultural, and historical identity. The essence of modern states is that power is democratically vested in the hands of the people. We inherit this idea to a certain extent from socialism, where the dose of democracy we would like to practice today did not exist, but the idea itself still holds true. Territorial decentralization must exist in a well-ordered system so that all people have the opportunity to regulate their environment, or "their courtyard." Democracy and the practice of local political action must exist independently of central authorities; cities are, after all, older than states. It is difficult to expect that there will be sufficient quality in organizing the economy, tourism, agriculture, water management, protection of various natural resources, and their proper and just exploitation if the organizational system is strictly centralized. Vojvodina is part of the Republic of Serbia, full of various cultural and economic riches that are not utilized to their full potential. Visible differences in organization are noticed between South Tyrol and Vojvodina. Primarily, the autonomy of South Tyrol and its two provinces is much greater than the autonomy of Vojvodina. The statute of South Tyrol is an act of constitutional rank, difficult to change, and it gives the region, as well as the provinces, the opportunity to regulate

¹⁸ Nelle materie non appartenenti alla competenza della Regione, ma che presentano per essa particolare interesse, il Consiglio regionale può emettere voti e formulare progetti. Gli uni e gli altri sono inviati dal Presidente della Regione al Governo per la presentazione alle Camere e sono trasmessi in copia al Commissario del Governo.

their legislative and executive powers. The authorities we have mentioned in the previous chapter show that regions and provinces have the ability to regulate areas that can be extremely profitable. Such a solution leaves more freedom to the region because it depends less on the revenues delegated to them by the parliament. This can be seen as not being the case here; for each of the powers held by Vojvodina, even in distorted legislation (issuing decisions, resolutions, declarations, decisions, orders, etc.), they must be in accordance with the laws adopted by the National Assembly. This solution does not provide real freedom to the province to regulate its own affairs but practically turns the organs of “provincial autonomy” into unnecessary bureaucracy.

The issue of Vojvodina in the current period has several important factors. Unlike other provinces, Vojvodina, as a province, has no desire or reasons for secession. This is logical from the aspect that the majority of the population are Serbs who have no reason to live outside Serbia. In connection with this, the question often arises as to whether the province is necessary, considering that the majority nationality lives in it and in other parts of the country. As emphasized to some extent already, the autonomy of Vojvodina should exist so that human and minority rights and freedoms can be respected, and because, if autonomy related to agriculture, water management, and other economic sectors were expanded, we believe that significant financial success could be achieved. Currently, Vojvodina is the only province fully legislatively defined within the system of the Republic of Serbia. The southern province of Kosovo and Metohija is still not, and it remains a topic for the political sphere, which can justifiably be said to be questionable (Nikolić & Cvetković 2022, 109–117). If there is a desire for peaceful and democratic reintegration of our southern province into the system of the Republic of Serbia, then the position of Vojvodina as an example of a successful province that is already fully defined must be better organized. The only thing that is currently successful in Vojvodina is the existence of a territorially defined provincial organization, which, from a legal standpoint, is somewhere between local self-government and central authority, but its position is not sufficiently defined to demonstrate the hierarchy of organs. With the current organization, Vojvodina does not have representative free powers to exercise the constitutionally guaranteed “right to provincial autonomy”.

LITERATURE

- Albert, Elisabeth. 2021. "South Tyrol's Model of Conflict Resolution: Territorial Autonomy and Power-Sharing", In Soeren Keil and Allison McCulloch (eds.) *Power-Sharing in Europe: past practice, present cases, and future directions* (pp. 171–199). London: Palgrave Macmillan.
- Benedikter, Thomas. 2009. *The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy*. Bolzano: EURAC.
- Micić, Milan *et al.* 2014. *Koliko se poznajemo – iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini*. Novi Sad: Zavod za udžebenike i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice.
- Jovičić, Miodrag. 1993. Tri teorijska modela teritorijalne organizacije vlasti. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 41(1–2), pp. 127–135.
- Korhec, Tamaš. 2008. Javno-pravni položaj Autonomne pokrajine Vojvodine, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine časopis za pravnu teoriju i praksu*, 80(9), pp. 355–372.
- Korhec, Tamaš i Beretka, Katinka. 2018. Ustavnosudsko i zakonosko uobličavanje normativne nadležnosti Autonomne pokrajine Vojvodine, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 66(1), pp. 90–116.
- Lilić, Stevan. 2012. „Ustavne protivrečnosti pokrajinske autonomije u Srbiji (u kontekstu odluke Ustavnog suda u slučaju ‘Vojvodina‘)“. U Stevan Lilić (ur.), *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* (str. 24–36). Beograd: Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu.
- Mangiameli, Stengio. 2014. "The Regions and the Reforms: Issues Resolved and Problems Pending". In Stelio Mangiameli (ed.), *Italian Regionalism: Between Unitary Traditions and Federal Processes* (pp. 1–33). Cham: Springer International Publishing.
- Marković, Ratko. 2006. Ustav Republike Srbije iz 2006: Kritički pogled. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 54(2), pp. 5–46.
- Mirković, Zoran. 2019. *Srpska pravna istorija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Mitrović, Dragan. 2003. Autonomija kao pojam i oblik, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 51, 417–440.

Nikolić, Aleksa i Cvetković, Aleksandar. 2022. Kosovo i Metohija kao Srpski gordijev čvor (osvrt na posebnu sednicu Narodne skupštine o Kosovu i Metohiji), *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 117(3), pp. 109–117.

Palermo, Francesco. 2021. “Asymmetries in the Italian regional system and their role model”, In Erika Arban, Giuseppe Martinico & Francesco Palermo (eds.) *Federalism and Constitutional law The Italian Contribution to Comparative Federalism* (pp. 136–151). London/New York: Routledge.

Palermo, Francesco & Wilson, Alex. 2013. The Dynamics of Decentralization in Italy: Towards a Federal Solution, *European Diversity and Autonomy Papers*, 4, pp. 1–25.

Peterlini Oskar. 2022. Autonomy – Model for Conflict Resolution? Aland and South Tyrol – 100 Years in a Foreign State – Comparison and Conclusions. Baden-Baden: *Nomos*.

Petrov, Vladan i Stanković, Marko. 2020. *Ustavno parvo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Simović, Darko. 2019. Da li je teritorijalna autonomija Vojvodine deo ustavnog identiteta Republike Srbije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 53, 803–832. doi:10.5937/zrpfns53-23048

South Tyrol in figures. 2012. *Autonomous province of South Tyrol – Provincial Statistics* Bolzano: Institute – ASTAT.

Woelk, Jens. 2013. *South Tyrol is (not) Italy: A Special Case in a (De)centralizing system*. Nice: L'Europe en Formation, International European Training Center.

INTERNET SOURCES

Thomas Woodrow Wilson. “President Woodrow Wilson’s Fourteen Points”. The Avalon Project. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (4.4.2025)

SOURCES OF LAW

Constitution of Republic of Serbia from 2006 (Ustav Republike Srbije iz 2006. godine), *Official Gazette of the Republic of Serbia (Službeni glasnik)* RS 98/2006 i 115/2021.

AP Vojvodina Statute (Statut Autonomne pokrajine Vojvodine), *Official Gazette of the Republic of Serbia (Službeni list AP Vojvodine)* 20/2014.

Act on Determining the Competencies of the Autonomous Province of Vojvodina (Zakon o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine), *Official Gazette of the Republic of Serbia (Službeni glasnik RS)* 99/2009, 67/2012 - decision CS, 18/2020 – other act i 111/2021 – other act.

CASE LAW

Constitutional Court of the Republic of Serbia (Ustavni sud Republike Srbije), IUz-353/2009, 10.07.2012.

Реља ЈАРКОВАЧКИ
Милан РАДИВОЈЕВИЋ

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПРАВНОГ ПОЛОЖАЈА
АУТОНОМНЕ ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНЕ
И РЕГИОНА ЈУЖНИ ТИРОЛ

Сажетак

Овај рад анализира сличности и разлике између два типа територијалне аутономије у две државе са различитим организационим структурама. И Војводина и Јужни Тирол су аутономне територије са извесним историјским сличностима све до Другог светског рата. Након рата, обе аутономне територије су формиране, али је њихова даља историја до данашњег дана веома различита. Обе имају значајан удео етничких мањина у укупној популацији, сличан број становника и значајан потенцијал за финансијски развој. Циљ овог рада је био испитати три конкретна питања: 1) Које су сличности и разлике у стварању и оправдању постојања ове две територијалне аутономије? 2) Како су територијалне аутономије дефинисане у односу на уставе Италије и Србије? 3) Које су надлежности аутономних територија и како њихова организација одговара статуту?

Кључне речи: Јужни Тирол, Војводина, Италија, Србија, територијална аутономија.

НЕГАТИВНИ (ОДРЕЧНИ) УПРАВНИ АКТ**

I. Позитивни је управни акт сваки онај који производи неку промену правног стања; као позитиван се управни акт назначује не само кад ствара нове односе или кад мења постојеће, већ и онда кад сасвим ништи и укида правно стање које постоји. Реч позитиван значи овде да је урађено нешто, да је створено нешто ново, па макар се то ново састојало у укидању старог; главно је да није остало све како је било.

За разлику од позитивног управног акта, *негативан* је онај акт из кога извире намера одржања постојећег стања, негативан је управни акт који одбија да предузме икакву промену правног стања које постоји. Негативни акти се сасвим ретко и по изузетку доносе *ex officio*; најчешће су то акти којима се одбијају *petita* интересената (странака). То су одбијајући или *одречни* акти управних органа. То је акт којим управни орган одбија странку од тражења да донесе један позитиван управни акт било које врсте (на пр. дозволу за градњу, издавање пасоша, овлашћење за отварање радње, итд). Странка се може одбити од свога тражења не само у првом степену него и у даљем. Интересантно је ипак да ЗУП разликује термине одбијања и одбацивања *жалбе*. Жалба се *одбија in meritum*, а просто *одбацује (a limine)* ако је неблаговремена или недопуштена. И у једном и у другом случају ради се о негативном управном акту више инстанције.

II. Одбијање може да се изрази директно (*verbis expressis*), може заобилазно, може прећутно. О форми директног одбијања не треба нарочито говорити, разни се изрази ту употребљавају а сви значе исто („одбија се молилац“, „тражењу се не може удовољити“ итд). Најчешћи случај заобилазног одбијања јесте упућивање на правно срество

* Проф. др Лазо Марков Костић (Врановићи, 1897 – Цирих, 1979).

** Рад је изворно објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 6/1934, књ. XXVIII, стр. 473-478.

(„правни пут“), на пр. „нека се молилац обрати министарству“, „нека поднесе тужбу Државном савету“. Такви изрази инволвирају у себи одбијање петита, али се њима у исто време даје и правна поука. Такви изрази су сами по себи довољни да окарактеришу управни акт као негативан и способан за нападање.² Заједничко је директном и заобилазном акту да је он вољан, да је управни орган који га је донео свесно одбио тражење странке.

О прећутном одбијању говори се онда, кад управна власт не изда, на тражење странке, уопште никакав акт. Она ћути и не одговара на поднесак, али из њеног дугог ћутања испољава се намера да не предузима ништа, да не мења и не модифицира постојеће стање, да одбија тражење. То није код нас само једна фактичка претпоставка него и правна. Она може и да не одговара стварности (може ћутање бити случајно или невољно, али закон веже за њега значајне правне последице). Такво стање предвиђа Закон о државном савету и управним судовима у чл. 22 став други. Тамо се налазе ове речи: „Ако у тужби тужилац наведе да није могао добити никакво решење од надлежне управне власти за три месеца, рачунајући од дана када га је поновно нарочитим актом тражио, суд је дужан извидети да ли је његов навод истинит, па ако се истинитост навода утврди, узеће тужбу у поступак као да су захтеви туженога били одбијени од надлежне управне власти“. Значи да странка која безуспешно тражи од управне власти извесно чињење, а од другог тражења је протекло три месеца, по самом Закону се сматра да је од тражења била одбивена и може употребити правно средство једнако као да има у рукама негативно решење (негативан управни акт).

Овај пропис ЗДС дао је повода мишљењу извесних управних органа да они нису дужни ни доносити негативне управне акте. Кад већ закон одређује да се против нечињења управних органа може употребити правно средство једнако као и против негативног чињења, кад се претпоставља да никакав акт значи исто што и негативан акт, шта онда треба доносити негативан акт? Државни савет је у неколико махова нашао да је такво гледиште погрешно и доносио пресуде у том смислу (ако је одлука државне власти гласила да се неће издати никакво

² Државни савет је једном приликом одбио тужбу за то што је тужилац кратким административним путем био одбивен од свог тражења код управне власти (одлука бр. 46 од 29 јануара 1924. Ту је несумњиво Д.С. погрешно. Кад се тужба може поднети против никаквог акта, још пре може да се поднесе против акта чија је садржина евидентна, па ми тај акт немао формална обележја самосталног акта.

решење, Д.С. је такву одлуку ништио). Државни савет је баш у чл. 22 ЗДС нашао прикривену одредбу по којој је управна власт дужна издати формалан одбијајући акт, али је одлуку мотивисао још и § 306 српског Грађанског судског поступка (одлука бр. 28.027 од 25.04.1928) или чак тиме да ниједан законски пропис не забрањује издавање решења (бр. 48.047 од 31.05.1927). Странке се обично позивају на Закон о таксама (чл. 11 т. 2 и тар. бр. 5). Данас је довољно позвати се на ЗУП на његов III отсек, али нарочито на § 112 („Главна одлука издаје се странкама написмено“. „Споредна одлука саопштава се странци усмено“ али се мора и написмено дати „кад странка приликом саопштења тражи писмену одлуку у случају права самосталне жалбе“. „У случају обустављања поступка издаће се странци писмена одлука“, итд). Напослетку и из чл. 14. У. који установљује право молбе (*Petitionsrecht*) произлази дужност државних органа да по молби нешто предузму. Иначе би то право било илузорно.³

Данас је јасно и неспорно да је опште управна власт дужна издати писмено решење по сваком тражењу странака (разуме се да странка мора платити прописну таксу⁴). Одредба чл. 22 ЗДС ипак није сувишна, јер ЗУП не важи за све власти и јер су увек могући поступци управе који вређају законе. Поменути члан преставља санкцију која може делимично да задовољи странку и да је заштити од непризнавања њених права и на закону основаних интереса, али неиздавање управног акта значи у сваком случају злоупотребу па чак и директну повреду закона од стране органа који издавање акта ускраћује.

Одлука управног суда гласи на поништење стварног негативног акта или његове фикције (фингираног управног акта). Она не замењује позитивно решење нити ствара однос који је странка тражила од управне власти. Одлуком суда се само ствара пређашње стање (*status quo ante*) и управни орган се принуђава да молбу узме још једанпут у разматрање и донесе сходно решење.

III. Увек се, дакле, претпоставља да управна власт има дужност да на правилно тражење („поднесак“) странака донесе своју одлуку.

³ У случају да нижи орган неће да изда одлуку, већ на основу самога Устава странка се може жалити министарству, а затим учинити пријаву једном од домова Народног претставништва (путем „молбе и жалбе“ или преко члана Народног претставништва који подноси интерпелацију односно кратко питање).

⁴ Сумњиво је само, ако се тражи нека дозвола за радње, одн. поступке који се без икакве дозволе врше (на пр. пецање рибе, пролажење улицом итд), да ли власт мора да одговара на тражење. По одредбама нашега ЗУП изгледа да је и у овом случају управни орган дужан да донесе одлуку додајући јој сходну правну поуку.

Чак и ако је власт ненадлежна, она ће донети одлуку о ненадлежности или ће пак поднесак сама упутити надлежној власти (§ 10 ЗУП). Ни то није довољан разлог да власт тражење одбије или уопште не узме у поступак. Али има случајева кад закон изрично претпоставља ћутање власти, па чак то сматра као повољно решење за странку. У оваквим случајевима пасивност власти назива се *непротивљење* или *неопонирање* (*Nichtbeanstandung*).

Тако на пр. по Закону о удружењима, зборовима и договорима (глава II) свако одржавање збора или договора мора да се претходно пријави опште-управној власти првога степена (на 48 сати пре рока одржања). Али за одржање збора у затвореном простору није, у принципу, потребна дозвола власти; власт може само забранити збор или договор „ако налази да је противан закону, опасан за јавни поредак, јавно здравље или битне државне интересе“ (§ 25). Забрана се мора саопштити сазивачима на 24 сата пре времена за које је сазван збор односно договор. „Ако се у том року забрана не достави сазивачима, збор односно договор може се одржати“. Према томе, недоношење никакве одлуке овде значи неопонирање, прећутну дозволу.

То исто важи и за оснивање удружења по поменутом Закону. Оснивачи просто шаљу пријаву опште-управној власти са потребним прилозима и чекају шест недеља. Ако опште-управна власт не забрани оснивање удружења у року од шест недеља „удружење ступа у живот“ (§ 4 став 3 Закона о удружењима, зборовима и договорима). Ћутање у овим случајевима и не представља више негативан акт, али је тешко потврдити да је он и позитиван. Њиме се не ствара никакво ново право и никаква већа слобода за тражиоце него што су их по самом закону имали.

Случајеве непротивљења власти предвиђа и Закон о радњама од 5. новембра 1931. Он све привредне радње и делатности дели у две главне групе: (1) радње које се обављају на основу *овлашћења* опште управне власти и (2) радње које се обављају на основу *дозволе* опште управне власти (§ 3). Док се прве врсте радња не могу никако обављати без изречне дозволе, код друге није неопходно нужно чекати овлашћење. Овакве радње се просто пријављују; декларант може захтевати потврду пријема пријаве и она му се мора дати. Сад има да чека 15 дана на овлашћење. „Ако надлежна општа управна власт у означеном року од 15 дана молиоца не позове да поднесе податке који у поднеску нису били означени или га не одбије одлуком, те му не изда овлашћење, он може на основи поднете пријаве по истеку означеног

рока почети радом“ (§ 97). Истина је да управна власт може накнадно донети образложену одлуку којом ускраћује овлашћење, али она производи своје дејство само *ex nunc*. До тога времена, ћутање власти замењивало је овлашћење.

По Закону о адвокатима (§ 6) молбу за упис у именик адвоката има решити адвокатска комора, односно њен одбор, „у року од четири недеље од када је молба стигла одбору. Иначе се сматра да је молилац примљен“.

По основном Закону Српске краљевске академије (наука) о сваком новом избору академика и дописника (редовних и дописних чланова Академије) извештава се министар просвете. „Па тек ако за 15 дана, од дана саопштења, Влада не изјави свој непристанак на овакав избор, онда се ови изабраници проглашују на свечаном скупу“ (чл. 26 *in fine*).

По Закону о општинама (§ 98) општинске буџете имају да одобравају државни органи, који су различити према проценту приреза (бан, срески начелник, министар финансија). „Ако надлежна власт не одобри буџет у року од месец дана рачунајући од дана пријема, предложени буџет сматраће се као одобрен“.

Још један случај неопонирања из општинског права. Одлуке општинског одбора шаљу се по званичној дужности надзорној власти (у ствари препис записника) али се на потврду него у виду извештаја. Срески начелник може поједину одлуку задржати од извршења ако је „противна постојећим законима и законитим наредбама власти или којом се прекорачује делокруг општине“. Он то мора учинити у прописаном року. Ако задржи неку одлуку од извршења, општински се одбор може жалити бану и овај има у року од осам дана или да усвоји жалбу и тиме поништи „ожалбено решење“ или да пошаље предмет управном суду. Сам он не може одобрити одлуку среског начелника. „Ако бан не упути акта управном суду у одређеном року, или ако управни суд не донесе одлуку у року од месец дана од дана пријема акта, одлука општинског одбора постаје правоснажна“ (§ 125 ОЗ). Пропуштањем бана да пошаље акте управном суду, одлука општинског одбора добива пуну снагу. *Per analogiam* треба узети да и пропуштање среског начелника да задржи од извршења неку одлуку општинског одбора у одређеном року значи његово непротивљење, означаје његову прећутну одлуку да донесе један акт којим се ништи нека одлука (*rechtsvernichtenden Akt*). И у једном и у другом случају неактивност управних органа производи по странке повољно дејство, јер сам Закон тако хоће.

IV. У свим наведеним случајевима неопонирања опажају се преклузивни рокови који су пренебрегнути. То ипак не значи да сваки пропуштени преклузивни рок од стране управне власти значи њено непротивљење петитуму. Напротив, њено ћутање значи у принципу одбијање странке, а тек изузетно, ако то закон директно наређује, значи пристанак на тражење. Ако је управна власт дужна да донесе једну одлуку у року од 15 дана па она пропусти да то учини, странка мора још једанпут тражити исту ствар и тек пошто су прошла три месеца од поновног тражења, а власт није ништа одговорила, правно се сматра да је странка одбијена.

Закон може и краће ћутање сматрати као знак неодобравања власти. Тако на пр. по Закону о универзитетима (§ 20 ст. 9), избори универзитетских професора подносе се на одобрење министру просвете. „Ако за два месеца од дана када је министру просвете избор достављен изабрани кандидат не буде потврђен, факултетски савет може поново приступити потребним мерама ради попуњавања катедре“. Сматра се, дакле да је потврда избора одбивена чим је прошло два месеца од достављања избора.

Истина је да и у овом случају и у сваком случају који се може подвести под чл. 22 Закона о Државном савету и управним судовима, надлежни управни орган има још времена да своје становиште и директно определи, тиме што ће донети или изречни негативни акт или позитивни акт. Али то већ не спада у круг проучавања овога рада.

Л. М. Костић, 1934.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Радови у часопису *Архив за правне и друштвене науке* се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: <https://www.ips.ac.rs/casopis.php?id=6>

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: **arhiv@ips.ac.rs**

Научни чланак може имати највише **40.000 карактера** са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,5 cm;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса
- поравнање текста: *Justify*;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена** и израза у загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Њујорк Тајмс (*The New York Times*), Алексис де Токвил (*Alexis de Tocqueville*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, sui generis* итд.
- За навођење израза или цитирања на српском језику користити наводнике који су својствени српском језику („**A**“), а за навођење или цитирање на енглеском или другом страном језику користити наводнике који су својствени том језику (“**A**”).
- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после.
- За наглашавање појединих речи не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘**A**’ на енглеском језику).

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова, на следећи начин:

1. ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

1.1. Поднаслов другог нивоа

1.1.1. Поднаслов трећег нивоа

Научни чланак форматирају на следећи начин:

*Име и ПРЕЗИМЕ првог аутора**
Установа запослења

* Фуснота: афилијација, имејл-адреса и ORCID број аутора.

*Име и ПРЕЗИМЕ другог аутора***
Установа запослења

** Фуснота: афилијација, имејл-адреса и ORCID број аутора.

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: По потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 200 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско - методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи.

На крају рада, након списка коришћене литературе, навести име и презиме аутора, наслов рада, сажетак и кључне речи на енглеском језику на следећи начин:

First Author
Second Author
TITLE
Resume
Keywords:

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Архив за правне и друштвене науке* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања, што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Шарчевић 2023, 15).

Када се у једној парантези наводи више аутора, референце одвојити тачком и зарезом: (Пашић 1958; Јовановић 2015)

Када се у једној парантези наводи више дела истог аутора, навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна: (Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

Податке у библиографској парантези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена. У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту.

Монографија

Један аутор – Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Петров, Владан. 2007. *Енглески устав*. Београд: Службени гласник.
(Петров 2007)
- Loewenstein, Karl. 1965. *Political Power and the Governmental Process*. New York: University of Chicago Press.
(Loewenstein 1965)

Два аутора – Презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Илић Попов, Гордана и Павловић, Ђорђе. 2003. *Лексикон јавних финансија*. Београд: Завод за унапређење и рентабилност пословања.
(Илић Попов и Павловић 2003)
- Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. 2020. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/he/9780198856641.001.0001>
(Craig & De Búrca 2020)

Три аутора – Презиме, име, презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Jansky, Libor, Murakami, Masahiro & Pachova, Nevelina. 2004. *The Danube: Environmental monitoring of an international river*. Tokyo: United Nations University Press.
(Jansky, Murakami & Pachova 2004)

Више од три аутора – Презиме, име, презиме, име, презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач. Приликом парантези навести првог аутора и ставити скраћеницу „и др.” када је у питању извор на српском, односно “et al.” када је у питању извор на енглеском језику.

- Милисављевић, Бојан, Варинац, Саша, Литричин, Александра, Јовановић, Андријана и Благојевић, Бранимир. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и*

концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године. Београд: Службени гласник и Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља”. У име и презиме (ур.), *Наслов* (број страна на којима се налази поглавље). Место издања: издавач.

- Јовановић, Милан и Вучићевић, Душан. 2020. „Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије 1990 - 2020”. У Милан Јовановић и Душан Вучићевић (ур.), *Како, кога и зашто смо бирали: Избори у Србији 1990–2020. године* (стр. 583–646). Београд: Институт за политичке студије и ЈП „Службени гласник“.

(Јовановић и Вучићевић 2020)

- Lindahl, Hans. 2006. “Constituent Power and Reflexive Identity: Towards an Ontology of Collective Selfhood”. In Martin Loughlin & Neil Walker (eds.), *The Paradox of Constitutionalism* (pp. 9–24). Oxford: Oxford University Press.

(Lindahl 2006)

Чланак у научном часопису

Презиме, име. Година издања. Наслов чланка. *Наслов часописа*, волумен (број), број страна на којима се налази чланак. DOI број.

- Јовановић, Милан. 2019. Право на политичко удруживање и оснивање политичких странака у Србији – проблеми и дилеме. *Архив за правне и друштвене науке*, 114 (1-2), стр. 31–51. doi: <https://doi.org/10.22182/apdn.122019.2>

(Јовановић 2019, 41–42)

- Ellwood, David W. 2018. Will Brexit Make or Break Great Britain? *Serbian Political Thought*, 18 (2), pp. 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Енциклопедија и речници

Наведен је аутор/уредник - Презиме, име (ур). Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

- Jerkov, Aleksandar (Ur). 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник - *Наслов*. Година издања. Место издања: издавач.

- *Webster's Dictionary of English Usage*. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam - Webster Inc.

(Webster's Dictionary of English Usage 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. *Наслов дисертације*. Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

- Бурсаћ, Дејан. 2019. Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

- Cartwright, Andrew L. 1999. Implementing land reform in post-Communist Romania. PhD thesis. University of Warwick: School of Law.

(Cartwright 1999)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор/уредник - Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Назив новине или часописа*, број стране на којој се налази чланак.

- Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године”. *Политика*, стр. 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор - Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка”, број стране на којој се налази чланак.

- *New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor” p. 15.
(New York Times 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

- Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.
(МЕИРС 2018)
- International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.
(ISO 2019)

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

- Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда.
(Михалцић 1992)

Посебни случајеви референцирања

Више референци истог аутора

- *Исти аутор, различите године* – У литератури ређати према години издања, почевши од најраније.

- Степић, Миломир. 2012. Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ. *Национални интерес*, 14 (2), стр. 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.
- Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике” У Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић (ур.), *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* (стр. 55–78). Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

- *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

- Гађиновић, Радослав. 2018а. Војна неутралност и будућност Србије. *Политика националне безбедности*, 14 (1), стр. 23 – 38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

(Гађиновић 2018а, 25)

- Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evgo Book.

(Гађиновић 2018б)

- *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – У литератури прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

- Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме”. У Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић (ур.), *Постмодернизација српске науке: политика постмодерне/политика после постмодерне*, *Српска политичка мисао*, посебно издање, стр. 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

- Стојановић, Ђорђе и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе су:

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора. Уколико се име страног аутора наводи у реченици по први пут, након навођења, у загради, навести његово име и презиме на изворном језику, а затим у новој загради референцирати годину и, по потреби, страну:

„Став Петрова (2007) о Енглеском уставу, ...” (30).

„Рувен Хазан и Гидеон Рахат (Hazan & Rahat 2010) износе тезу...”

„Тако, Матееи Доган (*Mattei Dogan*) (2013) појам легитимитета везује за политички систем...”

- 2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

- 3) *Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.* - Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Петров 2007)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

- 4) *Секундарна референца* - У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Цитирање правних аката

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Закони и други прописи

Назив акта [акроним, по потреби], *Назив службеног гласила*, број или интернет адреса и датум последњег приступа. Детаљни подаци о правном пропису се наводе само у списку референци, не и у библиографској парентези.

- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* 98/06.
(Устав Републике Србије од 2006, чл. 33)
- Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], *Службени гласник РС* 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.
(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)
- An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019.
(Offensive Weapons Act 2019)
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15 –3314/12, 22. октобар 2012.
(Заштитник грађана, 15–3314/12)
- Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member

States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13 – 18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

- Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, *назив* и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

- Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, *Службени гласник РС*, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

- International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

- *Pronina v. Ukraine*, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:C E:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Цитирање архивских извора

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

- Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”,

Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија.

- Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Цитирање интернет извора

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Интернет адреса (Датум последњег приступа).

- Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html> (21.4.2020.)

(Bilefsky and Austen 2019)

- *Танјуг*. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове“. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (28.11.2019)

(Танјуг 2019)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34(497.11)

АРХИВ за правне и друштвене науке = Archive for
Legal and Social Sciences / главни и одговорни уредник
Владан Петров. - Год. 1, књ. 1, св. 1 (1906)-год. 9, књ. 17,
св. 4 (1914) ; год. 10, књ. 1(18), св. 1 (1920/1921)-год. 31, књ.
42(52), св. 3 (1941) ; год. 32, књ. 1(60), св. 1/2 (1945)-
. - Београд : Институт за политичке студије : Удружење
правника Србије, 1906- (Београд : Донат граф). - 23 cm

Тромесечно. - Прекид у излажењу од 2014-2018. год.

ISSN 0004-1270 = Архив за правне и друштвене науке

COBISS.SR-ID 578831